

M&L

A photograph of a Gothic brick building facade. The central feature is a large rose window with intricate tracery. Above the window is a triangular gable containing the Roman numeral 'LX'. The facade is made of dark brick and features several smaller circular windows and arched windows below. The sky is blue with some clouds.

Oud Gasthuis Herentals

de neef ENGINEERING NV

INDUSTRIEPARK 8, B-3100 HEIST O/D BERG - TEL. (015) 24 62 31 - TX 62 926
vestigingen : U.S.A. — Scandinavia — Singapore

**ONTWIKKELING EN UITVOERING
van ORIGINELE TECHNIEKEN voor
STRUKTURELE HERSTELLINGEN
met KUNSTSTOFFEN**

Koloniënpaleis Tervuren

Uitwendig gelijmde wapening

Ancienne Belgique Antwerpen

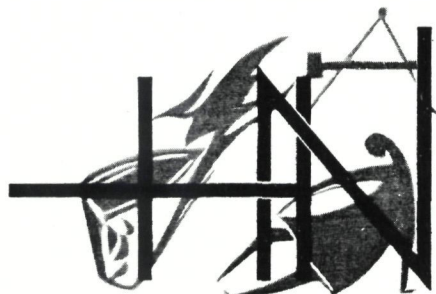

BRONSGIETERIJ

NORGA

N.V.

GIETERIJSTRAAT 1, B-9680 MAARKEDAL
Tel. 055/31.18.38

RELIEFLETTERS
DECORATIE

zandvormen

NAAMPLATEN
BEELDHOUWERK

verloren-was techniek

WACKER

WATERBESTENDIGE STEENBESCHERMING WACKER SILICONEN

Het betrouwbare middel tegen vochtschade :
„Wacker Silicon-Bautenschutzmittel”. Biedt door
zijn zeer goed penetratievermogen een langdurige
bescherming aan natuur- en gevelsteen, beton, sier-
pleisters en andere bouwmaterialen. Verhindert
zoutuitbloeiingen, uitwassen van kalk, vorstschade,
chemische korrosie, vervuiling, mos- en algengroei.
Merkbare verbetering van de warmte-isolatie, zodat
de stookkosten dalen.

Wacker Silicon-Bautenschutzmittel hebben een
breed toepassingsgebied en zijn eenvoudig te ge-
bruiken.

Voor meer gedetailleerde informatie :

**N.V. WACKER-CHEMIE
(BELGIEN) S.A.**

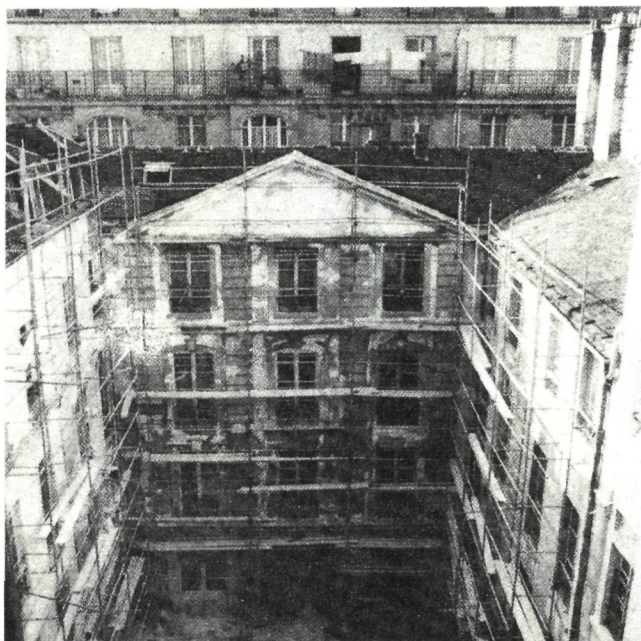
Terhulpesteenweg 177, B 7 1170 BRUSSEL
Tel. : 02/673 81 35 Telex : 21241 Wacker B

**DAKFILL
MURFILL**

**Waterdichtingscoating voor daken
Waterdichtingsbekleding voor gevels en muren**

Gebouw : Rue des Arquebusiers te Parijs. Vóór de bewerking.

DAKFILL :
voor het waterdicht maken van daken - nieuwe
of oude.

MURFILL :
voor het bekleden van buiten- en binnenmuren
- nieuwe of oude - absoluut waterdicht -
elastisch.

Na voorbereiding en herstellen van de pleister werd MURFILL
aangebracht op de gevels.
MURFILL vormt een rubberachtige bekleding die niet afbladdert
en niet scheurt. De gebouwen beveiligen en doen herleven !

MATHYS
Waterdichting

MATHYS NV - B 3930 Zelem Tel. 013 / 44.15.11 Telex 39788 matzel

**ER BESTAAN ZEER
DOELTREFFENDE
MIDDELEN
TEGEN DUIVEN**

Duiven zijn inderdaad zo verve-
lend dat u ik-weet-niet-wat zou
doen om ze te verjagen. Zij ver-
vuilen en ontsieren niet alleen
onze historische gebouwen; zij
werken actief mee aan het ver-
val ervan.

**MAAR HET KAN
OOK ONOPVALLENDER**

Depigeonal is een eenvoudig
en doeltreffend systeem om
duiven te weren. Onzichtbaar
voor voorbijgangers en onschad-
elijk voor de dieren. Vraag
meer informatie over Depigeo-
nal en gebouwenconservatie en
-restauratie in het algemeen bij
Solar N.V.,
Kleine Breedstraat 51,
2700 Sint-Niklaas.
Of bel 03/776 91 62.

STEENBAKKERIJEN HOVE A.
De Vlaeminckstraat 17 - 9400 NINOVE
054/ 33 26 67

VELDKES — BREUGHEL

**Type-beschrijving van de echte hand-
vorm 'Breughel'**

De handvorm wordt verkregen naar oude werkwijze. Hij is
gemaakt uit leem van de Dendervallei; goed gebakken en
helder klinkend.

De steen wordt gemaakt uit een deeg, geslagen met de
hand in een mal, gedroogd in open lucht en gebakken
met steenkool. Door de manuele bewerking heeft de
steen een onregelmatige vorm.

De kleur van de handvorm varieert van rood tot bruin met
zwarte vlekken.

De stenen bevatten geen ongebluste kalkpitten en zijn
vorstbestendig.

Ze worden slechts geleverd enige weken na de bestelling.
De huidige formaten zijn $\pm 22 \times 10,5 \times 5,5$
 $\pm 24 \times 11,5 \times 5,5$ $\pm 26 \times 12,5 \times 5,5$
 $\pm 17,5 \times 7,5 \times 5,5$

Andere formaten en profielstenen op aanvraag.

Tackan

spectron

**Spectron herstelt, onderhoudt
en injecteert alle soorten
bouwwerken.**

Spectron N.V. Injecteerbedrijf

Liersesteenweg 36, B-2800 Mechelen Telefoon (015) 21.99.02

**Restauratie en
vernieuwbouw**

**Verkoop oude dak-
gebinten - Gevelstenen -
Moefen - Balken -
Vloeren, enz.**

**Arthur VANDENDORPE
Algemene Bouwonderneming**

Groene Poortedreef 40
8200 Brugge 2
Tel. (050) 31 72 96 - 33 03 88

RIETEN DAKEN

WILLY IBENS
P.V.B.A.

Brandbeveiligde daken
Rietmatten en rietplaten

Restauraties
Nieuw en herstellingswerk
Isolatiwerken met rustieke rietplaten
Gratis dokumentatie

Leopoldslei 161 2130 Brasschaat Tel. (03) 651 53 45

RESTAURATEURS COLLECTIEF P.V.B.A.

Vennootschap van kunsthistorici,
kunstenaars en restaurateurs.

Raas Van Gaverestraat 83, 9000 Gent
Tel. (091) 23 34 43

Solar n.v.

Afd. Restauratietechnieken

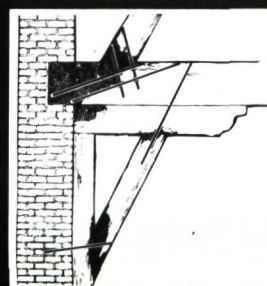

Kleine Breedstraat 51
2700 SINT-NIKLAAS
03/776.91.62-777.62.23

Officieel licentiehouder Renofors-Beta-systeem

POLYMEERCHEMISCHE HOUTRESTAURATIE

volgens het, reeds in meer dan duizend kerken,
kastelen, raadhuizen, paleizen en woonhuizen
toegepaste **renofors - beta - systeem**
(Belgisch Octrooi nr. 793.103)

Gratis advies & bestek

ook sterk in: gevelreiniging - steenverharding - vochtwering - drooglegging van muren met capillair
stijgend vocht - dichtingswerken - betonrestauratie - houtbehandeling - brandremming

Brugge, Freren Fonteinstraat nr. 14
Architect : H. Davans

n.v. aannemersbedrijf woudenberg-brugge

kortewinkel 11, 8000 brugge

tel. : 050/33.51.08

M&L

MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu
Bestuur Monumenten en Landschappen

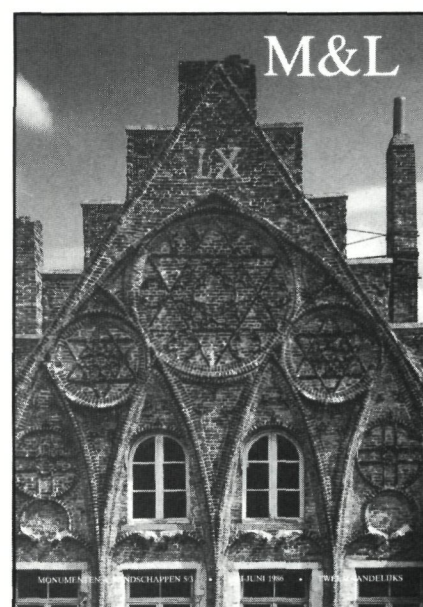
ISSN 0770-4948

5^e jaargang Nr. 3

mei-juni 1986

Inhoud

Generiek	7
De restauratie van Freren Fonteinstraat 14 in Brugge	8
M. Goossens m.m.v. H. Davans en M. Struye	
Het Huis Van tSestich in Leuven, nader bekeken	15
D. Van Eenhooge	
Het gerestaureerde Van Peteghem-orgel (1780) in Sint-Lievens-Houtem	27
P. Roose	
De Waux Hall in Brussel	35
G.J. Bral	
Summary	54
M&L Binnenkrant	[1-16]

Gotische puntgevel van het huis LX
in de Naamsestraat in Leuven
(foto M. Lorrez).

Redactie

Administratie voor Ruimtelijke Ordening en
Leefmilieu, Bestuur Monumenten en Land-
schappen.

Afdeling Pers & Voorlichting.

Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel.

Tel. 02/513.99.20.

Eindredactie : M.M. Celis.

Redactiesecretariaat : M. Hoflack.

Administratie en promotie : L. Tack.

Zetwerk : D. Torbeyns.

Productie en vormgeving : M. Ramakers.

Redactiecomité

Voorzitter : E. Goedleven.

Leden :

H. Craeybeckx (voorzitter K.C.M.L.),

E. Box (Kabinet Gemeenschapsminister
Dewael),

F. Vanderputte (Diensten van de Secretaris-
Generaal),

A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle, M. Celis,

W. Claes, A. Demey, J. De Schepper,

M. Fierlafijn, M. Hoflack, C. Lievens,

G. Ostryn, M. Ramakers, H. Stynen, L. Tack,

S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,

Herman Van den Bossche.

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels
berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.

Abonnementsvoorwaarden 1986

België : 840 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 150 fr.).

CJP'ers betalen : 720 fr.

Buitenland : 980 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg met vermelding „M&L-jaarabonnement 1986”. U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Advertentiewerving : De Ganzerik, J. Casier, Philipstockstraat 39, 8000 Brugge - Tel. 050/33.82.20.
Druk : die Keure, Brugge

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

BRUXELMAN HOUDT DE GESCHIEDENIS VAST AL EEN EEUW LANG

In het jaar 1886 vestigt de steenhouwer François Bruxelman zich als aannemer. Zijn zoon Florimond volgt hem op in 1910. Vanaf 1938 geeft zijn kleinzoon Albert Bruxelman de onderneming haar volle dimensie.

D. Bruxelman neemt over in 1968. De "Etn. Fl. Bruxelman en Zoon" worden in juni 1983 een naamloze vennootschap.

Mede door zijn oorsprong heeft het bedrijf zich altijd gespecialiseerd in het restaureren van gebouwen, zowel kerken als historische monumenten, een domein dat vertrouwd geworden is.

De werkhuizen van het bedrijf zijn uitgerust zowel voor steenhouwen als voor houtbewerking.

De moderne technieken worden praktisch aangewend in de oprichting van appartements- of kantoor- gebouwen, privé-woningen, enz.

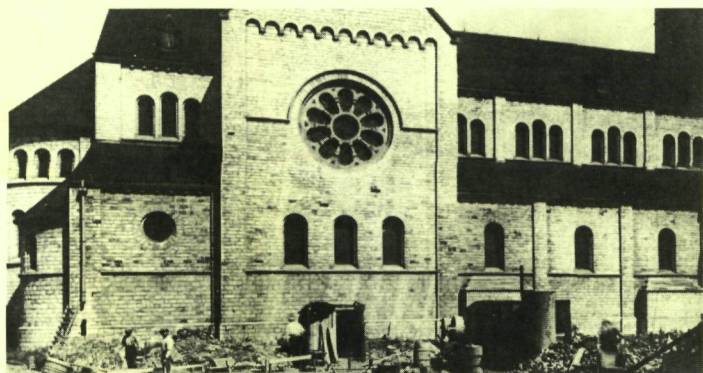
En l'année 1886 François Bruxelman, tailleur de pierre, s'établit entrepreneur. Son fils Florimond lui succède en 1910. C'est ensuite son petit-fils Albert Bruxelman qui dès 1938 donne à la firme sa pleine dimension.

D. Bruxelman prend la relève en 1968. Les "Ets. Fl. Bruxelman et Fils" deviennent société anonyme en juin 1983.

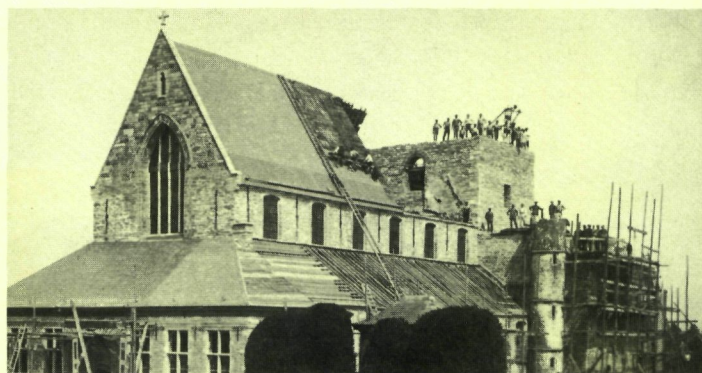
De par ses origines la société s'est toujours spécialisée en restauration de bâtiments anciens, tant églises que demeures historiques. Rien ne lui est étranger dans ce domaine. Ses ateliers assurent tant la taille de la pierre que le travail du bois.

Les techniques modernes sont tout autant son champs d'action avec la construction d'immeubles à appartements ou bureaux, habitations privées etc...

St.-Paulus - 1934

Kerk Eine - 1918

GENERIEK

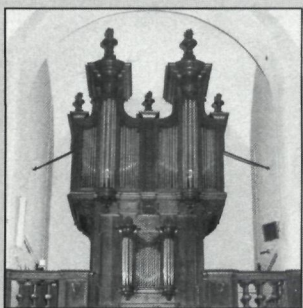
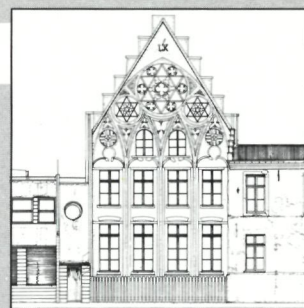
Wie het kleine niet geert

Ononderbroken het proefterrein van wisselende stijlen en restauraties ging bij onze kathedralen en stadhuizen vaak de essentie van de decoratieve afwerking — zoniet de bouwgeschiedenis zelf — grotendeels verloren. De grondige opfrissing van een dagdagelijkse 18de-eeuwse Brugse hoekwoning wordt door Miek Goossens dan ook aangegrepen om met een minimum aan middelen onze jonge kennis hiervan maximaal te verrijken.

Als het stof om je hoofd is verdwenen

Niet volkomen onverwacht blijft het Leuvense patriciërshuis Van 'tSestich zorgen voor verrassing.

Aangestoken door het (kunst)historisch onderzoek van A. Maesschalck en J. Viaene (M&L, jg. 3, nr. 2) onderwierp Dirk Van Eenhooge de gebouwen thans aan de archeologische proef. Wat achter het pleisterwerk te voorschijn kwam, is enig nakaarten best waard.

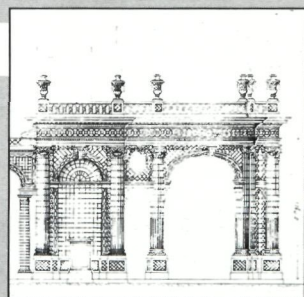

Het is niet al muziek

Historische orgels hebben hun beste jaren vaak reeds gehad. De zelden populaire investeringen in tijd, kennis en kapitaal die de restauratie van deze broze reuzen vergt, leiden de aandacht wel eens af van de muziek zelf; hier wordt thans wat aan gedaan. Patrick Roose ontrafelt alvast de totstandkoming, de teloorgang en de restauratie van het Van Peteghem-organ in Sint-Lievens-Houtem.

Even vervaagde de gloed van lampions

Schrijven over de Waux Hall is nostalgische beelden oproepen van de Belle-Epoque. Ogenscheinlijk ingesluimerd tussen het loof van het Brusselse Warandepark wordt dit ooit bruisende recreatieoord gemakshalve vereenzelvigd met een vervallen paviljoentje. Nu de muziekkiosk een nieuwe jeugd tegemoetgaat, neemt Guido Jan Bral de draad op van in het prille begin.

De restauratie van Freren Fonteinstraat 14 in Brugge

Miek Goossens, B.M.L.

m.m.v. Hubert Davans, ontwerper en Marleen Struye,
Stedelijke Dienst Monumentenzorg Brugge

Een restauratie van een als monument beschermd woonhuis in Brugge, op privé-initiatief ondernomen en met overheidssubsidies voltooid in 1984.

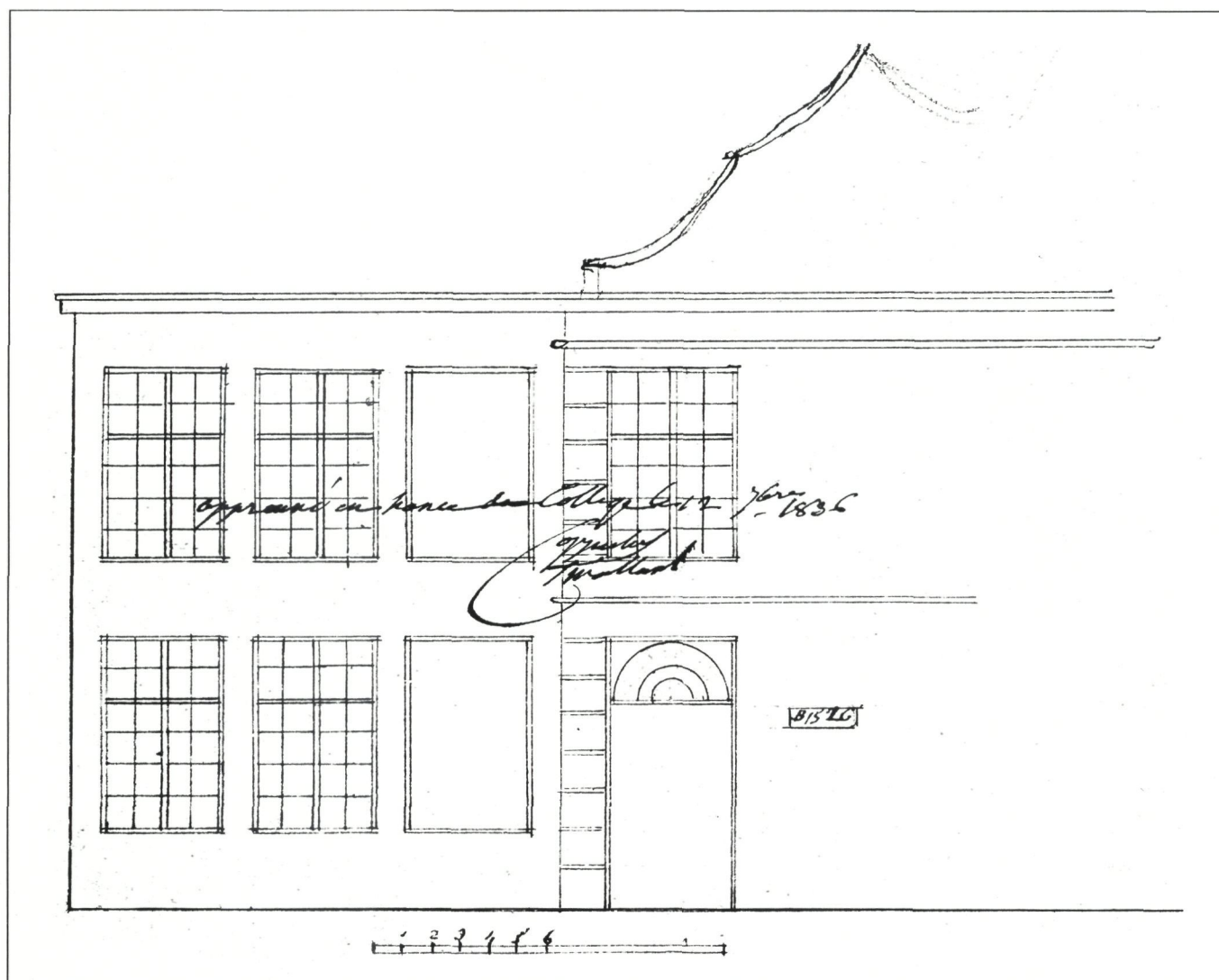
Tot zover geen verschil met de restauratie van 'De Olifant', Oude Burg 24, waarvan het verhaal werd gedaan in een vorig nummer (M&L 4de jg, nr. 2, p. 41-49). Bij deze stoere baksteengevel spitste het probleem zich toe op het nemen van de optie: het ging om de keuze tussen reconstructie of conservatie van het gegroeide gegeven. Een zaak van concept dus. Bij de restauratie van het pand in de Freren Fonteinstraat 14 dook het probleem eigenlijk pas op tijdens de uitvoering; het was bovendien van louter technische aard. Vandaar deze bijdrage als illustratie van de verscheidenheid van de problematiek in deze sector.

Brugge, Freren Fonteinstraat 14
Toestand vóór en na restauratie
(foto H. Davans en B.M.L.)

Bouwaanvraag uit 1836 (S.A. Brugge, nr. 114)

Geschiedenis van het pand

Het woonhuis gelegen op de hoek van de Freren Fonteinstraat en de Waalse straat, bestaat thans uit een ongewoon klein diephuis met aansluitend een breedhuisje. Het diephuis heeft een licht risalerende, bepleisterde klokgevel, het breedhuisje een eenvoudige bakstenen lijstgevel. De ramen zijn echter in beide gevels gelijk en hun interieur loopt gewoon in elkaar over. Of dit altijd zo is geweest, is niet met zekerheid te zeggen.

De klokgevel in de Freren Fonteinstraat is gebouwd naar het ontwerp van Jan Feys. Uit de 'Ferieboecken' der stadstresoriers van Brugge, die ons inlichtingen verschaffen over bouwvergunningen en selingen van 1498 tot 1799, weten we dat op 16 december 1739 aan de heer Jan Feys, meester-metselaar, toelating werd gegeven om de houten gevel van zijn huis af te breken en hem te vervangen door een stenen. De bijhorende geveltekening werd door Jan Feys ter goedkeuring voorgelegd (1) maar is niet bewaard gebleven. Meester-metselaar Jan Feys is eveneens ontwerper van de nog bestaande klokgevel in

de Langestraat 10, die zeer veel verwantschap vertoont met die in de Freren Fonteinstraat, en van een trapgevel in de Noordzandstraat. Beide ontwerptekeningen hiervan bleven wel bewaard en zijn op 5 maart 1740 gedaateerd (2) en (3).

Omtrent de datering van het aansluitende linkergedeelte met bakstenen lijstgevel tast men meer in het duister. Een verkoopakte van 12 oktober 1739 leert ons dat Jan Feys eigenaar werd van het hoekhuis Freren Fonteinstraat en de twee aan de linkerzijde aanpalende panden (4), met andere woorden het huidige hoekhuis, het breedhuis en het pand Freren Fonteinstraat 12. Vanaf de 17de eeuw worden deze drie panden steeds gezamenlijk verkocht (5). Tot nog toe beschikken we niet over bewijzen die aantonen dat Jan Feys twee huizen tot één samenvoegde. Indien dit het geval zou zijn geweest, dan is het wel merkwaardig dat slechts een gedeelte van zijn woonhuis een fraai gevelontwerp krijgt en — zoals zal blijken — met natuursteen zou worden gerealiseerd. Wij nemen eerder aan dat beide aanpalende huizen later werden verenigd, en situeren deze verbouwingswerken

De gevelbekroning tijdens de restauratiewerkzaamheden (foto B.M.L.)

Geblokte rechterhoek na opwerking met steenrestauratiemortel (foto B.M.L.)

Om de vensteromlijstingen opnieuw scherp en recht te zetten werd de restauratiemortel verwerkt tussen een bekisting, die na het opdrogen werd verwijderd (foto B.M.L.)

in de eerste helft van de 19de eeuw. Een aanduiding hiervoor is de binnendecoratie die, voor wat de vormgeving van de trap, de binnendeuren en de schouwboezems betreft, getuigt van eenvoudige empire-invloeden. Ook het raamtype, dat over beide gevels voorkomt, is in de vroege 19de eeuw te dateren en vertoont nog sporen van verwijderde kleinhouten. Dit wordt bevestigd door een bouwvraag uit 1836 (6) waarvan enkel een schetsmatig ontwerp bewaard is, maar waaruit kan worden afgeleid dat het diephuis toen vergroot werd met de aanpalende woning die, qua indeling en venstertype, een analoog uitzicht kreeg aan de klokgevel.

De gevels

Het rechtergedeelte van het pand Freren Fonteinstraat 14 heeft een gepleisterde en geschilderde klokgevel van 3 traveeën, voorzien van diepe horizontale imitatievoegen en van vlakke, rechthoekige vensteromlijstingen. De gevel is sterk horizontaal geleed: een gekorniste puilijst scheidt de twee bouwlagen en een sterk geprononceerde kroonlijst komt voor onder de gevelbekroning. De klokgevel onder halfronde afdekking met rechte uiteinden, loopt uit op postamenten (7). De gevelvlakken zijn hier verlevendigd met lijstwerk en spiegels.

De toegang kreeg bijzondere aandacht: een geprofileerde en spiegelboogvormige omlijsting op neuten wordt bekroond door sierlijk rankwerk; ter hoogte van de imposten bevindt zich een houten kalf, met een waaier erboven.

De klokgevel heeft een bijzondere architectuurhistorische en artistieke waarde: het is een fraai voorbeeld van

de 18de-eeuwse architecturale stijl. Een gevelbekroning waarvan de ingezwenkte top de doorsnede van een klok vertoont, kent in Brugge een algemene verspreiding vanaf 1715. Als type is het een voortzetting van de 17de-eeuwse volute- en halsgevel.

Het linkergedeelte van het pand is een eenvoudige lijstgevel van geschilderde baksteen met rechthoekige vensteropeningen, volgens hetzelfde ritme als dat van de klokgevel aangebracht. De ramen vertonen sporen van verwijderde kleinhouten. Vóór de restauratie waren de ramen op de begane grond beluikt; zij waren gemonteerd op een houten kader dat in de vensteropening was aangebracht.

De restauratie

Het huis Freren Fonteinstraat 14, dus een diep- en breedhuis samen in hun huidige eigendomsstructuur, werd beschermd als monument bij Koninklijk Besluit van 10 december 1980. Het huis is continu bewoond geweest, ook tijdens de restauratie. Het interieur vereiste geen directe ingreep. De dakbedekking was echter versleten en de voorgevel, voornamelijk dan de klokgevel, vertoonde verweringsverschijnselen. Een dossier ter subsidiëring werd ingediend dat voorzag in noodzakelijke herstellingswerken aan daken, schouwen, goten en afvoeren. De werken concentreerden zich verder vooral op de gevels.

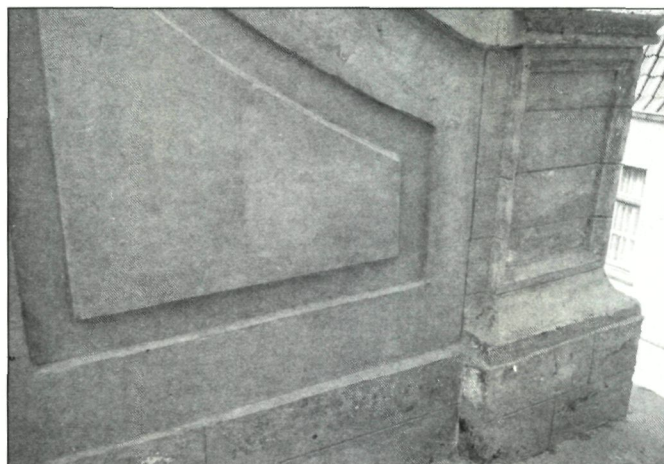
Conceptueel waren er geen problemen: de gevel zou geen vormelijke wijzigingen ondergaan aangezien zelfs het bestaande schrijnwerk behouden kon blijven; alleen

Detail van de gevelbekroning. Toestand vóór en na restauratie met steenpasta (foto H. Davans en B.M.L.)

het topgevelvenster zou eenvoudig vervangen worden. Wel werd besloten om de luiken op de gelijkvloerse verdieping niet terug te plaatsen. Hoogstwaarschijnlijk werden zij later aangebracht; bovendien werd er geoordeeld dat de geveltekening, vooral dan van de klokgevel, sterker zou spreken zonder luiken.

De problematiek bij de restauratie was toegespitst op de paramentbehandeling. De klokgevel was bedekt met een dikke laag, het resultaat van vele opeenvolgende verf- en kalkbeurten. Deze afwerkingslaag was vrijwel volledig losgekomen van de drager; vooral bij de gevelbekroning vertoonde ze veel barsten en afbladderingen. De aard en de toestand van de drager werden vooraf slechts sporadisch onderzocht. Men ging ervan uit dat het hier ging om een bepleisterd bakstenen of gemengd bak- en zandstenen parament. Na het verwijderen van de afwerkingslaag met behulp van water onder lichte druk werd echter vastgesteld dat het hele parament van de klokgevel uit geprofileerde natuursteen was opgebouwd (waarschijnlijk uit 'Balegemsteen'). Deze natuurstenen drager was echter op vele plaatsen sterk verweerd. Vooral de topgevel en de afwerking van de rechterhoek in geblokte lisenen waren sterk verzand, waardoor de kenmerkende profileringen verdwenen waren. De scherpe detaillering van lijstwerk, voegen en spiegels was vergaan tot amorphe beschadigde vormen, zonder directe aantasting van de constructieve waarde.

Een traditionele restauratie zou er in een dergelijk geval in kunnen bestaan alle aangetaste stenen door nieuwe, gezonde natuursteen te vervangen, waarin de gewenste profileringen gekapt worden. Dit zou de demontage van een groot gedeelte van de gevel geïmpliceerd hebben. Omdat de aantasting slechts oppervlakkig was, de stevigheid van de constructie van het parament niet in het gedrang bracht, doch enkel het esthetisch beleven verhinderde door de bothed van de detaillering, werd hier geopteerd voor een restauratie van de natuursteen met een steenrestauratiemortel. Hier werd een middel gebruikt op basis van een mineraal poeder met aangepaste kleur en granulometrie waaraan een hydraulisch middel wordt toegevoegd. Bij deze werkwijze dient de natuursteen vooreerst uiterst zorgvuldig gereinigd te worden,

duus ontdaan van alle aantastingen en verzande delen. De steen wordt tot op de gezonde kern blootgelegd. In dit verband deed zich hier een bijzonder probleem voor: laboratoriumonderzoek wees uit dat de natuursteen tot op zekere diepte doordrongen was van lijnolieresten, afkomstig van de toegepaste verven of misschien zelfs van een behandelingswijze die in het verleden op de steen was toegepast. Deze lijnolieresten stootten de steenmortel af. Uiterst zorgvuldige reiniging van alle te bewerken en met olie doordrongen zones was noodzakelijk. Aldus was de diepte van het weg te kappen deel afhankelijk van de aantasting ervan. Het oppervlak van de gezonde kern werd niet uitgevlakt; integendeel zou een bewerking met puntijzer of kam leiden tot een betere hechting van de mortel. De hier gebruikte mortel (Jahn) vroeg geen toepassing van enige bewapening. Met behulp van een troffel of paleerijzer werd de gereinigde steen in zijn oude vorm opgewerkt met de steenrestauratiemortel. De structuur en de kleur van de mortel werden aangepast aan de steensoort. Hij werd op de werf zelf aangemaakt met water en werd — eenmaal uitgehard — bewerkt als natuursteen (hakken, slijpen, frijnen).

De vormgeving bracht geen problemen mee. Steeds waren voldoende elementen bewaard om een juiste wederamenstelling van het oorspronkelijke profiel of detail mogelijk te maken. Dit was zelfs het geval voor de reconstructie van het gedeeltelijk verdwenen rankwerk boven de deuromlijsting. Enkel bij de ornamenten aan weerszijden van de geveltop (onder de rechte uiteinden van de gebogen waterlijst), werd het even moeilijk. Hun sterke graad van verwerking maakte elke vorminterpretatie onmogelijk. Er werden analogieën gezocht met de sterk verwante gevel in de Langestraat 10, tevergeefs echter. Zodoende werden deze ornamenten in hun verweerde (zij het gereinigde) toestand behouden. De vlakke staande band op de scheiding met de lijstgevel — die duidelijk later bijgepleisterd was aangezien de imitatie-voeg eronder doorliep — werd weggewerkt. Hij werd vermoedelijk aangebracht bij het realiseren van het belendende raam.

Daarna werd de beschildering aangepakt. Het feit dat het parament van natuursteen bleek te zijn, kan enige discussie omtrent de wenselijkheid van deze bewerking

uitlokken. Het is immers niet ondenkbaar dat de natuurstenen klokgevel bijvoorbeeld pas geschilderd werd nadat het linkerbuurhuis aan het pand werd toegevoegd, en de beide huizen aangepast werden tot één woonhuis. Waarschijnlijk was dat in 1836. Aangezien het parament van de beide gevels verschilt (natuursteen en baksteen) kan een uniformiserende verflaag bedoeld geweest zijn om een samenhang tussen beide huizen uit de drukken.

Twee argumenten wijzen echter in een andere richting, met name dat de natuurstenen gevel geconcipieerd werd om 'afgewerkt' te worden. Vooreerst is er de vaststelling dat de natuurstenen blokken geen verband hielden met de decoratieve imitatie-voegen en de vlakke banden. Nadat de voegen zichtbaar gemaakt werden door alle oude verflagen te verwijderen, was de tekening van de gevel, het 'ontwerp' dus, veel minder duidelijk leesbaar.

Het tweede argument is de wijze waarop de deuromlijsting gerealiseerd was: de opstanden bleken uitgewerkt in de meer stootvaste blauwe hardsteen; de bekroning daarentegen bestond uit gemakkelijker bekapbare witsteen, dit omwille van het decoratieve rankwerk.

Deze verscheidenheid van materialen leek ons niet van aard om onbedekt te blijven. Bij de gereinigde, onbeschilderde gevel kwamen concept en uitvoeringswijze met elkaar in strijd.

Daarenboven bood het met steenpasta opgesmukte parament een vrij vlekkelig uitzicht, dat al te zeer de sporen van zijn verregaande ingreep zichtbaar liet. Deze uiterst bruikbare restauratietechniek heeft ook zijn beperkingen naar het visuele en tactiele aspect toe.

Verder kan deze klokgevel niet los gezien worden van de aansluitende beschilderde lijstgevel. De verbondenheid van deze twee gevels in hetzelfde woonhuis is een niet te verwaarlozen feitelijk gegeven. Daartoe werden beide gevels beschilderd met een acrylaatverf — een systeem dat werd gekozen omwille van zijn dampdoorlaatbaarheid. Deze behandeling biedt overigens een uitstekende bescherming tegen weers- en luchtinvloeden.

Teneinde het koloriet te bepalen werden monsters van de verflagen onderzocht. Dit wees op sporen van verschillende pastelkleuren, onder meer blauw en geel. Na een aantal kleurenstudies kreeg het blauw de voorkeur. Om het spel van het lijstwerk en het reliëf in het gevelvlak nog meer te accentueren, werden een lichte en een donkerdere tint gebruikt voor de klokgevel, niettegenstaande duidelijk aanwijsbare sporen hiervan ontbraken. Hier heeft men dus te doen met een vorm van interpretatie.

Voor het annexe bakstenen geveltje was de ingreep beperkter: het werd ontdaan van oude verf- en/of kalklagen door waterbestuiving onder druk; de bakstenen werden plaatselijk hersteld en hervoegd, waarop het geheel egaal werd herschilderd.

De ingrepen op gevels en bedakingen behoeden dit huis voor verder verval. Eén der mooiste 18de-eeuwse klokgeveltjes van Brugge kan aldus weer naar waarde worden geschat.

Het rankwerk boven de deuromlijsting tijdens de restauratie (foto H. Davans)

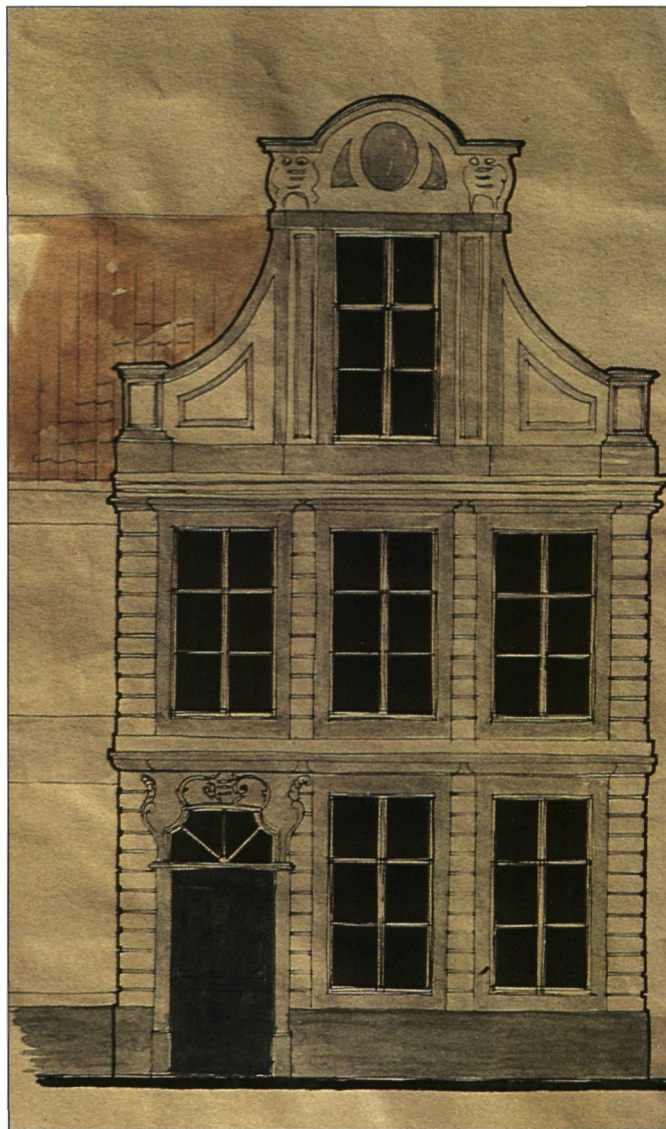
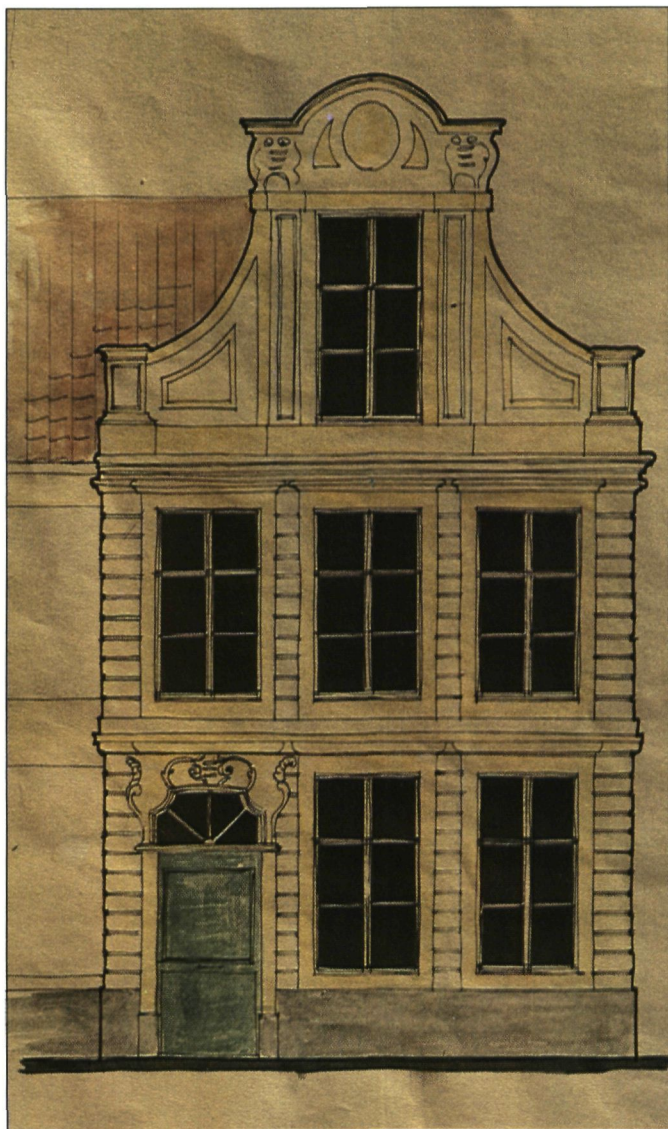

De volledig geresatureerde deuromlijsting (foto M. Lorrez)

Kleurenstudies van de klokgevel door H. Davans

Voetnoten

- (1) Stadsarchief Brugge (S.A.B.), Ferieboek 1737-1755, fol. 15 (16.2.1739): 'gheconsenteert aen jan feyts mr. matsenaere afte breken den houtten gevel van syn huys voorhoofdende in de shr. abelghys straete te wetene derselve op den houck vande Walsche straete recht over de brauwerye de Torre mits opmakende van sten(en) volgens het model hier ghesien'. cf. ook L. Devliegheer, *de Huizen te Brugge*, Tielt-Amsterdam, 1975, p. 81.
- (2) S.A.B., Ferieboek 1737-1755, fol. 15v (5.3.1740); en Oude plannen van huizen nr. 15 en 16, cf. A. Schouteet, *Catalogus van oude plannen en tekeningen van Brugse huizen en gebouwen op het Stadsarchief van Brugge*, deel X, (1959), p. 354.
- (3) Jan Feys is in 1738-1739 werkzaam als aannemer van de bouw van een stenen gewelf in het hoofdkoor van de Sint-Salvatorskerk, en is

tevens betrokken bij de opbouw van de kerk van het Engels Klooster, cf. L. Devliegheer, *De Sint-Salvatorskerk te Brugge*, deel 7, Tielt-Bussem, 1981, p. 33 en 212-213. Ook is bekend dat Jan Feys in de periode 1737-1741 een functie waarneemt in het bestuur van het ambacht van de metselaars, zie S.A.B., Oud Archief, nr. 341.

- (4) S.A.B., Verkoopakten, protocollen Klerken van de Vierschaar, nr. 260, fol. 3-5.
- (5) S.A.B., Sint Donaas Zestendeel, 2, fol. 287-448; 8, fol. 1563-1867; 11, fol. 2434-2805; 13, fol. 3091-3263.
- (6) S.A.B., Bouwvergunningen, 114, 1836.
- (7) De vormgeving zou doen vermoeden dat de gevel bekroond was met siervazen, zoals de klokgevel in de Langestraat. Aangezien de tekening van de bouwaanvraag ontbreekt, werden postamenten en bekronende waterlijst op sporen hiervan onderzocht bij de restauratie (restanten van doken of gaten b.v.), die echter volkomen ontbraken.

Het Huis Van tSestich in Leuven, nader bekeken

D. Van Eenhooge, B.M.L.

In een vorig M&L-nummer verscheen een uitgebreide, voornamelijk op archiefonderzoek gebaseerde bijdrage over het Van tSestichcomplex in de Naamsestraat in Leuven (1). Daarin werden de problemen en omstandigheden besproken die tot op vandaag de restauratie van onder meer de uiterst belangrijke gotische straatgevel hebben belemmerd.

Teneinde een nieuwe impuls te geven aan dit dossier, nam het Bestuur voor Monumenten en Landschappen zelf het initiatief een archeologisch onderzoek uit te voeren.

Het archeologisch onderzoek, dat in eerste instantie werd aangevat om de problematiek omtrent de gotische gevel te helpen verduidelijken, was beperkt tot de *middenvleugel* (2) van het complex. Deze middenvleugel omvat twee gedeelten: het aan de Naamsestraat gelegen huis met de gotische gevel, hierna 'huis LX' genoemd, naar het opvallende naamteken in de gevel, en het hierbij aansluitende achterhuis. Bij het onderzoek werd hoofdzakelijk het pleisterwerk verwijderd en werden drie opgravings sleuven gedolven die belangrijke informatie opleverden over de relatieve chronologie van de betrokken gebouwen.

De *bouwgeschiedenis* van de middenvleugel kan in vijf grote periodes onderverdeeld worden:

- I: bouw van het 'huis LX' (laatste kwart 14de-1ste helft 15de eeuw);
- II: bouwactiviteiten van de familie Van tSestich (1490-1650);
- III: bouwactiviteiten van rentmeester Van Veen (1650-1682) en van de familie Baelemans (tweede helft 17de eeuw);
- IV: bouwactiviteiten door het College van de Hoge Heuvel (1682-1797) en de familie Baelemans (18de eeuw);
- V: laatste veranderingen in de 19de-20ste eeuw (3).

Periode I: Huis 'den Spiegel'

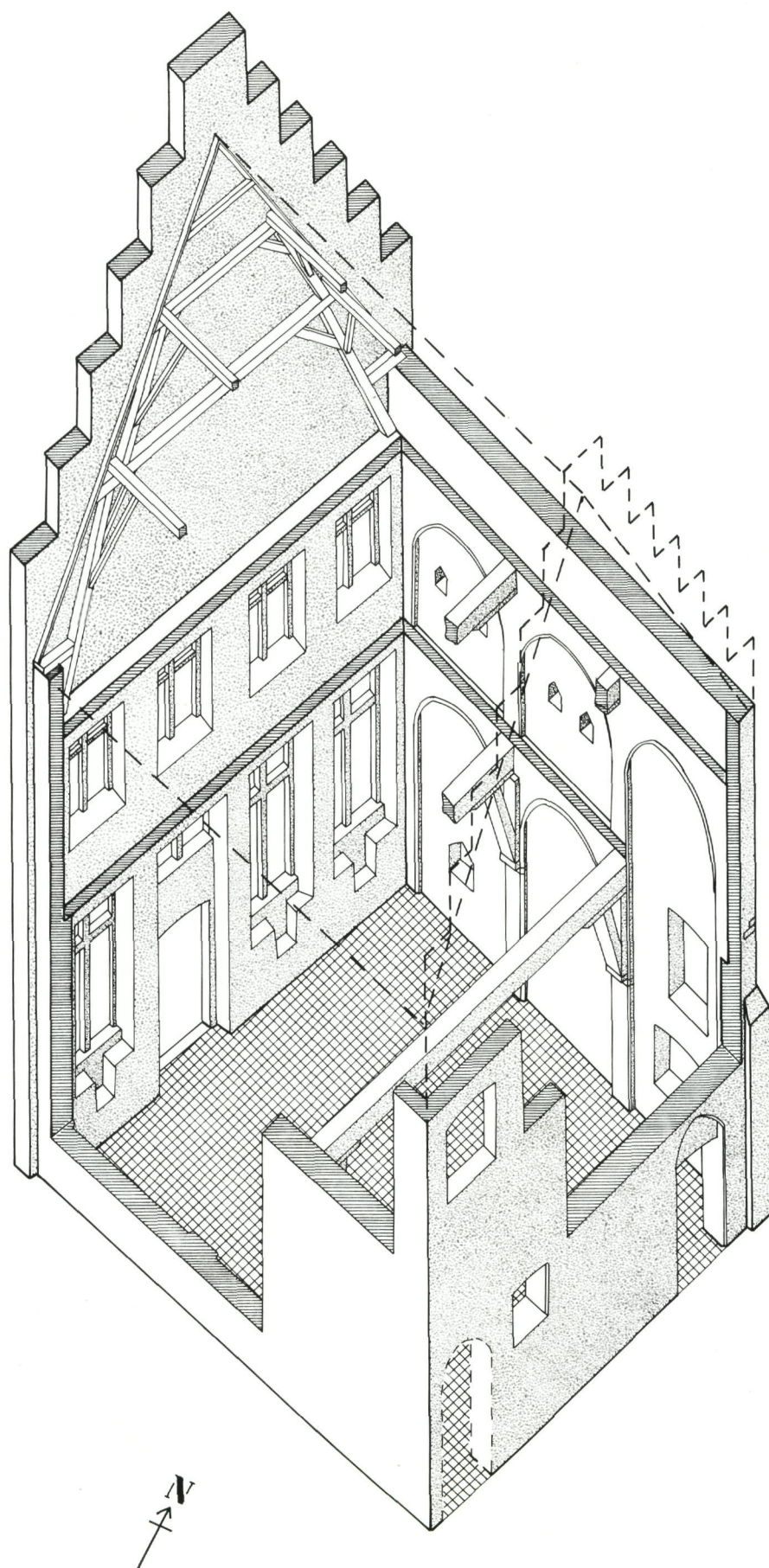
Uit het onderzoek is gebleken dat — in tegenspraak met de beweringen van alle vroegere onderzoekers — van de middenvleugel enkel het *huis LX* tot deze periode kan worden gerekend. Het was het voornaamste gebouw van een omvangrijk eigendom, en werd later de kern waar rond het Van tSestichcomplex werd uitgebouwd. De re-

sultaten van het onderzoek laten een nagenoeg volledige reconstructie toe van het oorspronkelijk uitzicht van het gebouw (afb. 1).

Op *niveau-1* werd, in een opgravings sleuf tegen de oostgevel van het huis, de rand van een 150 cm diepe kuil aangesneden, die was uitgegraven in de natuurlijke (zavel-)bodem. De oostelijke en zuidelijke wanden van de kuil waren loodrecht, het onderzochte deel van de noordelijke wand was enigszins trapvormig uitgegraven. Alhoewel dus slechts een klein deel van deze kuil kon worden onderzocht, nemen we aan dat het gaat om de toegang tot een kelder onder het huis, die in een latere periode werd uitgebroken en gedempt. De vulling van de kuil was zeer homogeen, met enkel onderaan een dun laagje mortel- en houtresten.

De *begane grond* van het huis was één grote ruimte, de 'sale', 8,80 m diep, vooraan 8,50 en achteraan 8,00 m breed, en 4,90 m hoog. De zijgevels waren aan de binnenzijde geleed door spaarnissen, 2,50 m breed, van elkaar gescheiden door 0.40 m brede lisenen met afgeschuinde hoeken. De voorste en middelste nissen zijn met een rondboog afgedekt en 4,50 m hoog (4) (afb. 2). De achterste nis in de noordgevel is niet met een rondboog afgesloten, maar loopt door tot op de eerste verdieping. Doordat de achterste nis in de zuidgevel in de 18de eeuw verdween, valt niet met absolute zekerheid te zeggen of een insteek in het huis aanwezig was (5), in dit geval dus een deling van de ruimte achter de voorgevel. De typologie van het huis is echter wezenlijk verschillend van de insteekhuizen. Bijgevolg veronderstellen we tussen de begane grond en de eerste verdieping een doorlopende balklaag, die in de noordoostelijke hoek onderbroken was door een houten steek- of spiltrap, waarschijnlijk door een houten beschot van de rest van de woning afgesloten. Deze trap zou aansluiten bij de kel-

Afb. 1: reconstructie (axonometrie) van het huis 'den Spiegel' in het begin van de 15de eeuw (tekening auteur)

dertrap, een situatie die ook in andere middeleeuwse woonhuizen wordt aangetroffen (6).

In de nis bevinden zich twee asymmetrisch geplaatste vensteropeningen met vlakke boog; andere openingen die tot deze periode kunnen worden gerekend, werden noch in de noord- noch in de zuidgevel aangetroffen.

In de achtergevel - nu tussenmuur tussen *huis LX* en *achterhuis* — werden twee oorspronkelijke openingen aangetroffen. In de noordoostelijke hoek bevindt zich een bakstenen deuropening, afgesloten met een vlakke boog (afb. 3), en aan de buitenzijde in een rondboognis geplaatst. Het is niet uitgesloten dat deze deur enkel tot de kelder en de trap toegang verschaft. Een tweede deuropening veronderstellen we in de zuidoostelijke hoek, waar nu een 18de-eeuwse deur staat; in elk geval wordt op een plan uit 1683 (7) op deze plaats een deuropening met rondboog weergegeven.

Naast deze deur bevindt zich nog steeds een nu dichtgemaakte oorspronkelijke vensteropening met afgeschuinde vlakke boog en dito dagkanten. De stookplaats situeren we in het midden van de achtergevel; op deze plaats werd in de 17de eeuw echter een grote haard gebouwd, waarbij alle sporen van de vroegere haard verdwenen; op de zolder van het huis is er nu een 19de-eeuwse schouw die een verbouwing lijkt te zijn van een vroeger rookkanaal.

Voor de gotische straatgevel is gebleken dat door latere verbouwingen weinig gegevens over de oorspronkelijke toestand teruggevonden konden worden. De huidige zandstenen omlijsting van de vensters werd pas in periode II aangebracht, terwijl de uit deze periode daterende deuropening waarschijnlijk ook een verbouwing is van een vroegere opening. Onder de vensters werden aan de binnenzijde zitbanken aangetroffen, die wél in periode I te situeren vallen (8).

De oorspronkelijke vloer werd niet 'in situ' aangetroffen. Wel bleef in één van de spaarnissen een deel van het mortelbed bewaard, met fragmenten van rode tegels (16 x 16 x 2 cm), bedekt met een kleurloos loodglazuur, én een fragment van een beker in zogenaamd Siegburg gevlamd steengoed, te dateren in het laatste kwart van de 14de of het eerste kwart van de 15de eeuw.

De moerbalken zijn origineel, en bevinden zich tussen de spaarnissen in de zijgevels. Sporen van pen-en-gatverbindingen nabij de uiteinden van de moerbalken, en (nu weggekapt) uitkragende zandstenen consoles halverwege de lisenen, wijzen erop dat de moerbalken vroeger ondersteund werden door een combinatie van sleutelstuk, korbeel en halve muurstijl op console (9).

Afb. 2-3: spaarnissen in de noordelijke muur van het huis 'den Spiegel'. In de lisenen ziet men de resten van de weggekapte uitkragende consoles waarop de muurstijlen rustten (foto's auteur)

De eerste verdieping was, net als de begane grond, één grote ruimte. Ook hier werden de vensters van de straatgevel in periode II verbouwd. In de achtergevel werden sporen blootgelegd van één oorspronkelijk venster met vlakke boog. De rest van de achtergevel is in die mate verbouwd dat van andere openingen geen spoor meer kon worden teruggevonden.

De zijgevels waren volledig gesloten. De noordelijke muur is aan de binnenzijde geleed door drie rondboognissen, waarvan de achterste de bekroning vormt van de nis die vanop de begane grond tot dit niveau doorloopt. In de andere twee spaarnissen bevinden zich telkens twee kleine nisjes met keperboog (afb. 4). In deze nisjes werden resten aangetroffen van een rode beschildering, waarschijnlijk in een afwisseling van horizontale donkere en lichte banden. Bovenin de nisjes zijn lichte roetspooren, een aanduiding dat er soms olielampjes of kaarsen in werden geplaatst. Zowel beschildering als roetspooren waren overdekt met een witte pleisterlaag, en dateren uit periode I. De leem-en-strolaag waarop de beschildering was aangebracht, was overal elders in het huis verdwenen en vervangen door een witte pleisterlaag.

Tegen de zuidelijke zijmuur stond een haard, nog zichtbaar door uitbraaksporen aan weerszijden van de huidige 18de-eeuwse schouw.

Ook op dit niveau zijn de sleutelstukken van de moerbalken verdwenen, en in de 18de eeuw vervangen door uitkragende zandstenen consoles.

Afb. 4 : spaarnis op de 1ste verdieping van huis 'den Spiegel'. De nis werd in de 17de eeuw dichtgemaakt, terwijl de linkerzijde in de 18de eeuw werd weggebroken bij het aanbrengen van een rookkanaal in de muur (foto auteur)

In de achtergevel van de zolder werd een volledig intacte, nu dichtgemaakte, bakstenen vensteropening met vlakke boog blootgelegd. Bovendien is een groot deel van het tracé van de oorspronkelijke achtergevel (later verhoogd) nog herkenbaar.

De dakstoel lijkt origineel te zijn, en bestaat uit twee gestapelde dekbalkjukken, met daarboven een hanebalk. De huidige standvinken werden waarschijnlijk slechts later ingebracht (10). De gebinten zijn genummerd van straat- naar achtergevel, zij het niet systematisch. Er zijn geen onderscheidingstekens aanwezig. Het dak eindigde vroeger over de zijmuren, waar de oorspronkelijke zandstenen gootlijst bewaard bleef. Slechts in een latere periode werd de noordelijke zijgevel iets opgetrokken, en de helling van het onderste deel van het dak gewijzigd door het aanbrengen van extra daksparren.

Samenvatting Periode I

De resultaten van het onderzoek van het huis LX leidden onvermijdelijk tot een re-evaluatie van de bevindingen van het vroegere onderzoek door Maesschalck-Viaene.

Dat de straatgevel in feite een zijgevel was, en misschien zelfs volledig gesloten, zoals zij mogelijk achtten (11), is alvast onjuist gebleken. De hele organisatie van het huis, met blinde zijgevels en slechts enkele vensteropeningen in de achtergevel, wijst er daarentegen op dat de straatgevel wel degelijk de voorgevel was, en nagenoeg de enige bron van daglicht in het huis.

Bovendien is de deuropening die we in deze straatgevel aantreffen in feite een verbouwing van een bestaande deur uit periode I. Het was immers pas toen deze verbouwing in periode II gebeurde dat zowel in de noordgevel van het huis LX als via het toen opgetrokken achterhuis verbindingen met de noordelijke binnenkoer geschapen werden. Het is bijgevolg hoogst onwaarschijnlijk dat precies in deze periode een bijkomende verbinding naar de straat zou zijn gecreëerd. Alles wijst er integendeel op dat het huis LX vanouds op de straat was georiënteerd, en dat de oriëntatie naar de noordelijke binnenkoer slechts in periode II plaatsgreep (12).

Toch delen we de mening van Maesschalck-Viaene (13) dat het huis LX niet als een zelfstandige woning kan worden beschouwd, vooral omwille van onze bevinding dat het achterhuis pas in een latere periode werd toegevoegd (14).

De voor die tijd eigenlijk kleine afmetingen van het huis en de afwezigheid van een keuken wijzen erop dat het huis onderdeel was van een groter geheel dat bestond uit een 'aantal min of meer vrij rond een hof gegroepeerde bouwdelen' (15). Dit complex wordt in teksten uit 1535-1538 geïdentificeerd als een 'huys ende hof ... voertijds geheten den spiegel oft thuyts van hoochstraten' (16); we geven er dan ook de voorkeur aan het huis uit periode I als huis 'den Spiegel' te benoemen. Tot op vandaag ontbreken echter de nodige gegevens om een verantwoorde reconstructie van het complex mogelijk te maken. Tijdens de restauratie zou de kans in elk geval gegrepen moeten worden om samenstelling en ontstaansdatum nader te onderzoeken.

Zonder ons hier aan een uitvoerige bespreking van de straatgevel te wagen, willen we er toch op wijzen dat de aanwezigheid van een volledig bakstenen gevel in Leuven niet zo uitzonderlijk is als dikwijls wordt aangenomen. Dergelijke gevels zijn niet alleen typisch voor steden als Brugge en Damme, maar worden eveneens aangetroffen in steden waar de natuursteen een overheersende rol speelde, zoals bijvoorbeeld Utrecht, Lübeck, Luneburg en Kalkar (17), en daar zelfs bij de rijkste huizen. Uitzonderlijk is wel de vormgeving van de gevel; het gebruik van een spitsboogveld in de geveltop, mogelijk ontleend aan houten gevels waar dit motief veelvuldig werd toegepast, komt enkel sporadisch in baksteenarchitectuur voor. We vinden dit terug in een zijgevel van het huis Gruuthuse in Brugge, in een zijgevel van de Bijloke in Gent, in het huis 'de Cluyse', Oude Koornmarkt 26 in Antwerpen en in het huis 'Limburg' in de Naamsestraat in Leuven. Deze voorbeelden zijn echter alle soberder uitgewerkt dan het huis 'den Spiegel'; een gelijkaardige rijke versiering vonden we enkel terug in de gevel van het in de 18de eeuw afgebroken huis 'Zum Granen' in Keulen (derde kwart 14de eeuw) (18).

De datering van het huis 'den Spiegel' in het vierde kwart van de 14de eeuw-begin van de 15de eeuw, wat door diverse vorige onderzoekers werd vooropgesteld (19), werd bevestigd door de vondst van steengoed uit deze periode in het mortelbed van de oorspronkelijke vloer. Deze vondst, gekoppeld aan de bevinding dat de standvinken in de dakkap later werden ingebracht, laat toe het ontstaan van het huis te situeren rond de overgang van de 14de naar de 15de eeuw. Het baksteenformaat (26 à 28 x 12 à 13 x 5 à 6 cm) wijst in dezelfde richting.

Periode II: de familie Van tSestich (1490-1650)

Deze periode begint met de aankoop door Golijn Van tSestich van het domein waar het huis LX toe behoorde; voor zover kon worden nagegaan, behoort enkel dit gebouw nog tot de vroegere periode, en werden alle andere gebouwen door de familie Van tSestich of hun opvolgers opgericht.

Dit geldt in ieder geval voor het *achterhuis* dat — in tegenstelling tot wat Maesschalck-Viaene voor bewezen achtten (20) — niet samen met het huis LX werd opgericht en later uitgebreid, maar pas door een Van tSestich aan het huis werd toegevoegd.

De opgraving in het *achterhuis* toonde immers aan dat er zich in het verlengde van de noordgevel van het huis LX nooit een muur bevonden heeft; de 'weggekapte muur' die Maesschalck-Viaene tegen de noordoostelijke hoek van het huis LX aantreffen (21), bleek slechts een kleine steunbeer te zijn die de hoek van het oude huis versterkte.

Verder bleek dat het *achterhuis* van bij zijn oprichting in grondplan dezelfde omvang had als nu en dus rechtstreeks aansloot bij de grote *dwarsvleugel* (22), die waar-

schijnlijk uit dezelfde bouwcampagne stamt. In opstand echter zag het *achterhuis* er wezenlijk anders uit. In het noordelijk gedeelte bleef een deel van de oorspronkelijke dakkap bewaard, zodat ze in grote trekken gereconstrueerd kon worden; ook andere gegevens — in verband met vensteropeningen, gevels en balklagen — speelden hierbij een grote rol. Zo werd vastgesteld dat van de huidige drie woonlagen enkel de begane grond en de eerste verdieping origineel zijn. Alle zandstenen omlijstingen van de vensters vertonen op deze twee lagen dezelfde afgeschuinde dagkanten. Deze karakteristiek treedt ook op bij een aantal andere vensteropeningen in het huis LX en de *dwarsvleugel*, die alle uit dezelfde periode moeten dateren. Boven deze twee lagen bevond zich oorspronkelijk een hoge zolder, waarin de huidige tweede verdieping pas later werd ingebracht (23). De nu horizontaal afgesloten noordgevel had in oorsprong een punt- of trapvormige bekroning; die sloot een dwarskap af die dwars stond op de kap in de aslijn van het huis LX (afb. 5).

Deze reconstructie van het oorspronkelijke *achterhuis* wordt niet alleen onderschreven door ter plaatse aangetroffen sporen en aanwijzingen, maar is ook herkenbaar op een panorama van de stad Leuven uit 1560 (24); ook de plaatsing van de originele vensteropeningen in de achtergevel wijst in dezelfde richting.

Hoe het *achterhuis* met de *dwarsvleugel* was verbonden, blijft nog onzeker. Van de door Maesschalck-Viaene veronderstelde *traptoren* in de noordoostelijke hoek van het *achterhuis*, werd geen enkel spoor aangetroffen (25). Wel bleek uit een zorgvuldig onderzoek van het *achterhuis* dat het huidige trappenhuis op die plaats zeker geen overblijfsel is van een vroegere *traptoren*, maar pas in de 18de eeuw in het *achterhuis* werd ingebracht: de binnenmuren die het trappenhuis omsluiten, staan onder en op de moerbalken die zelf dateren uit de 17de-eeuwse verbouwing.

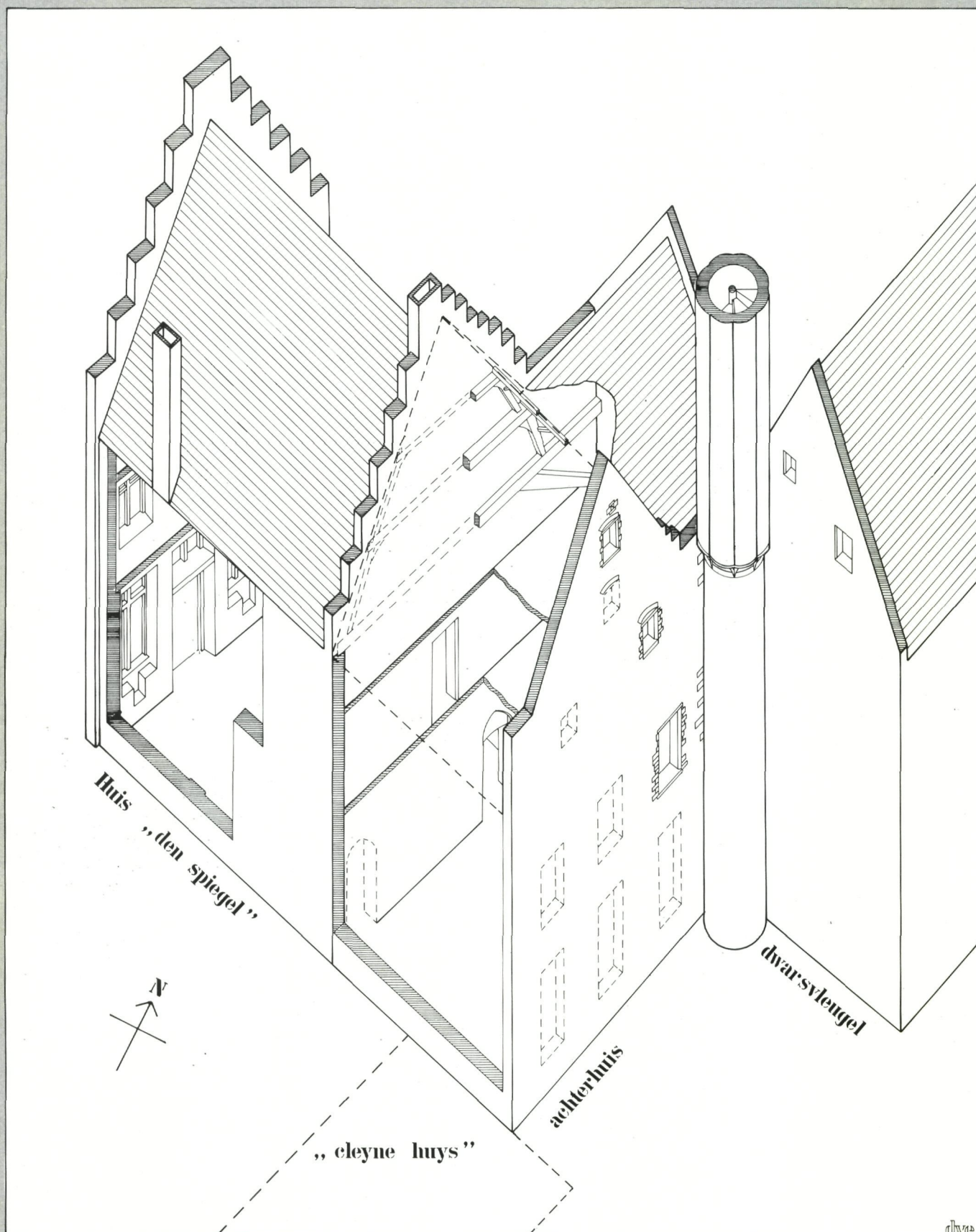
Er zijn echter wel aanwijzingen dat de *traptoren*, die inderdaad afgebeeld staat op het reeds vermelde stadspanorama, zich bevond in de hoek tussen het *achterhuis* en de *dwarsvleugel* (25) (afb. 5). Hierop wijzen zowel dichtgemetselde openingen in deze hoek van de *dwarsvleugel*, als een verticaal patroon van zandstenen blokken in de achtergevel van het *achterhuis* (27). De betrokken gevel van de *dwarsvleugel* is nu spijtig genoeg met cement bekleed en kon niet onderzocht worden. Enkel een kleine opgraving op deze plaats kan uitsluitsel brengen. De buitengevels van het *achterhuis* staan op een ijzerzandstenen plint.

Voor het huis LX betekende de uitbouw van het complex Van tSestich een periode van veranderingen.

In de achtergevel, die nu tussenmuur werd, werden de oude vensteropeningen gedicht, en op de eerste verdieping wordt een verbindingsdeur (met zandstenen omlijsting met afgeschuinde dagkanten) aangebracht. Zoals het *achterhuis* kreeg de noordgevel van het huis LX een plint in ijzerzandsteen.

De voorgevel onderging ingrijpende veranderingen: de oude vensters en de deur worden vervangen door waar-

Afb. 5: reconstructie (axonometrie) van het centrale gedeelte van het Van 'tSestich-complex in de 16de eeuw (tekening auteur)

dve

schijnlijk grotere openingen met zandstenen omlijsting; dat deze zandstenen elementen niet tot de oorspronkelijke gevel behoren, was op verscheidene plaatsen duidelijk merkbaar. Opvallend is dat we ook hier dezelfde afgeschuinde dagkanten aantreffen als in de oorspronkelijke venster- en deuropening in het *achterhuis*.

Aanvankelijk werd in het *huis LX* het oude vloerpeil behouden, maar in een latere fase werd de kelder uitgekeld, de trap in de noordoostelijke hoek verwijderd, en een nieuwe vloer aangebracht in zandstenen tegels. In de twee opgravingsleuven in het huis werden slechts enkele van deze tegels 'in situ' aangetroffen; wel werd een groot deel van het mortelbed, met de afdrukken van de tegels, blootgelegd zodat het vloerpatroon grotendeels kon worden gerecupereerd (afb. 6).

Deze veranderingen aan het interieur van de 'sale', met zekerheid te dateren na de verbouwing van de voorgevel, kunnen misschien toegeschreven worden aan *Didier van tSestich* (1551-1585). Hij werd in 1577 voorzitter van de Raad van Brabant, en liet die aanvankelijk in zijn huis zetelen. Werd de 'sale' aangepast om dienst te doen als vergaderzaal voor de Raad van Brabant? Het was ook pas in deze periode dat in de noordgevel een deuropening werd ingebracht.

Eventueel ook met *Didier Van tSestich* te associëren is een gietijzeren haardplaat, waarvan een fragment als gebruiksmateriaal in een waterafvoerkanaal in het

achterhuis werd gevonden (afb. 7). De haardplaat is versierd met een wapenschild, met een kroon erboven en omgeven door de ketting van het Gulden Vlies. Op het wapenschild zijn nog herkenbaar: de wapens van Aragon, Napels, Sicilië, Castilië en Léon, evenals het wapen van Portugal dat het schild dateert na 1580; dit laatste wapen verschijnt immers pas vanaf die datum op het wapenschild van de koningen van Spanje; dit betekent dat dit wapenschild waarschijnlijk toegeschreven kan worden aan *Filips II*, onder wiens regering de Raad van Brabant in het huis Van tSestich verzamelde (28).

De periode Van tSestich betekende voor het *huis LX* hoofdzakelijk het aan de eigentijdse smaak aanpassen van het exterieur. Constructieve wijzigingen gebeurden er niet.

Het is duidelijk dat het *LX-naamteken* in de straatgevel pas in deze periode kan zijn aangebracht. In tegenstelling tot wat in vroegere literatuur werd vermeld (29), is dit naamteken niet uitgevoerd in 'baksteen van afwijkende kleur', maar het bestaat uit twee monolitische hardstenen lettertekens. Een tweede letter 'L' troffen we aan op de in de 18de eeuw verbouwde voorgevel van de dwarsvleugel (30). Volgens professor J. Steppe kunnen deze lettertekens die nog gotisch van trant lijken, wel teruggaan tot het eind van de 15de of de eerste helft van de 16de eeuw (31).

Afb. 6: opgraving in het 'huis LX', met mortelbed van de zandstenen vloer, daterend uit het eind van de 16de eeuw (foto auteur)

Afb. 7: fragment van een gietijzeren haardplaat; waarschijnlijk is het wapenschild van Filips II afgebeeld (foto auteur)

Periode III: de 17de eeuw

In 1650 wordt het complex Van tSestich verkocht aan twee families. Het zuidelijk deel wordt betrokken door rentmeester Van Veen, die er woonde tot zijn dood in 1682, het noordelijk gedeelte zal door de familie Baelemans tot in de 19de eeuw worden bewoond.

Zuidelijk gedeelte

Bij de verdeling van het domein werd ook het *huis LX* door Van Veen aangekocht, terwijl het *achterhuis* in twee ongeveer gelijke delen werd gesplitst.

Op de begane grond van het *huis LX* wordt in eerste instantie een nieuwe spiltrap gebouwd in de noordoostelijke hoek. De basis van deze trap was nog afgetekend op enkele van de hier 'in situ' bewaarde zandstenen vloertegels, terwijl er ook in de muren sporen van werden aangetroffen. Waarschijnlijk werd deze trap gebouwd ter vervanging van de traptoren, die nu immers tot het noordelijk gedeelte van het complex behoorde. De aanwezigheid van de doorlopende nis wees de ideale plaats aan voor deze nieuwe verticale verbinding (32).

Kort hierop echter voerde Van Veen een volledige herschikking door van zijn gedeelte, wat niet zonder gevolgen bleef voor het oude *huis LX* (afb. 8).

Ten zuiden van het huis, langs de straat, bouwde hij een volledig nieuwe *vleugel met poortgebouw* (33); hierdoor werd de deuropening in de straatgevel van het huis zelf overbodig, en werd ze veranderd in een venster. Aan-

sluitend bij dit poortgebouw komt tegen de zuidgevel van het huis een *galerij*, die vanuit de *sale* toegankelijk gemaakt werd door een nieuwe deuropening met zandstenen omlijsting (met rechthoekig ingesneden dagkanten, een karakteristiek die we bij alle verbouwingen en nieuwbouw uit deze periode aantreffen).

Tegen de zuidgevel van het *achterhuis* bouwde Van Veen een groot *traphuis*, dat aansloot bij het door hem herbouwde *cleyne huys* (herbouw door muurankers duidelijk gedateerd in 1661). Tengevolge van de efficiëntere verticale verbinding die door deze bouw in zijn woning tot stand werd gebracht (34), kon de spiltrap in het *huis LX* afgebroken worden. Dit ging gepaard met verdere veranderingen in de 'sale': de oude spaarnissen werden dichtgemetseld, er kwam een nieuwe (niet bewaard gebleven) vloer op 40 cm boven de vorige, en tegen de oostmuur werd een nieuwe monumentale haard gebouwd, waarvan enkel het onderste gedeelte van de bakstenen kernen bewaard bleef.

Ook in het zuidelijk gedeelte van het *achterhuis* grepen radicale veranderingen plaats. Waarschijnlijk bij de bouw van het nieuwe *traphuis* werden alle oude balklagen verwijderd, dit deel van het *achterhuis* iets hoger opgetrokken (in dit gedeelte verdween de oorspronkelijke dakkap en een nieuwe kap werd met hergebruikmateriaal ineengeknutseld), en een nieuwe verticale verdeling aangebracht. In de achtergevel werden op de nieuwe niveaus vensters aangebracht, soms met hergebruikte omlijstingen van de oude vensters, maar ook met nieuwe omlijstingen met rechthoekig ingesneden dagkanten.

Omzeggens alle door Van Veen uitgevoerde verbouwingen of toevoegingen zijn in hetzelfde baksteenformaat uitgevoerd: 24 x 11 x 5 cm.

Noordelijk gedeelte

Na de verdeling van het complex in 1650 behoorde van de *middenvleugel* enkel het noordelijk gedeelte van het *achterhuis* tot het deel dat door de familie Baelemans werd aangekocht.

Hier bleven, in tegenstelling tot het zuidelijk gedeelte, de oude niveaus wel bewaard. Het onderste deel van de zolder werd waarschijnlijk reeds in deze periode tot een volwaardige tweede verdieping uitgebouwd, daar op dit niveau in de noordgevel een nieuwe vensteropening werd aangebracht die dezelfde rechthoekig ingesneden dagkanten vertoont als in de constructies van Van Veen.

Periode IV: de 18de eeuw

Terwijl het noordelijk gedeelte van het complex in deze periode verder door de familie Baelemans werd bewoond, veranderde het zuidelijk gedeelte in 1683 opnieuw van eigenaar, toen het door de erfgenamen van Van Veen werd verkocht aan het College van de Hoge Heuvel. Voor beide delen was het een periode van drastische veranderingen.

Afb. 8 : reconstructie (axonometrie) van het centrale gedeelte van het vroegere Van 'tSestich-complex in de 17de eeuw (tekening auteur)

Afb. 9: reconstructie (axonometrie) van het centrale deel van het voormalige Van 'tSestich-complex in de 18de eeuw (tekening auteur)

In het *noordelijk gedeelte* werden in de 18de eeuw grote veranderingen doorgevoerd rondom de binnenkoer. Het interieur van de oude *dwarsvleugel* werd volledig vernieuwd; tengevolge van de gewijzigde verticale indeling in dit gebouw, was de *traptoren* nutteloos geworden, en zoals veel van zijn soortgenoten in deze periode, afgebroken. Ter vervanging werd in de noordoostelijke hoek van het *achterhuis* een traphuis ingebouwd, waarbij een deel van de binnenmuren gewoon tussen de oudere moerbalken werd geplaatst. De oude dwarskap én de bijhorende punt- of trapgevel, werden afgebroken (afb. 9). In de noordoostelijke hoek bleef een stukje van deze gevel behouden doordat het traphuis boven het nieuwe dak uitkwam. De nu horizontaal afgesloten gevel werd met een kroonlijst afgewerkt, en in het nieuwe dakgedeelte kwam een dakkapel te staan.

In het *zuidelijk gedeelte* van het complex had vooral het oude *huis LX* te lijden onder de komst van het College van den Hoge Heuvel. De grootste transformatie is te situeren ca. 1755, toen de nabijgelegen Proefstratepoort werd afgebroken, en een nieuwe rooilijn werd getrokken. Naast het poortgebouw van Van Veen, waarvan de opening werd dichtgemaakt, werd een nieuw *poortgebouw* opgericht. Met materiaal afkomstig van de Proefstratepoort werd over de hele lengte van de straatgevel van het College een hoge zandstenen plint aangebracht, dus ook aan de straatgevel van het *huis LX*.

De *galerij* van Van Veen tegen de zuidgevel van het huis werd omgebouwd tot een *traphuis*, waarbij een deel van het vroegere traphuis van Van Veen het moest vergelden. Bovendien werd hierbij ook een deel van de zuidgevel van het *huis LX* afgebroken. De 'sale' kreeg een nieuwe binnenmuur, op de eerste verdieping werd de grote ruimte opgedeeld, en op beide niveaus werden schouwen verplaatst of verbouwd, en de kruiskozijnen uit de vensters verwijderd. In de 'sale' werd het vloerniveau opnieuw verhoogd.

Periode V: 19de-20ste eeuw

In periode V (19de-20ste eeuw) gebeuren overal in de middenvleugel nog enkele kleine veranderingen, die echter niets essentieels inhouden voor het verloop van dit verhaal.

Restauratie van een 'complex huis'

Uit het overzicht is duidelijk gebleken dat de lange geschiedenis van het Van tSestichcomplex niet alleen chronische aanvallen van 'aanpassen aan de heersende mode' ten tonele bracht, maar dat de wisselende eigenaars en functies soms drastische veranderingen doorvoerden. Het rechtstreekse gevolg hiervan was dat vooral de relaties tussen de verschillende bouwdelen onherkenbaar werden, wat een ernstige hinder inhield voor een globale aanpak van de restauratie.

Dit gold vooral voor de *middenvleugel* waar de opeenvolgende historische situaties nog in mindere of meerdere mate aanwezig zijn gebleven (35). Voor de restauratie moet hier onvermijdelijk een keuze worden gemaakt. Vooral het *huis LX* dat, ondanks talrijke transformaties, binnen noch buiten zijn middeleeuws karakter kwijtraakte, is een uniek geheel, dat met het nodige respect moet worden benaderd.

Uitgaande van de inzichten die het onderzoek voortbracht, was het mogelijk een aantal voorstellen en opties te formuleren die een 'terugkeer' inhouden naar de toestand uit de 16de eeuw, tijdens de bewoning door de familie Van tSestich. Op die manier is het mogelijk het laat-middeleeuws karakter van het huis te respecteren, en het opnieuw in te schakelen in de interne circulatie van het complex, waar het bij de verdeling in 1650 van afgesneden werd. Deze ingreep werd dus niet ingegeven door 'historisch-sentimentele' redenen, maar bleek essentieel te zijn voor de praktische uitwerking van een globaal restauratieplan.

Eenzelfde voorstel kon niet worden gedaan voor het *achterhuis*: in het zuidelijk gedeelte ontstonden in de 18de eeuw enkele waardevolle interieurs die zeker gerespecteerd moeten blijven. De na 1650 doorgevoerde verdeling mag niet ongedaan worden gemaakt en het zuidelijk gedeelte wordt in zijn bestaande toestand behouden. Een andere situatie doet zich voor in het noordelijk gedeelte, dat na de verdeling een dienstgebouwtje werd. Het bleek evident dit gebouw zijn dienende functie te laten behouden, waarbij — vanzelfsprekend met behoud van bestaande bouwvolumes en gevels — zelfs grondige ingrepen verantwoord kunnen worden.

Samenvattend kunnen we stellen dat de resultaten van het onderzoek niet enkel op historisch-wetenschappelijk gebied van belang zijn, maar dat zij vooral de mogelijkheid boden tot het formuleren van voorstellen die de historische eigenheid van de gebouwen respecteren, en het oude gebouwencomplex opnieuw kunnen doen functioneren in een hedendaagse context.

Voetnoten

- (1) Maesschalck-Viaene, 1984. Hoewel we het op verscheidene essentiële punten oneens zijn met de bevindingen of conclusies van deze auteurs, moet toch gewezen worden op de grote waarde van het door hen uitgevoerde archief-onderzoek. Zonder de resultaten van hun onderzoek zou een evaluatie van het archeologisch onderzoek veel moeilijker en vooral veel tijdrovender zijn geweest. Wij hadden ook het geluk te beschikken over zeer gedetailleerde plannen en doorsneden van het gehele complex (Vanderhoydonck-Verlinden), zonder dewelke een aantal inzichten en vooral de reconstructietekeningen nooit tot stand waren gekomen.
- (2) Teneinde overbodige herhalingen en beschrijvingen te vermijden, worden een aantal termen en benamingen zonder meer overgenomen uit Maesschalck-Viaene, 1984.
- (3) Voor de historische achtergrond van de opeenvolgende bewoners verwijzen we vanzelfsprekend naar Maesschalck-Viaene, 1984.
- (4) Zowel Maesschalck-Viaene (1984, p. 20) als Vanderhoydonck-Verlinden (p.III. 2) beschreven de spaarnissen in de zuidgevel als nu dichtgemetselde boogopeningen. De spaarnissen in de noordgevel kwamen slechts tijdens het archeologisch onderzoek aan het licht. Dergelijke spaarvelden worden frequent in middeleeuwse

- huizen aangetroffen. Doordat gegevens over interieurs van middeleeuwse huizen in de literatuur helaas nog zeldzaam zijn, kunnen hieruit slechts enkele voorbeelden geciteerd worden: huis 'de Moriaan' in 's Hertogenbosch, laatste kwart 12de eeuw (Temminck-Groll, 1963, p. 41), het Sint-Pietersgasthuis in Arnhem, 14de eeuw (Temminck-Groll, 1963, p. 42), het huis gelegen Hoogstraat 1 in Hasselt (NL), ca. 1500 (ibid., p. 84) Bennett's Hall in Schrewsbury (Eng.), 13de eeuw (Wood, 1950, p. 64). Devliegheer (1975, p. 278) vermeldt een Brugs huis uit ca. 1500 waar zich in 'een zijmuur zowel in de kelder als op de begane grond grote en brede rondboognissen met afgeschuinde zijanten' bevinden. De hier geciteerde voorbeelden omvatten zowel weerganghuizen, diepe als insteekhuizen, zodat we gerust kunnen stellen dat deze spaarvelden niet tot één bepaald type behoren, terwijl uit de dateringen bovendien blijkt dat ze gedurende de gehele middeleeuwen werden toegepast.
- (5) Temminck-Groll (1963, p. 83) definieert een insteekhuis als een huis met '... een in principe zeer hoge begane grond, welke gedeeltelijk door een tussenvloer in twee lagen wordt verdeeld. Soms heeft de voorruimte de volle hoogte en is de achterste gedeeld, elders is juist de ruimte achter de voorgevel gedeeld. Ook komt deling over de volle lengte voor'.
- (6) Bij Temminck-Groll (1963, p. 66, 93 en 131) staan drie woonhuizen beschreven waar de spiltrap rechtstreeks aansluit op de keldertoe-gang. Ook Devliegheer (1975, p. XIV) wijst op het feit dat de trap tot de kelder soms de voortzetting van een spiltrap was.
- (7) Rijksarchief Utrecht, Fonds Cud-Bisschoppelijk Cleriezie, nr. 854, gepubliceerd door Maesschalck-Viaene (1984, p. 22).
- (8) Bij Devliegheer (1975, p. 367, fig. 530) troffen we een afbeelding aan van identieke zitbanken.
- (9) Dergelijke constructies worden in tal van middeleeuwse gebouwen aangetroffen. Verschillende voorbeelden gepubliceerd door Devliegheer (1975, fig. 9, 517, 644 en 663), geven een idee van de varianten die mogelijk waren van zo'n een hoekverbinding tussen moerbalk en muurstijl. Het oudste ons bekend voorbeeld werd aangetroffen in een woonhuis in Doornik uit XII (Schmid, 1923, p. 183).
- (10) Vanderhoydonck-Verlinden, p. III.3.
- (11) Maesschalck-Viaene, 1984, p. 10 en voetnoot 14.
- (12) De 'zeer oude toegangsdeur naar de noordelijke binnenkoer' die Maesschalck-Viaene (1984, p. 10) vermelden, werd in feite pas in de 17de eeuw aangebracht, en verving misschien een oudere deuropening die zelf ten vroegste uit het einde van de 16de eeuw kan dateren; deze opening bevindt zich in de rechterhelft van de middelste spaarnis, en werd duidelijk in het bestaande metselwerk uitgekapt; de dorpel bevindt zich op het niveau van de vloer die op het eind van periode II in de 'sale' werd aangebracht.
- (13) Maesschalck-Viaene, 1984, p. 10.
- (14) Het is natuurlijk wel mogelijk dat er zich bij het huis LX een kleinere achterbouw bevond, tegen de zuidoostelijke hoek van het huis. In ieder geval schijnt er zich ten zuiden van het huis een 'schaelgie' bevonden te hebben (Maesschalck-Viaene, 1984, p. 13), terwijl een segment van de kelders van het 'cleyne huys' mogelijk tot deze achterbouw heeft behoord (ibid., p. 27, voetnoot 24).
- (15) Temminck-Groll (1963, p. 3), die er bovendien op wijst dat dergelijke behuizingen vooral voorkwamen in het '... ruim opgezette middeleeuwse Keulen'. Een dergelijke situatie lijkt ook in dit deel van Leuven geleid te hebben tot het ontstaan van ruime complexe woningen.
- (16) Stadsarchief Leuven, inventaris Cuvelier n° 7820, f. 79 en vv; citaat overgenomen uit Maesschalck-Viaene, 1984, p. 12.
- (17) Temminck-Groll, 1963, p. 144. Wat het huis LX betreft, willen we er nog op wijzen dat ook in de andere gevels deur- en vensteropeningen volledig in baksteen zijn uitgevoerd.
- (18) Vogts, 1930, afb. 270.
- (19) Lemaire R. in een brief van 17.6.1937, gepubliceerd door Vanderhoydonck-Verlinden (vol. II, doc. 8); Temminck-Groll, 1963, p. 57; Bouwen door de eeuwen heen, dl. I, 1971, p. 247; Maesschalck-Viaene, 1984, p. 14.
- (20) Maesschalck-Viaene, 1984, p. 13-14.
- (21) Mondelinge mededeling.
- (22) Bij Maesschalck-Viaene als de Golijn-Virulivleugel aangeduid, een benaming die we niet hebben overgenomen omdat het niet het enige gebouw is dat door één van beiden werd opgericht.

- (23) Waarschijnlijk was de zolder door een tussenvloer verdeeld, een situatie die later aanleiding gaf tot het installeren van een woonlaag in het onderste deel van de zolder.
- (24) Zie Maesschalck-Viaene, 1984, ill. 4.
- (25) Maesschalck-Viaene, 1984, ill. 2, nr. 6 en p. 18.
- (26) De traptoren zoals gereconstrueerd in de afbeelding is een eigenzinnige interpretatie van de afbeelding op het stadspanorama uit ca. 1650, die afgeronde zijden schijnt te suggereren... Een dergelijke vorm van traptoren is ons echter nergens elders bekend!
- (27) Vanderhoydonck-Verlinden (vol. III, p. 1) stellen dat de achtergevel op die plaats '... verbreed lijkt. Er is weliswaar geen doorlopende voeg aanwezig, doch onderbroken door stroken in verband gemetseld. Ook enkele zandstenen geven de mogelijke (oorspronkelijke) grens van de gevel aan'. Aangezien een dergelijke verbreding van het achterhuis nooit heeft plaatsgehad, wijst deze naad o.i. eerder op de vroegere positie van de traptoren.
- (28) We wensen hier Prof. J. Steppe te danken voor zijn hulp bij het ontcijferen van het zwaar door roest aangetaste wapenschild, en de historische informatie eromtrent.
- (29) Temminck-Groll, 1963, p. 57.
- (30) Maesschalck-Viaene (1984, p. 14) vermelden dat in sommige laat-16de-eeuwse familie-archieven sprake is van twee mooie huizen die het naamteken van de Van tSestichs dragen. Het is echter niet duidelijk of de 'L' in de dwarsvleugel als 'in situ' te beschouwen is, dan wel als hergebruikmateriaal in de in de 18de eeuw verbouwde gevel verzeild raakte.
- (31) Mondelinge mededeling. Lemaire R. (1937) meende dat het naamteken '... is uitgekapt in gotische letters, vorm die in de 16de eeuw al lang buiten gebruik was'.
- (32) Daar van de veronderstelde trap uit periode I geen enkel spoor werd aangetroffen (vermoedelijk verdwenen bij het uitbreken van de kelder en het aanbrengen van een nieuwe vloer in periode II), werd bijzondere aandacht besteed aan de mogelijkheid dat de doorlopende nis pas in periode III tot stand kwam. Er kon hiervoor echter geen enkele aanwijzing worden gevonden.
- (33) Doordat het archeologisch onderzoek enkel de middenvleugel van het complex betrof, moesten we ons voor de historische evolutie van de omringende gebouwen noodgedwongen baseren op de bevindingen van Maesschalck-Viaene.
- (34) We zien geen enkele reden om, zoals Maesschalck-Viaene (1984, ill. 2, nr. 10 en p. 20-21), te veronderstellen dat dit trappenhuis een door Van Veen uitgevoerde '... aanpassing (is) van de traptoren die in de oksel van het 'cleyne huys' en het 'grote huys' moet hebben gestaan'. Het oppervlak dat zij als deze traptoren aanduiden (nr. 10 op het plan), ontstond pas in de 18de eeuw, en is dus zeker nooit de kern (traptoren) geweest waaruit het grotere trappenhuis later ontstond.
- (35) De situatie is minder complex in de andere vleugels, waar in de meeste gevallen de situatie van vóór de 18de eeuw volledig onherkenbaar is geworden, althans voor wat de interne organisatie betreft.

Bibliografie

- Devliegheer L., *De huizen te Brugge*, Tielt, 1975.
- Lemaire R., *Beschrijving en chronologie van Hotel 't Sestich, Toestand en Voorstel tot klassering. 17-6-1937*, Archief B.M.L., Afdeling Brabant, Leuven.
- Maesschalck A. en Viaene J., *De patriciërs woning van het geslacht Van tSestich in de Naamsestraat te Leuven*, in M&L, 3de jaargang, nr. 2 (april 1984), p. 7-30.
- Schmid-Burgk M., *Das Mittelalterliche Bürgerhaus in Henegau, in Belgische Kunstdenkmäler*, München, 1923, p. 179-202.
- Temminck-Groll C.L., *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht*, 's Gravenhage, 1963.
- Vanderhoydonck P. en Verlinden M., *Project Hogen Heuvel*, Eindhoven K.U.L., F.T.W., Afdeling Architectuur, Leuven, n.d.
- Vogts H., *Die Kunstdenkmäler der Stadt Köln*, zweiter Band, IV. Abteilung, Düsseldorf, 1930.
- Wood M., *13th century domestic architecture in England*, in *The Archaeological Journal*, Vol. CV, supplement, London, 1950.

Het gerestaureerde Van Peteghem-orgel (1780) in Sint-Lievens-Houtem

Patrick Roose, B.M.L.

Sint-Lievens-Houtem is een rustige, landelijke, Oostvlaamse gemeente, gelegen halfweg tussen Wetteren en Zottegem. Aan het uiteinde van het langgerekte marktplein liggen naast elkaar het gemeentehuis en de aan Sint-Michiel toegewijde parochiekerk.

De kerk, beschermd sedert 25.07.1942, heeft een Romaans koor, twee vierkante flanketorens, een kapel uit de 11de-12de eeuw in Balegemse zandsteenarchitectuur. Het driebeukige bakstenen schip in classicistische stijl, dateert uit 1776. Het heeft een classicistische zandstenen westgevel en een bekronende vierkante toren. Het interieur bevat barokschildering. In de vernieuwingscampagne van de tweede helft van de 18de eeuw kaderen ook het meeste meubilair en het doksaal met orgel.

Auteurschap van het orgel

Alhoewel er, ondanks grondig archiefonderzoek, geen bouwcontract kon worden teruggevonden, kan het auteurschap van het orgel zonder de minste twijfel toegeschreven worden aan de Gentse orgelmakersfamilie Van Peteghem. Vooreerst wordt het werk vermeld door E.G.J. Gregoir, die in 1865 werklijsten van de Van Peteghems publiceerde, waaronder '*Hautem (St-Lieven), orgue comme à Velseque (1780)*'. De toeschrijving kan verder geschieden op basis van vergelijking van de constructie van diverse onderdelen — en niet in het minst van het pijpwerk — met andere werken van de orgelmakers Van Peteghem, werken die in deze streek talrijk aanwezig zijn. De stamvader van de Van Peteghem-dynastie, Pieter van Peteghem, was immers van Wetteren afkomstig en het hoeft dan ook geen verwondering te wekken hem in Sint-Lievens-Houtem aan te treffen voor de bouw van een nieuw orgel. Het bouwjaar 1780 wordt bevestigd door een inscriptie in het orgel: '*St Livinus ora pro nobis 1780*'.

P. Van Peteghem en zoon, orgelmakers

Pieter Van Peteghem werd geboren in Wetteren op 24 januari 1708 als zoon van een brouwer. Meer dan één toekomstig orgelmaker deed de interesse voor het vak op toen in zijn parochiekerk werken aan het orgel plaatsvonden: zo ook in Wetteren waar de Antwerpenaar G. Davit bij de Van Peteghems logeerde en Pieter de eerste

Zicht op de landelijke parochiekerk Sint-Michiel, beschermd bij Koninklijk Besluit van 25 juli 1942 (foto B.M.L.)

beginselen van de orgelbouwkunde bijbracht. Na een verdere bekwaamingsperiode bij de illustere J.-B. Forceville (Antwerpen en Brussel) vestigde P. Van Peteghem zich zelfstandig in Gent, omstreeks 1733. Vanaf 1740 ongeveer begon hij aan een merkwaardige reeks schepingen in Vlaanderen. Naarmate zijn atelier uitbreiding nam, en ook zijn beide zonen mee begonnen te werken, werd het werkterrein uitgebreid tot het huidige Frans-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen en het toenmalige Brabant. De oudste zoon, Egidius Franciscus Van Peteghem (° Gent, 27 maart 1737 - † Gent, 5 maart 1797), bleek zeer ambulant en reef bestellingen binnen voor het Gentse atelier tot diep in Brabant en Noord-Brabant (thans Nederland). De tweede zoon, Lambert-Benoit Van Peteghem (° Gent, 5 maart 1742 - † Gent, 5 september 1807), stond van jongsaf aan de werktafel: het toeval heeft ons gegund een orgelpijp terug te vinden waarop de volgende inscriptie voorkomt: 'L'=B= Van peteghem fecit 1756'. Blijkbaar mocht de fiere veertienjarige leerling zijn eerste werkstuk per uitzondering signeren, want voor het overige komen er op Van Peteghem-pijpwerk nagenoeg geen inscripties voor (behalve de toonhoogteaanduiding).

In 1776 was Pieter Van Peteghem te oud geworden om nog vaak op het terrein te gaan werken, en associeerde hij zich contractueel met zijn zoon Lambert-Benoit. Van toen af zijn veel bouwcontracten ondertekend met 'L.B. Van Peteghem et père'; Pieter bleef immers actief in het atelier tot aan zijn plotse dood op 4 juni 1787. Het is tussen genoemde data 1776 en 1787 dat het hoogtepunt

ligt in de produktie van de Van Peteghem-dynastie: we vermelden slechts enkele van hun grootste werken, die op orgelsthetisch gebied hoogtepunten van het rococo in Vlaanderen betekenen.

1758, Aalst (instrument thans ingrijpend gewijzigd);
1768, Affligem abdij (thans in ex-abdij Bonne-Espérance, Binche);

1771, Kortrijk Onze-Lieve-Vrouw (instrument verdwenen);

1772, Gent Sint-Jacob (instrument verdwenen);

1776, Gijzegem;

1777, Zele (onlangs gerestaureerd);

1778, Oudenaarde Onze-Lieve-Vrouw-van-Pamele (thans in Michelbeke);

1778, Haringe;

1780, Bottelare (instrument gewijzigd).

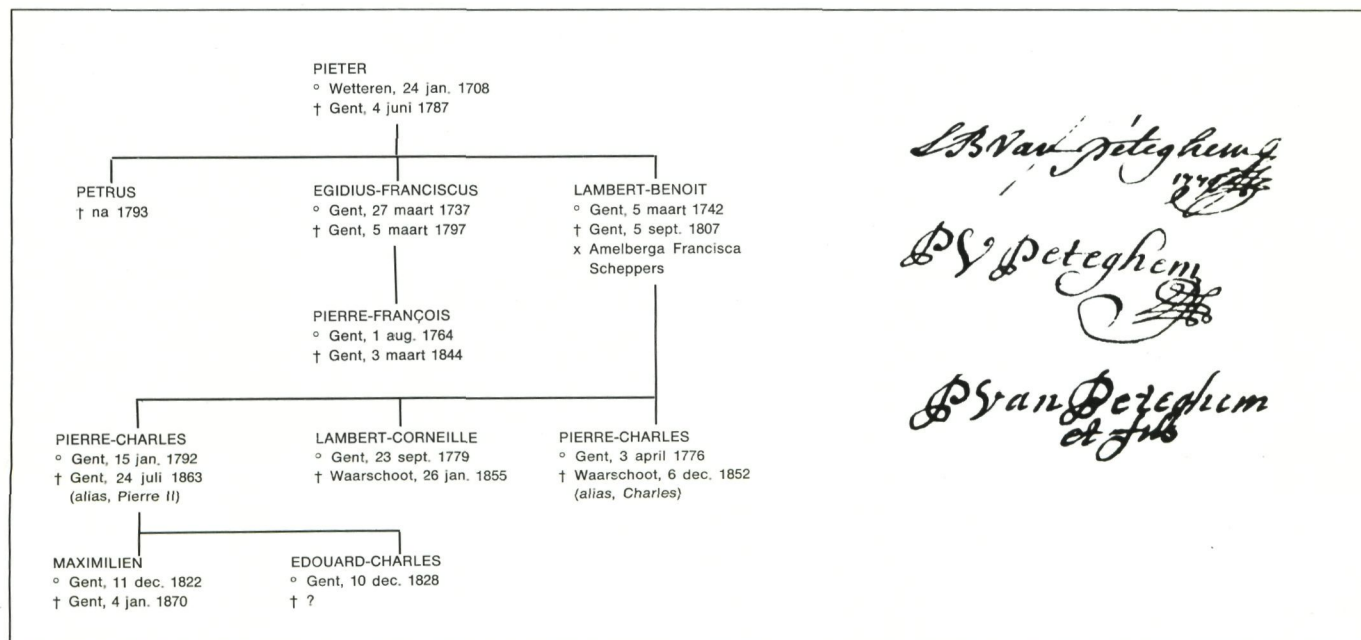
Vanaf omstreeks 1790 begon voor de orgelmakerij een zwarte periode als gevolg van de Franse Revolutie. Het is pas na het concordaat met Napoleon (1801) dat er een herademing kwam. In 1807, bij het overlijden van L.-B. Van Peteghem, wachtte zijn drie zonen dan ook een zware taak; zij zouden de Gentse orgelmakerij niet meer tot de bloei van weleer kunnen brengen.

Geschiedenis van het orgel

Het orgel in Sint-Lievens-Houtem werd in 1780 gebouwd door Lambert-Benoit Van Peteghem, orgelmaker in Gent; het is niet onwaarschijnlijk dat zijn vader, Pieter,

Hiernaast : het orgel na restauratie (foto D. Stengée)

Stamboom en handtekeningen van de orgelmakersfamilie Van Peteghem (overgenomen uit 'Vlaanderen', nr. 129, p. 347)

CARRIERES GAUTHIER & WINCQZ

*Sinds 1668, ontginnen en bewerken we
de petit granit of blauwe steen in Henegouwen.*

S.A. CARRIERES GAUTHIER & WINCQZ
rue Hanicq, 88 — 7400 Soignies — Belgique
Tél. 067/33 21 16 — Telex 57878 Carsen B

OLIVIER BOUWMATERIALEN P.V.B.A.

Izegemsestraat 84, ROESELARE-RUMBEKE - Tel. (051) 22 66 66 (4 L.) - Telex : 82 424 - B.T.W. 407.549.755 - Reg. nr. 407549775/050092

ALLE GROND- EN AFBRAAKWERKEN, ALLE KRAAN- & BULLDOZERWERKEN

				
Nivelleren met laserstraal Parkings - Kelders - Vijvers Funderingen met hydraulische draaigrijpers in alle breedtes.	Prefabkelders Garantie waterdicht geplaatst met laserstraal Prefab garageputten	Steenputten met Filtering Diam. 1,20 m & 1,50 m tot 13 m diepte Alle Rioleringswerken.	Citernen van 1.500 L. tot 20.000 L. Septische putten van 4 pers. tot 250 pers.	Ronde & valse diepfunderingsputten in verschillende diameters, tot op grote diepte.

Specialiteit :

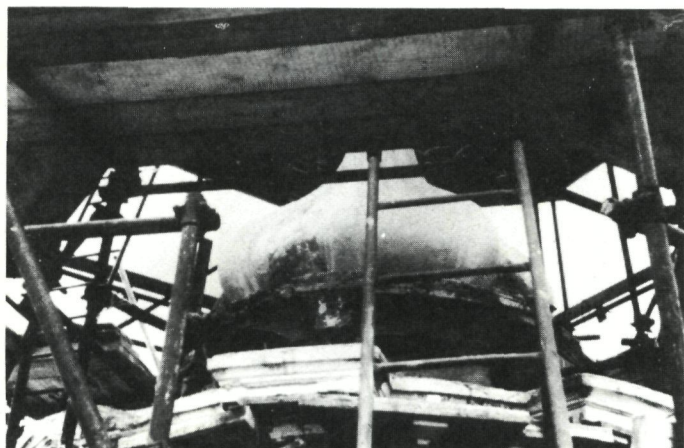
Oude Recuperatiestenen voor restauratie of nieuwbouw.

- SPAANSE STENEN
- ROMAANSE STENEN
- KLOOSTERMOPPEN
- DERDELINGSKENS
- BRUGSE MOEFFEN
- KLINKAERTSTENEN - KLAMPSTENEN - PAEPENSTENEN - enz. enz.

Steeds een 20-tal verschillende soorten aan zeer gunstige voorwaarden.

VRAAG INLICHTINGEN !!!

SPITSTECHNOLOGIE VOOR HET BOUWBEDRIJF

*Exclusief invoerster voor verschillende landen,
van hoogwaardige technische produkten,
o.a. polymeerchemische.*

*Biezondere technieken en adviezen, gericht op restauratie
van monumenten - kathedralen - industriële bevoelingen -
betonconstructie en herstellingen - parkings, wegen en
vliegvelden - restauratie en versterking van industriële
gebouwen - metrowerken, havens, enz.*

SOFRAMAC S.A.

99, RUE DE ROUBAIX
59200 TOURCOING
TEL. 20 26 48 01
TELEX : 810981 SOFRAMA

Uitvoering met anorganische produkten.

Levering en verwerking van:
MINEROS en KEIM produkten

BETONSANERING
SPUITBETON
GEVELKOSMETIKA
WATERDICHTING
STEENRESTAURATIE
BETONREPARATIES

bagrat

ISO-Isoleertechniek

BAGRAT BELGIUM p.v.b.a.
Dr. Van de Perrestraat 289
2440 GEEL
Tel. 014/58 04 90

M.568 1/2

- ALGEMENE BOUWONDERNEMING
- RESTAURATIEWERKEN
- GEVELWERKEN
- NATUURSTEENHERSTELLINGEN
- BETONREPARATIES EN
ANDERE SPECIALE TECHNIEKEN

Erkenningen

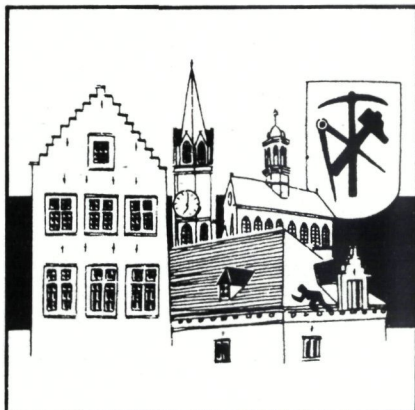
Klasse 5	D24
Klasse 4	
Klasse 1	D21

ADMINISTRatieve ZETEL:
LIEVEN BAUWENSTRAAT 20
8200 BRUGGE 2
TEL. 050/31.55.81
TELEX 82476 b-c-b

BOUWONDERNEMING GOETINCK.

MOREELS H

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

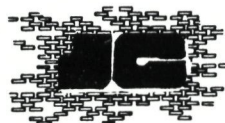
Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

(053) 21 01 54

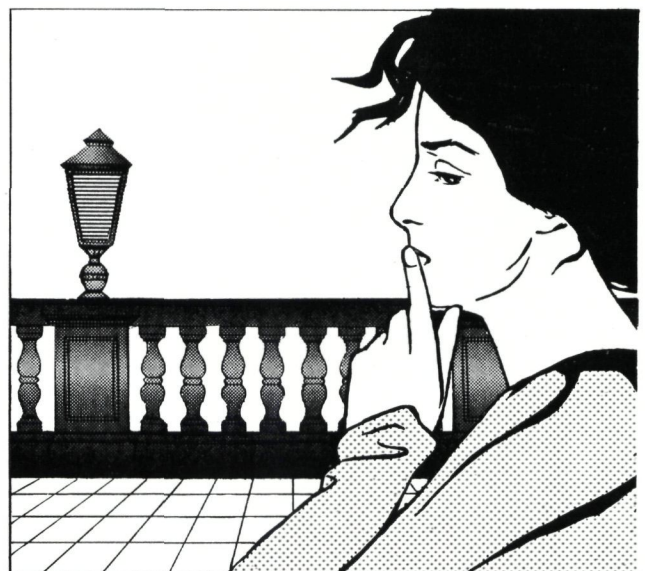

- Gevel- en restauratiewerken, modern en estetisch
- Zand- en straalbedrijf
- Sierpleisters - waterdichte cimentering - isolatie en bespuiting

GENNÉ J.

Mizerikstraat 8, 3610 Diepenbeek
Tel. 011-32.33.60
33.63.60
tot nader te bepalen datum

DE WANDELING

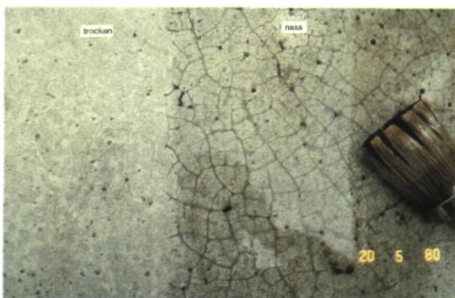

R E S T A U R A N T
Lei 6 Leuven 016/23 62 21

Open : alle dagen van 12 u. - 14.30 u. / 19 u. - 21.30 u.
Gesloten : Zaterdagmiddag
Voor reservatie : ☎ (016) 23 62 21

HERBOL-HERBOFLEX®-SYSTEEM

**zó was het ... en
zó is het vaak**

zó werd het

**en zo blijft het voor jaren,
en jaren, en jaren**

Raadpleeg HERBOL

Het Herbolflex®-systeem is sinds jaren gebreveteerd. Zijn voornaamste eigenschap is de blijvend soepelheid van de verffilm onder de meest extreme klimatologische omstandigheden. Zijn toepassing gaat van de meest eenvoudige tot de meest gekompliceerde probleemgevallen.

HERBOL-verven
Boogstraat 35
1800 Vilvoorde
Tel. 02-251.51.14

M & L BINNENKRANT

EEN JOURNAAL MET RECENTE INFORMATIE OVER DE
MONUMENTEN- EN LANDSCHAPSZORG

Het Waucquezhuis in Brussel (Victor Horta, 1903-1906) werd op 16 oktober 1975 beschermd. Na de restauratiewerkzaamheden zal het Centrum van het Belgisch Beeldverhaal in dit monument zijn deuren openen... . Zie relaas p. XIII (met dank aan uitgeverij Casterman)

Inhoud nr. 24 / Bijlage bij M&L 5/3 – Mei-Juni 1986

Raad van Europa	II
B.M.L.-Activiteiten	V
Literatuur	VIII
Tentoonstellingen	XI
Buitenkrant	XIII

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa

Op de tweede ministerconferentie van de Raad van Europa, gehouden in Granada, werd op 3 oktober 1985 een overeenkomst bereikt inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa. België heeft die conclusies pas achteraf via de ambassadeur bij de Raad van Europa ondertekend.

De eerste ministerconferentie had plaats in Brussel in 1971; de derde is gepland in Zwitserland in 1989.

Hier volgt de Nederlandse vertaling van de overeenkomst, die in Granada in het Engels en in het Frans werd ondertekend.

De Lid-Staten van de Raad van Europa die deze Overeenkomst hebben ondertekend,

Overwegende dat het doel van de Raad van Europa is een grotere eenheid tussen zijn leden tot stand te brengen ten einde onder meer de idealen en beginselen, die hun gemeenschappelijk erfdeel zijn, veilig te stellen en te verwezenlijken;

Erkennend dat het architectonische erfgoed een onvervangbare weergave is van de rijkdom en de verscheidenheid van het culturele erfgoed van Europa, getuigt van de onschatbare waarde van ons verleden en het gemeenschappelijke erfgoed is van alle Europeanen;

Gezien het Europese Culturele Verdrag, dat is ondertekend te Parijs op 19 december 1954, en met name artikel 1 van dit Verdrag;

Gezien het Europese Handvest betreffende het architectonische erfgoed, dat op 26 september 1975 is aangenomen door het Comité van Ministers van de Raad van Europa en de op 14 april 1976 aangenomen Resolutie (76) 28, betreffende de aanpassing van de nationale wetten en voorschriften aan de vereisten van het geïntegreerde behoud van het architectonische erfgoed;

Gezien Aanbeveling 880 (1979) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa betreffende het behoud van het architectonische erfgoed;

Rekening houdend met Aanbeveling nr. R (80) 16 van het Comité van Ministers aan de Lid-Staten betreffende de gespecialiseerde opleiding van architecten, stedenbouwkundigen, civielingenieurs en landschapsarchitecten, alsmede de op 1 juli 1981 aangenomen Aanbeveling

nr. R (81) 13 van het Comité van Ministers betreffende de te nemen maatregelen ten gunste van enkele uitstervende beroepen in de ambachtelijke sfeer;

Eraan herinnerend dat het van belang is aan de toekomstige generaties een referentiekader op cultureel gebied door te geven, het stads- en plattelandsmilieu te verbeteren en daarbij de economische, sociale en culturele ontwikkeling van de Staten en regio's te bevorderen;

Bevestigend dat het van belang is overeenstemming te bereiken over de grote lijnen van een gemeenschappelijk beleid dat het behoud en de verbetering van het architectonische erfgoed waarborgt,

Zijn overeengekomen als volgt:

Omschrijving van het begrip architectonisch erfgoed

Artikel 1

Voor de toepassing van deze Overeenkomst, wordt het begrip 'architectonisch erfgoed' geacht de volgende onroerende goederen te omvatten:

1. Monumenten: alle bouwwerken van opmerkelijk historisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, sociaal of technisch belang, met inbegrip van de bijbehorende uitrusting;
2. Gebouwen die een architectonische eenheid vormen; homogene groepen van gebouwen in de stad of op het platteland die van opmerkelijk historisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, sociaal of technisch belang zijn en waartussen zoveel samenhang bestaat dat ze aangeduid kunnen worden als topografische eenheden;
3. Waardevolle gebieden: creaties die zijn ontstaan door het samenspel van natuur en mens, die gedeeltelijk zijn bebouwd en die voldoende karakteristiek en homogeen zijn om te worden aangeduid als een topografische eenheid van opmerkelijk historisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, sociaal of technisch belang.

Goederen die beschermd dienen te worden

Artikel 2

Teneinde nauwkeurig te bepalen welke monumenten, gebouwen die een architectonische eenheid vormen en waardevolle gebieden beschermd dienen te worden, verplicht iedere Partij zich ertoe een inventarisatie hiervan bij te houden en, ingeval deze goederen worden bedreigd, zo spoedig mogelijk een passende documentatie op te stellen.

Wettelijke beschermingsprocedures

Artikel 3

Iedere Partij verplicht zich ertoe:

1. een wettelijke regeling op te stellen ter bescherming van het architectonische erfgoed;
2. in het kader van die regeling en op een voor iedere Staat of regio passende wijze te zorgen voor de bescherming van de monumenten, gebouwen die een architectonische eenheid vormen en landschappen.

Artikel 4

Iedere Partij verplicht zich ertoe:

1. passende controle- en goedkeuringsprocedures toe te passen met het oog op de wettelijke bescherming van de bedoelde goederen;
2. te voorkomen dat beschermde goederen worden ontsierd, vernield of afgebroken. Daartoe verplicht iedere Partij zich ertoe, indien dit nog niet is geschied, in haar wetgeving bepalingen op te nemen die erop zijn gericht:
  - a. een bevoegde autoriteit in kennis te stellen van alle plannen tot afbraak of verandering van reeds beschermde monumenten en van monumenten waarvoor bescherming wordt overwogen, alsmede van ieder project waardoor de omgeving van deze monumenten wordt aangetast;
  - b. een bevoegde autoriteit in kennis te stellen van alle plannen waardoor een waardevol gebied of een groep gebouwen die een architectonische eenheid vormen geheel dan wel gedeeltelijk wordt aangetast als gevolg van:
    - de afbraak van bestaande gebouwen
    - de bouw van nieuwe gebouwen
    - belangrijke veranderingen waardoor het karakter van het waardevol gebied of van de groep gebouwen die een architectonische eenheid vormen zou worden aangetast;
  - c. het de overheid mogelijk te maken van de eigenaar van een beschermd goed te eisen dat hij werkzaamheden uitvoert of, indien de eigenaar in gebreke blijft, deze werkzaamheden zelf te verrichten;
  - d. het mogelijk te maken een beschermd goed te onteigenen.

Artikel 5

Iedere Partij verplicht zich ertoe de verplaatsing van een beschermd monument of van een deel daarvan te verbieden, behalve indien zulks dringend is vereist voor het behoud van dit monument. In dat geval neemt de bevoegde autoriteit de nodige voorzorgsmaatregelen betreffende het demonteren, het overbrengen en het herbouwen van het monument op een geschikte plaats.

Aanvullende maatregelen

Artikel 6

Iedere Partij verplicht zich ertoe:

1. ervoor te zorgen dat de overheid, overeenkomstig haar bevoegdheid op nationaal, regionaal of plaatselijk niveau en voor zover de geldende begrotingen zulks toestaan, financiële steun beschikbaar stelt voor het onderhoud en de restauratie van het op haar grondgebied gelegen architectonische erfgoed;
2. zo nodig belastingsmaatregelen te nemen teneinde het behoud van dit erfgoed te bevorderen;
3. het particuliere initiatief voor onderhoud en restauratie van dit erfgoed te stimuleren.

Artikel 7

Iedere Partij verplicht zich ertoe ervoor te zorgen dat er maatregelen worden genomen teneinde in de directe omgeving van monumenten en binnen de architectonische eenheid van gebouwen alsmede in de waardevolle gebieden het leefmilieu te verbeteren.

Artikel 8

Teneinde de risico's van een achteruitgang van de toestand van het architectonische erfgoed te beperken, verplicht iedere Partij zich ertoe:

1. steun te verlenen voor wetenschappelijk onderzoek voor het vaststellen en het analyseren van de schadelijke gevolgen van vervuiling en voor het vinden van een aanpak om deze gevolgen te verminderen of weg te nemen;
2. bij het beleid in de strijd tegen de vervuiling rekening te houden met de speciale problemen van het behoud van het architectonische erfgoed.

Strafmaatregelen

Artikel 9

Iedere Partij verplicht zich ertoe om, voor zover zulks in haar vermogen ligt, ervoor te zorgen dat bij overtredingen van de wetgeving tot bescherming van het architectonische erfgoed, door de bevoegde autoriteit voldoende en passende maatregelen worden genomen. Deze maatregelen kunnen, in bepaalde gevallen, voor de overtreders de verplichting inhouden een nieuw gebouw dat niet volgens de voorschriften is gebouwd, af te breken, dan wel het beschermde goed in zijn oude staat te herstellen.

Beleid ten aanzien van het behoud van het architectonische erfgoed

Artikel 10

Iedere Partij verplicht zich ertoe een geïntegreerd beleid te voeren dat is gericht op het behoud van het architectonische erfgoed en dat:

1. de bescherming van het architectonische erfgoed aanvaardt als een essentieel doel van de ruimtelijke ordening en de stadsplanning en waarbij ervoor wordt gezorgd dat met dit vereiste rekening wordt gehouden in de diverse stadia, zowel bij de planologische uitwerking, als bij de procedures voor het verlenen van vergunningen voor de uit te voeren werkzaamheden;
2. opstelling van programma's voor restauratie en onderhoud van het architectonische erfgoed bevordert;
3. het behoud, de bevordering en de verbetering van het architectonische erfgoed maakt tot één van de pijlers van het beleid inzake cultuur, milieubeheer en ruimtelijke ordening;
4. wanneer zulks mogelijk is, bij de ruimtelijke ordening en de stadsplanning, het behoud en het gebruik bevordert van gebouwen waarvan het eigenlijke belang geen bescherming rechtvaardigt in de zin van artikel 3, eerste lid, van deze Overeenkomst, maar die van belang zijn gezien vanuit het standpunt van het milieu van stad en platteland en vanuit dat van de kwaliteit van het bestaan;
5. de toepassing en de ontwikkeling van de traditionele technieken en materialen bevordert in het belang van de toekomst van het architectonische erfgoed;

Artikel 11

Rekening houdend met de architectonische en historische aard van het erfgoed, verplicht iedere Partij zich tot het bevorderen van:

- het gebruik van de beschermde goederen, rekening houdend met de behoeften van het hedendaagse leven;
- het zodanig aanpassen van oude gebouwen dat die voor nieuwe doeleinden kunnen worden gebruikt.

Artikel 12

Erkendend dat het van belang is dat het publiek in staat wordt gesteld beschermde goederen te bezoeken, verplicht iedere Partij zich ertoe alle maatregelen te nemen opdat de gevolgen van dit openstellen voor het publiek, in het bijzonder de nodige voorzieningen voor het toegankelijk maken, geen aantasting betekenen voor de architectonische en historische aard van deze goederen en omgeving.

Artikel 13

Teneinde de toepassing van dit beleid te vergemakkelijken, verplicht iedere Partij zich ertoe, binnen haar mogelijkheden op het gebied van beleid en bestuur, een doeltreffende samenwerking te bevorderen tussen de diverse niveaus waarop wordt gewerkt aan het behoud van het architectonische erfgoed, de cultuur, het milieu en de ruimtelijke ordening.

Deelneming en verenigingen

Artikel 14

Ter ondersteuning van het optreden van de overheid bij het vaststellen, het beschermen, het restaureren, het onderhouden en het beheren van, alsmede het aandacht vragen voor het architectonische erfgoed, verplicht iedere Partij zich ertoe:

1. in de verschillende stadia van besluitvorming te zorgen voor passende structuren voor informatie, overleg en samenwerking tussen de centrale overheid, de regionale en de lokale overheden, culturele instellingen en verenigingen en het publiek;
2. te bevorderen dat financiële steun van particuliere zijde alsmede van verenigingen zonder winstoogmerk die op dit gebied werkzaam zijn, tot ontwikkeling worden gebracht.

Informatie en opleiding

Artikel 15

Iedere Partij verplicht zich ertoe:

1. het publiek bewust te maken van de waarde van het behoud van het architectonische erfgoed, niet alleen als onderdeel van de culturele identiteit maar ook als bron van inspiratie en creativiteit voor de huidige en toekomstige generaties;
2. in verband daarmee een beleid voor te staan dat is gericht op verspreiding van informatie en op het bewust maken van het publiek, in het bijzonder met behulp van moderne communicatie- en propagandatechnieken, waarbij in het bijzonder wordt beoogd:
  - a. bij het publiek, vanaf de schoolgaande leeftijd, belangstelling dan wel meer belangstelling te wekken voor de bescherming van het erfgoed, de kwaliteit van de gebouwde omgeving en voor de architectuur;
  - b. de eenheid van het culturele erfgoed en de banden die er bestaan tussen architectuur, kunst, volksgebruiken en levensgewoonten, op Europees, nationaal of regionaal niveau zichtbaar te maken.

Artikel 16

Iedere Partij verplicht zich ertoe de opleiding te bevorderen in verschillende beroepen en ambachten die betrokken zijn bij het behoud van het architectonische erfgoed.

Europese coördinatie van het beleid betreffende het behoud van het architectonische erfgoed

Artikel 17

De Partijen verplichten zich ertoe over hun beleid betreffende het behoud van het architectonische erfgoed informatie uit te wisselen omtrent:

1. de te volgen methoden voor de inventarisatie, de bescherming en het behoud van de onroerende goederen, daarbij rekening houdend met de historische ontwikkeling en met de geleidelijke uitbreiding van het architectonische erfgoed;
2. de wijze waarop de noodzaak tot bescherming van het architectonische erfgoed zo goed mogelijk kan worden gecombineerd met de behoeften van het hedendaagse economische, sociale en culturele leven;
3. de door de nieuwe technologieën geboden mogelijkheden voor opsporing en registratie van objecten, bestrijding van het materiële verval, wetenschappelijk onderzoek, restauratiewerkzaamheden alsmede de wijzen van beheer en verbetering van het architectonische erfgoed;
4. de middelen ter bevordering van scheppend werk op architectonisch gebied als hedendaagse bijdrage tot het Europese erfgoed.

Artikel 18

De Partijen verbinden zich ertoe elkaar, waar nodig, wederzijdse technische bijstand te verlenen in de vorm van uitwisseling van ervaringen en deskundigen op het gebied van het behoud van het architectonische erfgoed.

Artikel 19

De Partijen verbinden zich ertoe om, in het kader van de nationale wetgeving ter zake of van de internationale overeenkomsten waardoor zij zijn gebonden, op Europees niveau uitwisselingen te bevorderen van deskundigen op het gebied van het behoud van het architectonische erfgoed, met inbegrip van deskundigen belast met bijscholing op dit gebied.

Artikel 20

Voor de toepassing van de Overeenkomst wordt een door het Comité van Ministers van de Raad van Europa ingevolge artikel 17 van het Statuut van de Raad van Europa ingesteld comité van deskundigen belast met het toezicht op de toepassing van de Overeenkomst en in het bijzonder met:

1. het regelmatig verslag uitbrengen aan het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de situatie met betrekking tot het beleid ten aanzien van het behoud van het architectonische erfgoed in de Staten die Partij zijn bij de Overeenkomst, over de tenuitvoerlegging van de in de Overeenkomst genoemde beginselen alsmede over zijn eigen werkzaamheden;
2. het doen van voorstellen aan het Comité van Ministers van de Raad van Europa van maatregelen voor de uitvoering van de bepalingen van de Overeenkomst, alsmede van maatregelen betreffende multilaterale activiteiten, herzie-

ning of wijziging van de Overeenkomst en voorlichting van het publiek over de doelstellingen van de Overeenkomst;

3. het doen van aanbevelingen aan het Comité van Ministers van de Raad van Europa betreffende het uitnodigen van Staten die geen lid van de Raad van Europa zijn, toe te treden tot deze Overeenkomst.

Artikel 21

De bepalingen van deze Overeenkomst doen geen afbreuk aan de toepassing van specifieke bepalingen die gunstiger zijn voor de bescherming van de goederen bedoeld in artikel 1, en die zijn vervat in:

- de Overeenkomst inzake de Bescherming van Natuurlijk Erfgoed van de Wereld van 16 november 1972;
- de Europese Overeenkomst inzake de Bescherming van Archeologisch Erfgoed van 6 mei 1969.

Slotbepalingen

Artikel 22

1. Deze Overeenkomst staat open voor ondertekening door de Lid-Staten van de Raad van Europa. De Overeenkomst dient te worden bekrachtigd, aanvaard of goedgekeurd. De akten van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring worden nedergelegd bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

2. Deze Overeenkomst is in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum waarop drie Lid-Staten van de Raad van Europa hun instemming aan de Overeenkomst te worden gebonden overeenkomstig het bepaalde in het vorige lid tot uitdrukking hebben gebracht.

3. Ten aanzien van iedere Lid-Staat die later zijn instemming tot uitdrukking heeft gebracht door de Overeenkomst te worden gebonden, treedt de Overeenkomst in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van nederlegging van de akte van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring.

Artikel 23

1. Na de inwerkingtreding van deze Overeenkomst, kan het Comité van Ministers van de Raad van Europa iedere Staat die geen lid van de Raad is, alsmede de Europese Economische Gemeenschap uitnodigen toe te treden tot deze Overeenkomst, wanneer daartoe wordt besloten met de meerderheid van stemmen bedoeld in artikel 20, letter d, van het Statuut van de Raad van Europa of met algemene stemmen van de vertegenwoordigers van de Overeenkomstsluitende Staten die gerechtigd zijn zitting te hebben in het Comité.

2. Ten aanzien van iedere toetredende Staat of ten aanzien van de Europese Economische Gemeenschap indien deze toetreedt, treedt de Overeenkomst in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van nederlegging van de akte van toetreding bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

Artikel 24

1. Iedere Staat kan bij de ondertekening of bij de nederlegging van zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding het gebied of de gebieden aanwijzen waarop deze Overeenkomst van toepassing is.

2. Iedere Staat kan te allen tijde daarna, door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte verklaring de toepassing van deze Overeenkomst uitbreiden tot ieder ander in de verklaring aangewezen gebied. Ten aanzien van dit gebied treedt de Overeenkomst in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van ontvangst van de verklaring door de Secretaris-Generaal.

3. Iedere verklaring gedaan krachtens beide vorige leden kan, ten aanzien van ieder in die verklaring aangewezen gebied, worden ingetrokken door middel van een aan de Secretaris-Generaal gerichte kennisgeving. Deze intrekking wordt van kracht op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van zes maanden na de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 25

1. Iedere Staat kan bij de ondertekening of bij de nederlegging van zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding verklaren zich het recht voor te behouden zich niet of slechts gedeeltelijk te houden aan het bepaalde in artikel 4, de letters c en d. Een ander voorbehoud is niet toegestaan.

2. Iedere Overeenkomstsluitende Staat die een voorbehoud heeft gemaakt krachtens het vorige lid, kan dit geheel of gedeeltelijk intrekken door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte kennisgeving. De intrekking wordt van kracht op de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

3. De Partij die een voorbehoud heeft gemaakt ten aanzien van het bepaalde in het eerste lid hierboven, kan geen aanspraak maken op de toepassing van dit bepaalde door een andere Partij; indien het gemaakte voorbehoud gedeeltelijk of voorwaardelijk is, kan zij evenwel op de toepassing van dit bepaalde aanspraak maken voor zover zij dit voorbehoud zelf heeft aanvaard.

Artikel 26

1. Iedere Partij kan te allen tijde deze Overeenkomst opzeggen door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte kennisgeving.

2. De opzegging wordt van kracht op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van zes maanden na de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 27

1. De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa stelt de Lid-Staten van de Raad van Europa, iedere toetredende Staat en de Europese Economische Gemeenschap, indien deze tot deze Overeenkomst toetreedt, in kennis van:

- a. iedere ondertekening;
- b. de nederlegging van iedere akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding;
- c. iedere datum van inwerkingtreding van deze Overeenkomst overeenkomstig de artikelen 22, 23 en 24;
- d. iedere andere handeling, kennisgeving of mededeling betrekking hebbend op deze Overeenkomst.

TEN BLIJKE WAARVAN de ondergetekenden, daartoe behoorlijk gemachtigd, deze Overeenkomst hebben ondertekend.

GEDAAN te Granada op 3 oktober 1985, in de Engelse en de Franse taal, zijnde beide teksten gelijkelijk authentiek, in een enkel exemplaar, dat zal worden nedergelegd in het archief van de Raad van Europa. De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa zendt hiervan een voor eensluidend gewaarmerkt afschrift aan elk van de Lid-Staten van de Raad

van Europa, alsmede aan iedere Staat of de Europese Economische Gemeenschap die wordt uitgenodigd tot deze Overeenkomst toe te treden.

Europese Gemeenschappen - Steun voor modelprojecten op het gebied van de instandhouding van het architectonisch erfgoed

De Commissie van de Europese Gemeenschappen geeft financiële steun voor de verwezenlijking van modelprojecten die beogen het communautaire architectonisch erfgoed in stand te houden.

1. De steun van de Commissie geldt voor monumenten en historische plaatsen van Europese vermaardheid die een illustratie vormen van het regionale of nationale architectonisch erfgoed in de Gemeenschap, met name op grond van hun belang uit artistiek of historisch oogpunt omdat zij getuigen van de wijzen van leven en werken van een volk.
2. De Commissie is voornemens ten hoogste vijftien modelprojecten te steunen. In 1986 is hiervoor een totaalbedrag van 500 000 Ecu voorzien (ongeveer 22 miljoen BF.).
3. De aanvragen om steun moeten vóór 1 juli 1986 rechtstreeks door de bezitter van of de verantwoordelijke voor het monument in kwestie worden ingediend bij de regionale of nationale instelling waaronder het project ressorteert (voor Vlaanderen is dit het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, Belliardstraat 18, 1040 Brussel). Deze instelling onderzoekt of het project voor steun in aanmerking komt en legt het aan de Commis-

sie voor die een besluit neemt. Er dient eveneens een kopie van de aanvragen vóór bovenvermelde datum aan de Commissie gezonden te worden.

4. De aanvragen moeten worden ingediend volgens een standaarddossier dat bij het Bestuur voor Monumenten en Landschappen verkrijgbaar is. Volgens dit standaarddossier is de aanvrager gehouden gedetailleerde gegevens te verstrekken over het tijdschema en de voor de verwezenlijking van het project benodigde middelen en met name over een financieringsplan dat vergezeld moet gaan van een bestek van de geplande instandhoudingswerkzaamheden.
5. Het besluit tot toekenning van financiële steun zal, na inwinning van deskundigenadvies, uiterlijk op 30 november 1986 door de Commissie worden genomen.
6. De toekenning van steun door de Commissie wordt afhankelijk gesteld van de aanvaarding van een contract tussen de bezitter of verantwoordelijke en de Commissie, waarin met name zijn vastgelegd:
  - de verkrijging door de aanvrager van een bijdrage van een andere overheidsinstelling voor een bedrag dat ten minste gelijk is aan het door de Commissie toegekende bedrag;
  - de toegang van het publiek tot het monument;
  - instemming van de begunstigde met iedere controle op de goede uitvoering van het project.
7. De financiële bijdrage van de Commissie wordt pas definitief nadat het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, waar de aanvraag voor het project werd ingediend, de werkzaamheden heeft aanvaard.

M & L B.M.L.-ACTIVITEITEN

Maaseik beschermt zijn monumenten

In samenwerking met het Bestuur voor Monumenten en Landschappen organiseerde de stad Maaseik een interessante tentoonstelling aangaande het Bouwkundig Erfgoed van deze historische stad. Deze tentoonstelling werd opgesteld in de Boomgaardstraat nabij de Grote Markt en was toegankelijk van zaterdag 17 mei tot en met vrijdag 23 mei. Tijdens de openingsplechtigheid verwees de Heer J. Cuppens, Schepen van Stedebouw, Ruimtelijke Ordening & Monumenten en Landschappen, naar de

opzet van deze 'beschermingstentoonstelling':

'Het is onze bedoeling om aan de hand van de resultaten van deze week een pré-advies vanwege de Stad uit te brengen aan het Bestuur voor Monumenten en Landschappen om te komen tot bescherming van een aantal gebouwen in Maaseik intra muros en tot de afbakening van een deel van de binnenstad als stadsgezicht.'

Nadien kan de officiële procedure worden ingezet. Dit wil zeggen dat eerst een voorontwerp van lijst van te beschermen monumenten en huizen aangepakt zal

worden gedurende een termijn van 30 dagen. Gedurende deze termijn kan iedereen officieel aan- of opmerkingen neerleggen bij het College van Burgemeester en Schepenen. Het College van Burgemeester en Schepenen maakt daarna een advies over aan Monumenten en Landschappen.

Nadien wordt door het Bestuur voor Monumenten en Landschappen het ontwerp van lijst vastgesteld, waarop de Vlaamse Executieve een beslissing neemt omtrent de bescherming van het monument.'

Op een vergadering van 24 januari 1986 werd er immers overeengekomen tussen het Stadsbestuur en het Bestuur voor Monumenten en Landschappen dat het globale beschermingsvoorstel aan het College van Burgemeester en Schepenen zou worden voorgesteld. Dit College zou na een uitgebreide informatieronde bij de bevolking en in samenspraak met de werkgroep voor stads-kernvernieuwing en de commissie voor kleine monumenten onder voorzitterschap van architect R. Mertens, een préadvies formuleren.

De tentoonstelling werd dan ook ingeschreven in de ruime informatieronde naar de bevolking toe.

De Heer Goedleven, Adviseur-hoofd van Dienst van het Bestuur, beklemtoonde het zeer merkwaardig gebouwenpatrimonium van Maaseik, dat Mevrouw Schlusmans van hetzelfde Bestuur inventariseerde.

Bij het in kaart brengen van de panden werd een indeling gemaakt in drie categorieën:

1. De reeds beschermde gebouwen en de panden waarvoor momenteel de beschermingsprocedure aan de gang is. Hiertoe behoren o.a. het stadhuis en het koetshuis van het gebouw 'Het groene Schildt', de Kruissherenkerk, het voormalige Capucijnenklooster, het voormalig Minderbroedersklooster; verder stadshuizen zoals 'de Verkeerde Wereld', 'De Prince van Luyck', 'De Drie Ieliën', 'De Drie Mariën', 'De Zwarte Adelaar', 'de Gapers' en tal van andere, in totaal een 26-tal monumenten, waartoe ook de stadspompen, het standbeeld van de gebroeders Van Eyck en het Perron behoren.

Maaseik beschermt zijn monumenten: de tentoonstellingsruimte (foto B.M.L.)

2. Supplementair zouden nog een 40-tal gebouwen voor een bescherming als monument in aanmerking komen (zij werden op het verzamelplan apart vermeld).
3. Als derde categorie werden een reeks panden aangeduid die om reden van hun stedenbouwkundige inplanting, hun architecturaal voorkomen, hun volume enz. als beeldbepalend element werden weerhouden.

De Heer Ghislain Vermassen, Burgemeester van Maaseik, verklaarde de

tentoonstelling voor open en legde de nadruk op een 'grondige en positieve mentaliteitsverandering inzake het Bouwkundig Erfgoed'. Hij wees evenwel op de langdurige procedure en mogelijke gevolgen hiervan:

'Niet zelden zien we inderdaad dat geïnteresseerden afhaken of feestelijk bedanken omwille van de nogal langdurige procedure. Ook zijn we wel eens getuige van de klaagzang, dat men zijn dikwijls moeilijk verworven eigendom niet mag verbouwen, zoals men het zelf zou willen.'

De openingsplechtigheid: de heer Vermassen, burgemeester, spreekt de genodigden toe. V.l.n.r.: de heer Cuppens, schepen; de heer Janssens, schepen en de heer Goedleven van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen

De heer Cuppens, Schepen, licht de tentoonstelling toe: links de heer Francot van de Technische Dienst, die verantwoordelijk was voor de organisatie (foto B.M.L.)

Laat ons echter niet vergeten dat een belangrijk aandeel van de kosten bij verbouwing of renovatie gedragen wordt door de gemeenschap. Voor wat hoort dus wat.

Dit betekent echter niet dat de procedure niet zou kunnen worden vereenvoudigd.

Misschien mag ik de verantwoordelijke ambtenaren hier tegenwoordig, terzake dan ook wat denkwerk meegeven.

In ieder geval hoop ik dat deze tentoonstelling mag bijdragen tot het in stand houden en verbeteren van ons bijzonder waardevol patrimonium. De Maaslandse renaissancegevels zijn inderdaad te waardevol, te enig en te mooi om te laten verloren gaan'.

Op dinsdag 20 mei werd een informatieavond georganiseerd; de heer Jos Gyse-linck, Inspecteur bij het Bestuur, stond een grote schare geïnteresseerde inwoners te woord. Nadruk werd vooral gelegd op de 'Fiscale Tegemoetkoming voor werken aan beschermde onroerende goederen'.

De tentoonstelling zelf kende een meer dan verwachte opkomst. Het Bestuur wil bij deze gelegenheid dan ook het Stadsbestuur bedanken voor het initiatief en in het bijzonder de heer Francot van de Technische Dienst, voor de vlekkeloze organisatie van de info-week.
M. Ramakers

Groepsfoto van de leden van de Provinciale Commissie voor Monumenten en Landschappen van Oost-Vlaanderen - ter gelegenheid van de installatievergadering van de nieuw benoemde leden op 20 mei 1986

Op de eerste rij: onder meer, in het midden: voorzitter Herman Balthazar, gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen; links van hem de heer De Leye, ondervoorzitter en rechts de heer G. Tack, secretaris

Een nieuw gezicht spreekt altijd aan

Onlangs zijn ontruimings- en instandhoudingswerken gestart aan de door de eigenaar verwaarloosde panden gelegen op de hoek Happaertstraat/Brederodestraat, deels beschermd als monument, deels als stadsgezicht. Sinds ettelijke jaren bevinden de gebouwen zich in een erbarmelijke staat. Deze historisch belangrijke panden werden door speculatie en verwaarlozing stilaan gedegeerd tot openbaar stort van dit Antwerpse stadsdeel.

Ondanks de stappen van het Stadsbestuur en het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, kon de zorgwekkende aftakeling niet tegengegaan worden en moest er gewacht worden op een uitspraak van de rechtbank om effectief tot handelen te kunnen overgaan. Het arrest van het Hof van Beroep in Antwerpen dateert van 10 juni 1982; de voorziening in cassatie werd afgewezen bij cassatiearrest van 11 januari 1983.

De reeds voorheen door de eigenaar totaal leeggeplunderde gebouwen worden nu pand per pand ontdaan van alle organische afval, groenoverwoekering en vreemde materialen. Waardevolle onderdelen en recuperatiematerialen worden pand per pand genummerd en gestapeld.

Teneinde de stabiliteit van de gebouwen te verbeteren en te consolideren worden op verschillende plaatsen stutten en schoren geplaatst. Ingestorte moer- en kinderbalken, kapspanten en dakstructuur worden gedemonteerd. Alle pan-

den worden van een voorlopig dak voorzien. Gevaarlijke muuronderdelen worden hermetiseerd of eveneens gedemonteerd, stutten en schoren vervangen ontbrekende steunen. Onbereikbare plaatsen worden door de aannemer bereikbaar gemaakt voor nader onderzoek. Er wordt gezorgd voor een bescherming van behandelde onderdelen door het plaatsen van voorlopige dakgoten en regenwaterafvoer. Tal van andere werkzaamheden vinden plaats en laten de betrokken besturen toe een inzicht te krijgen in deze onduidelijk en onoverzichtelijk geworden situatie.

De bedoeling van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen is de werken te laten evolueren naar een toestand waarbij de gebouwen opnieuw het gezicht van de straat weer kunnen trotseren, zonder gevaar voor de voorbijganger, en aldus nieuwe toekomstperspectieven open te stellen.

C. Lievens en W. Slock
Afdeling Architectuur

Alle beschermingen in het Vlaamse Gewest op 1 januari 1986

Een overzicht van alle beschermingen als monument, als stads- en dorpsgezicht en als landschap, is nu te verkrijgen op het Bestuur voor Monumenten en Landschappen. De beschermingen staan gerangschikt per gemeente, en binnen de gemeente chronologisch, met vermelding van de datum van het beschermingsbesluit en een omschrijving van wat juist beschermd is.

Dit boekje van een honderddertigtal bladzijden kan u bestellen door overschrijving van 150,-fr. op het rekeningnummer 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten en Landschappen. Elk jaar verschijnt een bijgewerkte versie.

Uit de beleidsverklaring van de Heer P. Dewael, Gemeenschapsminister van Cultuur, over het cultuurbeleid van de Vlaamse Executieve (materies behorend tot de bevoegdheid van de Commissie voor Cultuur).

Monumenten en Landschappen

Luidens het regeerakkoord zullen de wetgevingen inzake de Monumenten- en Landschapszorg aangepast moeten worden om de zorg van ons erfgoed in het globale beleid op verantwoorde wijze te integreren. Daarbij zal erover gewaakt worden dat de instandhouding van wat waardevol is, centraal zal staan.

Ik heb geoordeeld dat zich, zoals dit ten andere voor de andere domeinen het geval is, vooraf een doorlichting en evaluatie van het bestaande wetten- en decretenarsenaal opdringt.

Bovendien achtte ik het gepast, de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, opdracht te geven een brede en fundamentele beleidsnota voor deze materie, uit te werken.

Op grond van voormelde evaluatie en van bedoelde beleidsvoorstellen, zal ik

binnen afzienbare tijd concrete voorstellen doen, met inbegrip van decretale initiatieven.

Wij zullen ons hierbij laten leiden door wat als uitgangspunt ligt vervat in het in 1964 ondertekende Internationaal Charter van Venetië voor instandhouding en restauratie van monumenten.

Bevordering

Bij besluit van de Vlaamse Executieve van 14 mei 1986 wordt de heer August Denteneer, inspecteur-generaal, met ingang van 1 april 1986 bevorderd, door verhoging in graad, tot directeur-generaal bij de Administratie voor de Huisvesting.

M & L LITERATUUR

Van kasteel naar kasteel

In oktober 1985 verscheen het boek 'Van kasteel naar kasteel' door Paul Arren. De auteur heeft van de idee willen afstappen dat een werk over kastelen een kijkboek moet zijn. Het boek poogt dan ook in de eerste plaats de geschiedenis van een veertigtal kastelen te schetsen.

De behandelde kastelen zijn:

1. Aartselaar (Solhof)
2. Antwerpen (Steen)
3. Les Awirs (Aigremont)
4. Bazel (Wissekerke)
5. Berchem (Den Brand)
6. Berchem (Middelheim)
7. Beveren (Cortewalle)
8. Brasschaat (De Mik)
9. Boechout (Vredenburg)
10. Deurne (Boeckenberg)

11. Deurne (Ter Rivieren)
12. Dilbeek
13. Duffel (Ter Elst)
14. Edegem (Ter Linden)
15. Ekeren (Veltwyckhof)
16. Fronville (Deulin)
17. Franc - Waret
18. Grimbergen (Prinsenkasteel)
19. Habay-La-Neuve (Le Pont D'Oye)
20. Ham-Sur-Heure
21. Havre
22. Hemiksem (Hemiksemhof)
23. Heverlee (Arenberg)
24. Hingene (D'Ursel)
25. Hoboken (Zorgvliet)
26. Hoogstraten (Gelmelslot)
27. Kapellen (Starrenhof)
28. Loppem

29. Merksem (Bouckenborgh)
30. Moorsel
31. Mortsel (Kantekrooi)
32. Oostmalle (De Renesse)
33. Poeke
34. Schoten (Amerloo)
35. Theux (Franchimont)
36. Torhout (Wynendaele)
37. Vieuxville (Logne)
38. Vollezele (Steenhault)
39. Waulsort (Freijr)
40. Wilrijk (Klaverblad)
41. Wommelgem (Selsaeten)
42. Zichem (Markentoren)

In elke bijdrage worden de opeenvolgende eigenaars van het kasteel uitvoerig behandeld met een enorme schat aan informatie, data en details. Nochtans

zijn alle stukjes met een vlotte pen geschreven en leest het boek als een boeiende roman. De informatie betreffende de kastelen zal zowel de geïnteresseerde leek als de (kunst)historicus ten nutte zijn.

Toch kunnen enkele kritische bedenkingen geformuleerd worden. Het bundel mist een leidraad; de criteria die door de auteur voor de selectie van de kastelen werden gebruikt, zijn onduidelijk. Het geeft dan ook de indruk tijdens het lezen van de hak op de tak te springen. Dat ook minder bekende kastelen behandeld werden is lovenswaardig. Van de 42 kastelen zijn er slechts 4 niet beschermd: Berchem: Kasteel Den Brand; Hoogstraten: het Gelmelslot; Kapellen: het Starrenhof en Wilrijk: Kasteel het Klaverblad (voor het Rivierenhof in Deurne en het Kasteel de Viron in Dilbeek is de beschermingsprocedure lopende).

De geschiedenis van de kastelen zelf dreigt soms in de 'Petites Histoires' van de eigenaars en de gemeente verloren te gaan; een bouwgeschiedenis en plannen ontbreken of worden als onvoldoende ervaren. De kwaliteit van de foto's laat, in deze anders uiterst verzorgde en mooie uitgave, soms te wensen over.

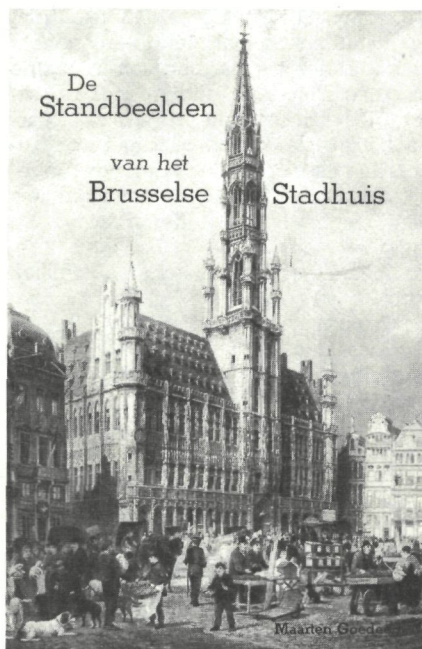
Al bij al kan gesteld worden dat deze uitgave een lacune vult voor wat de geschiedenis van verschillende kastelen betreft en dan in de eerste plaats van de eigenaars. Het nummer 1 dat op de band vermeld wordt laat hopen dat nog meerdere volumes zullen verschijnen.

Dit boeiende boek is in beperkte oplage verschenen en niet in de boekhandel te verkrijgen; het kan alleen besteld worden bij de uitgever en initiatiefnemer de Heemkundige Kring 'Hobonia' door storting of overschrijving van 1350,-fr. (eventueel 100,-fr. verzendingskosten) op rekeningnummer 408-0030561-71 t.n.v. Hobonia, Vinusakker 24; 2070 Kapellen.

P. Van Lindt

M. Goedee, De Standbeelden van het Brusselse Stadhuis, Archief en Museum van het Vlaamse Leven te Brussel v.z.w., Brussel, 1985.

Tussen 1844 en 1902 werden, bij de restauratiecampagne van het 15de-eeuwse Brusselse stadhuis, al de oorspronkelijke leegstaande gevelnissen opgevuld met neogotische standbeelden en tegelijkertijd werden ook de portaal- en rechter hoektorenbeelden hermaakt. Met dit werk, een uitgave van het Archief en Museum van het Vlaamse Leven te Brussel, brengt M. Goedee voor het eerst een systematische inventaris van de volledige beeldenverzameling. Uit archivalisch onderzoek is gebleken dat deze beelden gerealiseerd werden volgens een duidelijk omlijnd program-

ma. De voorgevel en de zijgevels in de Karel Buls- en de Guldenhoofdstraat werden achtereenvolgens voorzien van vorsten van omstreeks 580 tot 1564 in genealogische opstelling, van Brusselse burgemeesters tussen 1420 en 1584, en van Brusselse figuren met naam in kunsten, letteren en geestelijk leven gedurende de 13de-17de eeuw.

Bij de systematische beeldenidentificatie van elke gevel worden zowel de voorgestelde figuren als hun respectievelijke gekende en minder gekende beeldhouwers telkens met een biografische schets toegelicht. Hiernaast vindt de lezer ook achtergrondinformatie over de totstandkoming van dit beeldenproject binnen de opeenvolgende fasen: de briefwisseling tussen de diverse bevoegde instanties, de keuze van en de contracten met de verschillende kunstenaars, de te volgen richtlijnen bij de uitvoering, de beoordeling van de kunstwerken...

Aangezien dit niet behoort tot het opzet van deze publikatie, werd het neogotische aspect buiten beschouwing gelaten.

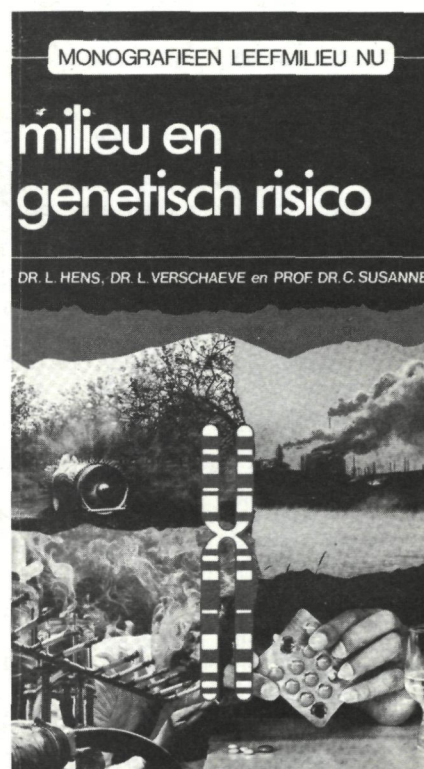
Zoals prof. Dr. H. Van Nuffel, conservator van het A.M.V.B., in de inleiding verduidelijkt, wil dit boek niet alleen fungeren als gids bij de rondgang van het stadhuis maar ook, voor de historicus of de belangstellende, als naslagwerk over de Brabantse en Brusselse geschiedenis. Het vrij uitvoerig zwart-witgeïllustreerde werk werd voor de bevattelijkheid nog aangevuld met bijlagen van genealogische en chronologische lijsten, personenregister en vouwbladen met schematische gevelplannen met daarop de lokalisatie van de beelden met hun beeldhouwers.

Het boek is verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij het Archief en

Museum van het Vlaams Leven te Brussel (Visverkopersstraat 13 bus 1 - 1000 Brussel) door overschrijving van 750,-fr. (+ 50,-fr. verzendkosten.) op rekeningnummer 433-1062071-43 of 001-1172014-39, met vermelding 'Standbeelden Stadhuis Brussel'.

L. Mondelaers

Dr. L. Hens, Dr. L. Verschaeve & Prof. Dr. C. Susanne, Milieu en genetisch risico, Stichting Leefmilieu in samenwerking met de N.B., 1985.

Het boek 'Milieu en genetisch risico' werd uitgegeven in de reeks Monografieën Leefmilieu Nu. Het wil volgens de auteurs meer informatie verschaffen over de kankerverwekkende stoffen in onze omgeving of, exacter, de zogenaamde mutagene stoffen (stoffen die het erfelijk materiaal veranderen).

Het effect van deze stoffen is drieërlei:

- het risico op kanker neemt toe ('carcinogenese');
- het erfelijk materiaal van de geslachtscellen wordt gewijzigd ('mutagenese');
- de normale ontwikkeling van embryo's en/of foetussen in de moederschoot wordt negatief beïnvloed ('teratogenese').

Het eerste gedeelte van het boek wordt terecht gewijd aan de basisbegrippen

van de erfelijkheid met onder meer een uitgebreid hoofdstuk over de gevolgen van mutaties, een elementaire beschrijving van de huidige laboratoriumtests, die het mogelijk maken om mutagene stoffen op te sporen, en de technieken van risicoschatting. Dit eerste deel wordt afgesloten met de resultaten van het onderzoek naar de effecten van aan mutagenen blootgestelde bevolkingsgroepen zoals die van Hiroshima/Nagasaki en Seveso. De resultaten van de tot nu toe ondernomen bevolkingsstudies worden door de auteurs 'pover' genoemd. Dit eerste gedeelte kan met zijn talrijke illustraties en schema's beschouwd worden als een onmisbare schakel om het boek voor een breder lezerspubliek toegankelijk te maken.

In de tweede helft van het boek wordt dieper ingegaan op de oorzaken van de toenemende mutagenese-, carcinogenese- en teratogeneserisico's, oorzaken die te vinden zijn in onze leefomgeving. Eerst komen hier de zware metalen (kwik, arseen, cadmium, lood en chroom), de gehalogeneerde koolwaterstoffen (met onder meer dioxinen) en de pesticiden aan bod. Wat de mutageniciteit van lucht en water betreft, worden de nieuwe tests (voornamelijk de Ames-test) uit de doeken gedaan.

Gezien de beperkingen kan de sleutelvraag of de huidige resultaten bewijzen dat we negatieve (genetische) invloeden als gevolg van de consumptie van mutageen water of van de hierin levende dieren moeten verwachten, voorlopig niet beantwoord worden.

De industriële blootstelling, met informatie over vinylchloride, benzeen, styreen en asbest, mocht uiteraard in dit overzicht niet ontbreken.

Tenslotte wordt ook aandacht geschonken aan de risicofactoren in onze persoonlijke manier van leven, in het bijzonder aan het roken van sigaretten, de mutagene en kankerverwekkende stoffen in de voeding en de mutageniciteit en teratogeniciteit van geneesmiddelen.

Het geheel wordt afgesloten met een verklarende woordenlijst.

Spijtig dat sommige onderwerpen in het tweede gedeelte, zoals de zware metalen, nogal summier worden behandeld. Daardoor wordt de praktische bruikbaarheid van het boek toch wel iets verminderd.

Dit boek is nochtans een must voor al wie begaan is met de kwaliteit van ons leefmilieu en onvoldoende achtergrond heeft om op een gefundeerde wijze te praten over het onderwerp.

Er wordt enerzijds meer dan ooit gepraat over verontreiniging, maar dikwijls op louter emotionele gronden; anderzijds maken nog steeds vele stervelingen er zich van af met de idee dat het allemaal nog niet zo erg is...

De monografie 'Milieu en genetisch risico' maakt een komaf met de emotionele vooroordelen ten aanzien van bepaalde risicofactoren door onder meer te wijzen op het moeizaam onderzoek, waardoor vaak slechts onvolledige, genuanceerde uitspraken over het risico mogelijk zijn, en zet de huidige kennis in verband met mutagene stoffen mooi op een rijtje.

Te bestellen bij Stichting Leefmilieu v.z.w.

Rockoxcomplex - Kredietbank

Kipdorp 11

2000 Antwerpen

Tel. (03) 231 64 48

prijs: 492 voor abonnees

615 voor niet-abonnees

L. Meesters.

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen

Op 24 maart 1986 hield Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen een persconferentie waarop jaargang '86 werd voorgesteld. De eerste aflevering, met *'De mythologie van het alledaagse. Assemblage in België'* als onderwerp, werd er toegelicht.

De inhoud van de overige afleveringen:

- Openbaar kunstbezit in de Zoo: de rijke kunstverzameling; de tuin en de gebouwen beschermd sinds 1983; de bibliotheek.

Verschijnt in mei

- Meubelobjecten: de niet-alledaagse, de kunstenaars, de definitie. Verschijnt in september

- Van ruïne tot monumenten en omgekeerd: herwaardering en restauratie aan de hand van 6 voorbeelden: de Romaanse kerk van Ettelgem; de forten rond Antwerpen; het stedelijk weefsel (Brussel); industrieel-archeologische ruïnes; de Romeinse heirweg (Tongeren) en het Caermersklooster (Gent).

Verschijnt in november

Een abonnement kost 600,-fr. voor 4 afleveringen, een museumkaart (gratis toegang of reductie in nagenoeg alle Vlaamse musea), 4 mededelingenbladen.

Een opbergband '85-'86 kost 190,-fr.

Overschrijven op rekeningnummer 440-0330001-79 van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen in Gent.

Verdere inlichtingen: O.K.V. - Trommelstraat 1 - 9000 Gent - Tel.: 091/23.82.39.

Folder over het natuurreservaat 'het Hageven' in Neerpelt

Het Provinciaal Natuurcentrum Rekem maakte zopas een folder over het natuurreservaat 'het Hageven' dat ten noorden van Neerpelt is gelegen. In tekst en beeld wordt de rijkdom van het gebied uit de doeken gedaan. Aan de hand van een kaart krijgt de wandelaar de kans om het gebied in al zijn facetten te verkennen.

Het 'Hageven' ligt langs de Nederlandse grens, met aan de overzijde het natuurgebied 'De Plateaux', waar het in feite één groot geheel mee vormt. Genoemd naar één van zijn vennen, bevat het Hageven ook vijvers, duinen met knoestige dennen en veel heide. Langs de kronkelende Dommel liggen frissgroene weilanden en langgerekte populierenbossen. Het reservaat is, naast het 'Stamprooier broek' in Kinrooi, een van de mooiste en interessantste natuurgebieden in het noorden van de provincie. Hier kan men nog ongestoord genieten van wijde vergezichten en van een ongewone rust. Voor heel wat vogels, zowel broedvogels als doortrekkers, is het een paradijs.

Het behoud van het gebied is veilig gesteld, dankzij het engagement van de provincie Limburg, de gemeente Neerpelt en de vereniging 'Belgische natuur- en vogelreservaten'. 'De Plateaux' zijn eigendom van de Nederlandse vereniging 'Natuurmonumenten'. In het reservaat worden geregeld beheerswerken uitgevoerd om de biologische waarde op peil te houden. Recent werden zelfs schaapskudden ingezet voor het afgrazen, een experiment dat hoopvolle vooruitzichten biedt voor het beheer van onze heidegebieden.

De folder over het Hageven is te verkrijgen in verschillende VVV's in Noord-Limburg en bij Limburgse natuurverenigingen, tegen de prijs van 20,-fr.. Hij kan ook schriftelijk besteld worden (minimum 5 exemplaren) bij het Provinciaal Natuurcentrum, Populierenlaan 30, 3620 Lanaken-Rekem, Tel.: 011/71.44.44.

P. Loze, D. Vautier, M. Festre, e.a., **Guide de Bruxelles XIXe et Art Nouveau**, Brussel, Atelier Vokaer et Commission Française de la Culture de l'Agglomération de Bruxelles, 1985.

De onmisbare 'Guide Illustré de Bruxelles' van wijlen stadsarchivaris Guillaume Des Marez, die sedert de eerste druk van maart 1918 niet mocht ontbreken in de binnenzak van elke rechtgeaarde Brusselaar, lijkt sedert kort een stevige opvolger te hebben gevonden. Naar vorm en inhoud op dezelfde leest geschoeid als zijn illustere voorganger, biedt deze nieuwe gids een selectie aan van 'XVII' wandelingen verspreid over de Brusselse Vijfhoek en de zuidwestelijke agglomeratie. Vlot uit de hand geschreven commentaren, waar feitelijke gegevens noch pittige anekdotes worden geschuwd, verleiden de welwillende slenteraar tot een verrassende herontdekking van toeristische gemeenplaatsen als de centrale lanen, de Grote Markt, de Zavel- en Koningswijken, of tot een avontuurlijk dwalen doorheen de Marollen of de wijk Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw. De verbluffend rijke eclectische architectuur en het nec plus ultra dan wel de mindere goden van de art nouveau, lokken niet alleen vanuit de Noord-Oostwijk en de Louizalaan, maar nodigen uit tot kennismaking met de flamboyante, niet zo verre bloeiperiode van het Schaarbeekse Colignonplein, de hoogten van Sint-Gillis zoniet de vijvers

ATELIER VOKAER / C.F.C. GUIDE DE

BRUXELLES XIXe ET ART NOUVEAU

van Elsene. Vluchtige, indiscrete blikken doorheen het raam van privé-woningen wisselen hierbij af met deskundige rondleidingen in musea.

Het opvallend ontwijken van de kanaalzone en de — aan Vlaams Brabant palende — meer landelijke of industrieel-archeologische gemeenten, wordt nochtans nergens bevredigend verklaard. Wellicht mag hier enkel een praktisch probleem in worden gezien — het boek telt nu al meer dan 300 pagina's — en volgt eerlang het ontbrekende tweede luik.

Betreurenswaard is verder dat bij de talloze gebouwen — veelal woonhuizen — waarvoor aandacht wordt gevraagd, vaak de ontwerper wordt verzwegen. Ondanks de bijgevoegde, 15 pagina's tellende bibliografie, ging het zoekwerk van de twaalfkoppige auteursploeg hier niet verder dan de Urgentie-inventaris Brussel hoofdstad van het Sint-Lukasarchief.

Ronduit ergerlijk zijn de vaak bedenkelijke druk van de nochtans overvloedige foto-illustraties, maar vooral de ongemeen talrijke zetfouten en slordig — niet — ingevulde bladverwijzingen.

Desondanks, en des te meer daar het nog uitkijken blijft naar een Nederlandstalige tegenhanger, verdient dit handige boekje vanwege de belangstellende alle aandacht.

Verkrijgbaar in de boekhandel : 500,-fr.

M.M. Celis

M & L TENTOONSTELLINGEN

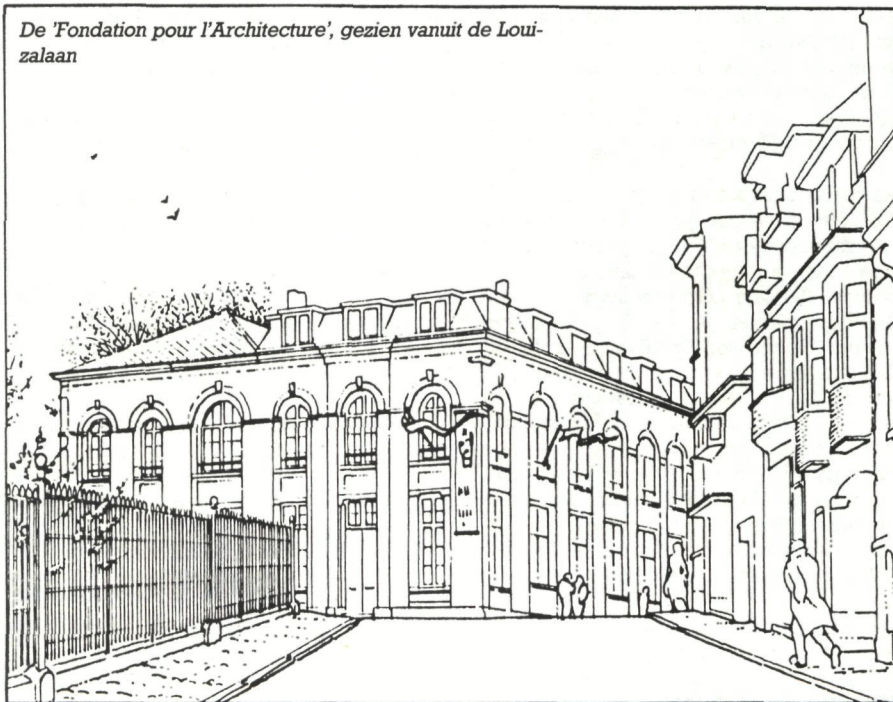
Fondation pour l'Architecture

Na Parijs, Frankfurt en Helsinki is weldra ook Brussel een Architectuurstichting rijker. Begin 1986 ontstaan op initiatief van architect Philippe Rotthier, groepeerde de vereniging een vijftiental Belgische en Franse architecten, historici, critici en kunstenaars die bijzonder begaan zijn met de stad en haar architectuur, hun kennis, hun geschiedenis en de vragen gesteld door de hedendaagse produktie.

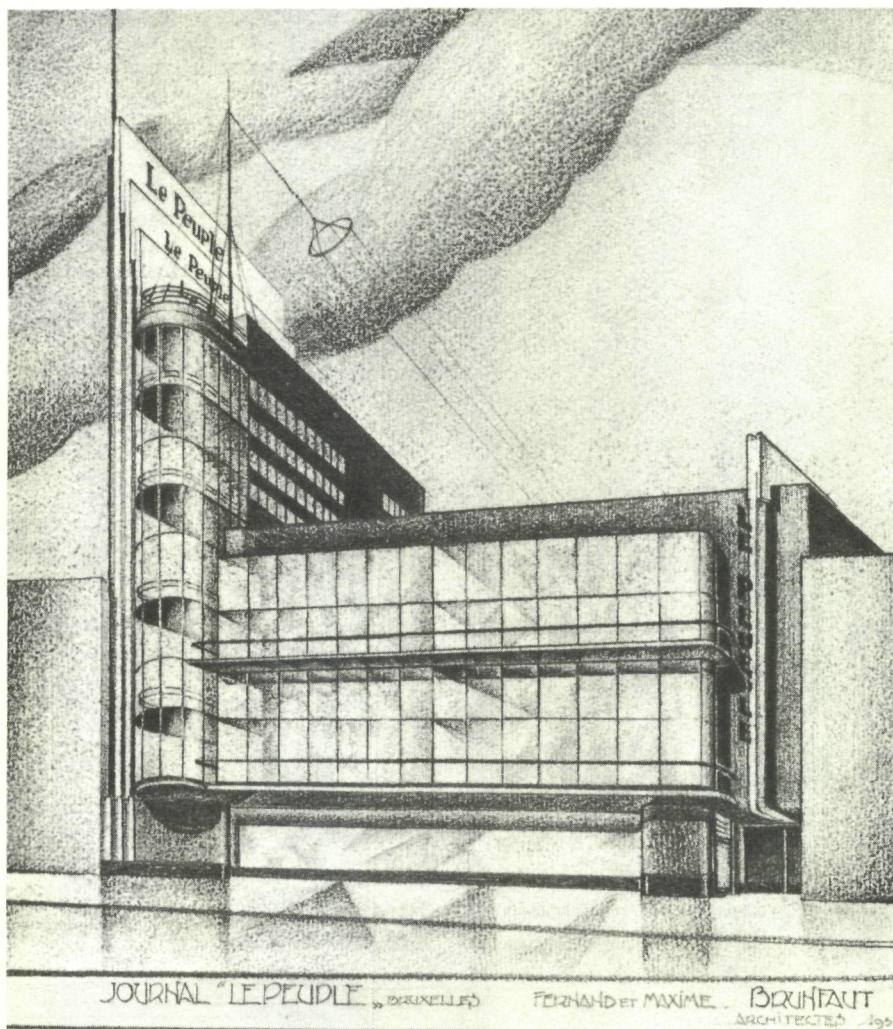
De strategisch gelegen voormalige elektrische centrale waarin de 'Fondation pour l'Architecture' haar intrek heeft genomen, moet een ontmoetingsplaats worden waar inzake architectuur van gedachten wordt gewisseld, debatten worden uitgelokt, kortom, waar een ruimer publiek zal worden aangesproken.

Op het programma staan ambitieuze eigen tentoonstellingen — in samenwerking met de 'Archives d'Architecture Moderne' — rond het thema van de 19de en 20ste-eeuwse architectuurproduktie,

De 'Fondation pour l'Architecture', gezien vanuit de Louizalaan

Zetel van het dagblad 'Le Peuple', in de Sint-Laureinsstraat in Brussel (Fernand en Maxime Brunfaut) (1931) (verzameling A.A.M.)

tentoonstellingen naar aanleiding van actualiteitsproblemen of die een ongewone kijk op de architectuur aan bod laten komen; verder nog gasttentoonstellingen, voordrachten, persvoorstellingen en dies meer.

De reeks start veelbelovend op 21 juni 1986 met de eigen produktie 'Paysages d'Architecture' 1886-1986, gewijd aan de Belgische architectuurtekening van de jongste 100 jaar. Opgebouwd rond archiefdocumenten uit de verzamelingen van het 'Musée des Archives d'Architecture Moderne' enerzijds en een selectie hedendaagse stukken anderzijds, wil de tentoonstelling de specifieke architecturale identiteit onderkennen, niet in een welbepaalde school, stijl of beweging, maar veeleer in de onvermoeide creatieve individuele, percelsgewijze schepping, niet wars van vreemde invloeden, stijlen of modes. Meer dan 300 tekeningen, maquettes, voorwerpen, elementen van meubilair en archiefphoto's zullen hierbij opgebouwd worden rond een thema (de tekening, het onderricht, de invloeden), een periode (het eclecticisme, de

art nouveau, de jaren '25, de expo '58), een programma (de woning, het kunstenaarsatelier, het monument).

De tentoonstelling geeft tevens aanleiding tot twee publikaties:

- de tentoonstellingscatalogus 'Paysages d'Architecture' (130 pagina's, 20 kleurenillustraties en 50 zwart-witillustraties);
- de catalogus van de verzamelingen van het 'Musée d'Architecture Moderne' (300 pagina's, 50 kleurenillustraties en 300 zwart-witillustraties).

De tentoonstelling zelf is de hele zomer lang voor het publiek toegankelijk, van dinsdag tot vrijdag tussen 12.30 uur en 19.00 uur, en op zaterdag tussen 11.00 uur en 19.00 uur, en dit tot 20 september 1986.

*Adres: Fondation pour l'Architecture, Kluisstraat 55, 1050 Brussel.
Telefoon(voorlopig): 02/537.87.45.*

M.M. Celis.

Tentoonstelling: 800 Jaar Spermalie

Dit jaar vieren de Zusters van de Kindsheid van Maria Ter Spermalie en het Koninklijk Instituut Spermalie hun honderdvijftigjarig bestaan. In 1836 stichtte kanunnik Charles Carton (1802-1863) namelijk een congregatie om doven en blinden aangepaste opvoeding en onderwijs te geven.

Ter gelegenheid van die viering wordt vanaf 9 augustus tot en met 28 september 1986 een tentoonstelling georganiseerd onder de titel '800 Jaar Spermalie'. Er zal gepoogd worden een historisch overzicht te bieden van de geschiedenis van de oude abdij, van de huidige congregatie en het Koninklijk Instituut. Tevens zullen natuurlijk aspecten van het rijke kunstpatrimonium en de devotie aan bod komen. De tentoonstelling zal plaatsvinden in de overgebleven 17de-eeuwse gebouwen van de abdij en aanpalende zalen. Er zal een rijk geïllustreerde catalogus, waaraan ongeveer 25 wetenschappelijk geschoolde auteurs meewerken, verschijnen.

De tentoonstelling zal dagelijks toegankelijk zijn tussen 10 en 12 uur en tussen 14 en 18 uur. Toegang langs de Snaggaardstraat 11, in Brugge; prijs: 50,-fr. per persoon.

Verenigingen kunnen schriftelijk (met mededeling van dag, uur en aantal personen) geleide bezoeken aanvragen (kostprijs: 750,-fr. voor twee uur), eventueel ook na de openingsuren.

TENTOONSTELLING

800 JAAR SPERMALIE

Het 17de-eeuwse beeld van O.L. Vrouw van Spermalie

SPERMALIE BRUGGE
Snaggaardstraat 11 - Brugge

9 AUG. - 28 SEPT. 1986

Beeldverhaal in art-nouveauihuis

Op 16 april jongstleden vond de officiële opening plaats van het 'Centrum van het Belgisch Beeldverhaal', dat zich vestigt in het Brusselse Waucquezhuis, het laatste grote bouwwerk van de art-nouveaui-architect Victor Horta. Zo worden twee wereldberoemde kunstuitingen die in ons land ontstonden, verenigd.

De voorgevel in Franse steen heeft een prachtige ordening en is van een grote schoonheid. Horta heeft ze van een origineel kenmerk voorzien: ze is lichtjes gebogen vergeleken met de huizenrij in de straat en zes van de zeven vensters van de eerste verdieping zijn asymmetrisch en convergeren naar het centrale venster. Deze architecturale eigenaardigheid draagt ertoe bij dat het ingangsportaal de aandacht opeist. Eenmaal dit portaal voorbij wacht een indrukwekkend uitzicht dat bewondering afdwingt: een enorme hal met spectaculaire afmetingen, afgezet met klassiek geïnspireerde stenen zuilen, een schitterende mozaïekvloer en in het midden versierd met een reusachtige lantaarn in modern style. Het licht wordt door een immens glasmaak en een glazen koepel overvloedig in rijke schakeringen verspreid. Achterin de zaal tekent zich een monumentale stenen trap af, geaccentueerd door de sierlijke windingen van de smeedijzeren spijlen en de bewerkte houten trapeleuningen. Hij leidt eerst naar een tussenverdieping en vervolgens naar de imposante bovenverdieping, waar een tweede koepel te ontdekken valt.

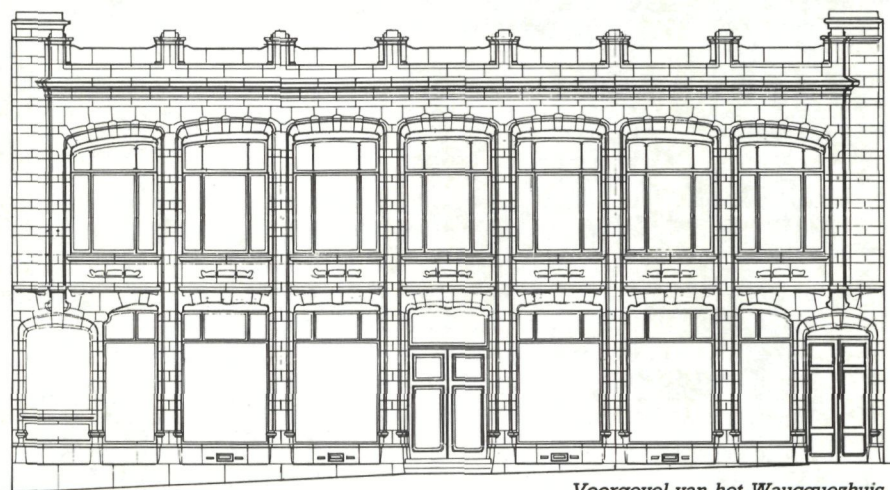
Dankzij het hoge plafond en de slanke gietijzeren zuilenrijen konden de twee glazen koepels er destijds voor zorgen dat de gehele verkoopruimte, waar kunstlicht uit den boze was, vermits er stoffen verhandeld werden, overspoeld werd met zonlicht.

Sindsdien werd de plankenvloeren opervlakte van het Waucquezhuis vergroot, in 1912 en in 1913, met twee door architect Veraart getekende tussenverdiepingen. Deze sierlijk ontworpen tussenverdiepingen verstoorde Horta's structuur niet, terwijl ze de capaciteit van het gebouw toch konden verhogen, wat waarschijnlijk enkel mogelijk was door de installatie van elektrische verlichting. Het huis werd nadien nog in bescheiden mate aangepast. De met houtsnijwerk en glasramen versierde schotten op de eerste verdieping en de dienstlokalen werden namelijk nog bijgevoegd'.

Zo worden de magazijnen beschreven in het boekje 'Art Nouveau en Stripverhaal gaan samenwonen', dat ter gelegenheid van de opening werd uitgebracht.

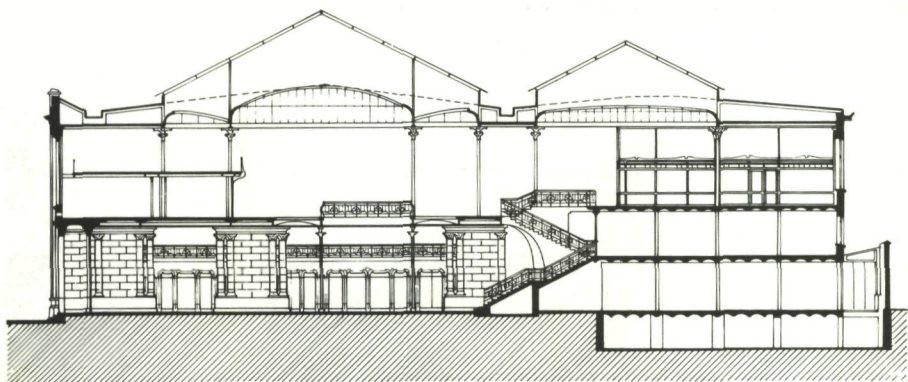

De monumentale stenen trap in het Waucquezhuis, die de benedenruimte via een tussenverdieping verbindt met de bovenverdieping

Voorgevel van het Waucquezhuis

Het Waucquezhuis in Brussel : langsdoorsnede

De centrale ligging in Brussel laat op een ideale manier toe promotie te voeren voor het beeldverhaal en er een ontmoetingscentrum te maken. Terzelfder tijd wordt aan het Waucquezhuis, een voormalig magazijn, een nieuwe functie gegeven, wat een garantie voor zijn voortbestaan kan betekenen. En meer nog: door het samenbrengen van Nederlandstalige en Franstalige beeldverhalen, draagt dit initiatief bij tot de culturele eenheid.

Het Waucquezhuis werd in 1983 door het Ministerie van Openbare Werken aangekocht; een voorstudie tot herinrichting werd uitgevoerd en het ontwerp tot restauratie zal eind november van dit jaar in aanbesteding kunnen gaan. *De verantwoordelijken, belast met deze restauratie, zullen bij de realisatie van de eerste fase van de werken, naar best vermogen dit wonderlijk patrimonium beschermen en respecteren: overtollige werken worden vermeden, de gevel zal*

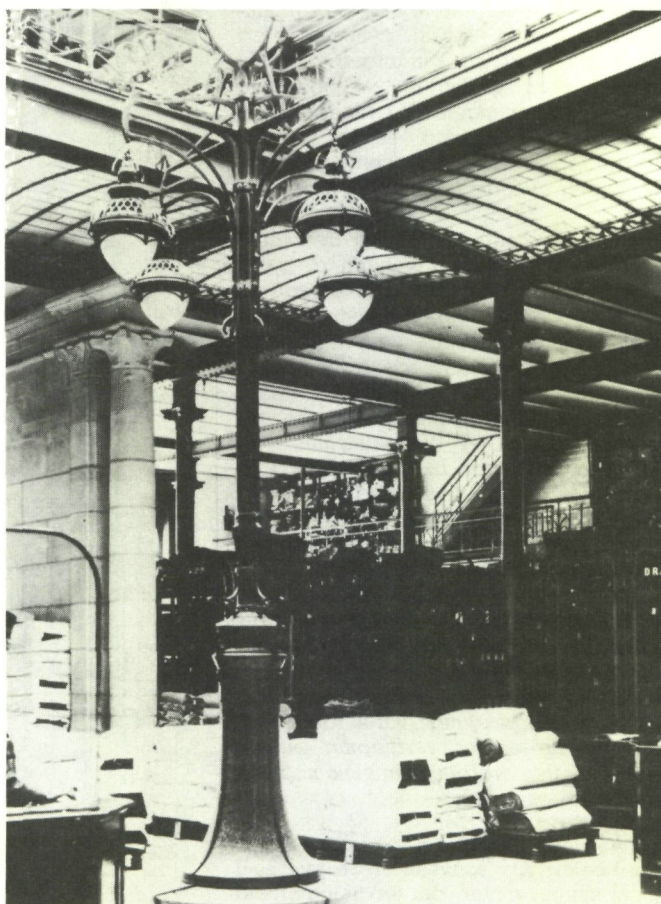
opgesmukt worden en de zware renovatiewerken zullen beperkt blijven tot de daken. De fase met betrekking tot de binneninrichting zal slechts aangevat worden wanneer men definitief de wijze kent waarop de nieuwe bewoners de ruimte willen inrichten', zo lichte Minister van Openbare Werken, de Heer L. Olivier, toe in zijn toespraak tijdens de opening.

De werken zullen hopelijk in januari 1988 uitgevoerd zijn, waarna het Centrum zijn intrek in het gebouw kan nemen. Op de vijfde verjaardag van de dood van Hergé, op 3 maart 1988, opent het Centrum van het Belgisch Beeldverhaal dan zijn deuren.

Het Centrum van het Belgisch Beeldverhaal, een gemengde v.z.w. met vertegenwoordigers uit de overheids- en uit de privé-sector, wordt grotendeels gefinancierd door de privé-sector en door eigen inkomsten. De overheidssector neemt onder meer de kosten van aankoop en restauratie van het gebouw op zich. Coca-cola is een eerste privé-sponsor, met de financiering van de opening en van de uitgave van een 'Gulden Boek van het Beeldverhaal'.

Horta's zin voor fijnzinnige ornamentiek

De eerste functie van het Waucquezhuis: magazijn

Dit 'Gulden Boek' is opgevat als een kleine geïllustreerde anthologie van het Belgisch Beeldverhaal, uitgegeven in de vorm van een stripalbum. Het stelt in 64 bladzijden de dertig pioniers van het Belgisch Beeldverhaal voor.

Er wordt tevens een bijdrage van het Brusselse Gewest verwacht, in ruil voor de kansen op het gebied van economie en toerisme die de hoofdstad hierdoor geboden worden.

Met deze aankoop heeft het Ministerie van Openbare Werken het gebouw, dat sinds het begin van de jaren zeventig leegstond en in 1975 werd beschermd, kunnen redden van een langzame ondergang. Alleen een nieuwe bestemming kan deze evolutie omkeren. Dat wordt beoogd met de combinatie van het Belgisch Beeldverhaal en de Wauquezmagazijnen.

Prijs voor het natuur- en cultuurpatrimonium 1986

In 1986 zal voor het derde achtereenvolgende jaar in België de 'Prijs voor het Natuur- en Cultuurpatrimonium', gepatroneerd door Ford, worden georganiseerd. Hiermee wil Ford Motor Company (Belgium) n.v. bijdragen tot het behoud van het nationale patrimonium en de bescherming van de natuur.

De prijs werd in 1983 ingesteld in het Verenigd Koninkrijk door de Conservation Foundation. In 1984 brak hij door op internationaal niveau en werd in België, Frankrijk, Italië, Nederland, Oostenrijk, Spanje en Zwitserland gehouden.

Hij staat open voor alle privé-personen, groeperingen en verenigingen. Centraal staat de bevordering van de initiatieven m.b.t. de natuurbescherming en de valorisering van het architectonisch en cultureel erfgoed en van het openbaar kunstbezit van België.

De kandidaten moeten aan één van volgende 5 categorieën beantwoorden:

- *Stedelijk patrimonium*: behoud en renovatie in stadswijken: aanleg van openbare tuinen, beplantingen, verbouwing van stortplaats tot park, restauratie van stadsmonumenten, stadsvernieuwing ...
- *Landelijk patrimonium*: behoud en renovatie op het platteland: oprichting van natuurreservaten, aanleg van bossen, inrichting van kunstgebieden, behoud van oevers aan zee, moerassen, meren en vijvers, inrichten van schuilplaatsen voor dieren, bescherming van artisanale beroepen...
- *Architectonisch en cultureel patrimonium*: bescherming, vernieuwing, onderhoud en restauratie van gebouwen, transportmiddelen en andere

symbolen van het Belgische erfgoed: ateliers voor handnijverheid, waardevolle boeken en geschriften, industriële archeologie, historische omwallingen ...

- *Energiebesparing*: initiatieven die tot doel hebben het verbruik van grondstoffen en energiebronnen (steenkolen, gas, petroleum, erts enz.) te verminderen en de luchtbezuiniging te bestrijden: bouw van een loodvrije verbrandingsmotor voor motorfietsen, energieherwinning van huishoudafval, bouw van een milieuvriendelijke elektrische bromfiets ...
- De vijfde categorie richt zich tot jongeren jonger dan 18 jaar die op individuele of collectieve basis, alléén of onder toezicht van een volwassene, initiatieven uitwerken in het vlak van hoger vermelde criteria.

Alle kandidaturen worden aan een jury voorgelegd die is samengesteld uit belangrijke personaliteiten uit de wereld van natuurbescherming en patrimoniumbehoud. Per categorie wordt een winnaar aangeduid, die een trofee en een cheque van 120.000,-fr. ontvangt. Tenslotte wordt nog een nationale winnaar aangeduid, die een bijkomende cheque van 100.000,-fr. ontvangt en die zijn kandidatuur zal verdedigen op de Europese finale die de nationale winnaars van de 8 deelnemende landen in competitie brengt.

In de jury zetelen onder het voorzitterschap van de heer Edgar Kesteloot, Hoofd van de Afdeling Ecologie en Natuurbescherming van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen:

- de heer Yves Boulpaep, Directeur van het World Wildlife Fund Belgium;
- mevrouw Annemie Draye, Koning Boudewijnstichting;
- mevrouw Brigitte Libois, Koning Boudewijnstichting;
- de heer Adriaan Linters, Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie;
- de heer Roland Wissels, International Committee for Industrial Heritage.

Ter herinnering vermelden we nog dat in 1985 de Belgische jury volgende prijzen toekende:

- de Prijs voor het architectonisch patrimonium en de nationale Prijs aan de Werkgroep Molenzorg Zuid-Limburg voor het behoud en de restauratie van watermolens in Zuid-Limburg;
- de Prijs van het stedelijk patrimonium aan Henry Chesnot voor zijn tentoonstellingsproject over historische parken en tuinen van Edingen;
- de Prijs van het landelijk patrimonium ex aequo aan René Gilson voor

de bescherming van het toevluchtsoord voor vleermuizen van het landschap in Castert en aan de Milieugroep Bero voor hun begrazingsproject van de Vallei van de Zwarte Beek;

- de Prijs der Jongeren aan de 'Groupe des Jeunes' van de 'Compagnie du Canal du Centre' voor hun integratieproject van marginale jongeren in het behoud van het kanaal.

Deelnemingsformulieren moeten volledig ingevuld en vergezeld van uw kandidatuur vóór 1 september 1986 worden teruggestuurd.

De prijsuitreiking voor België zal begin november plaatsvinden; de Europese finale zal eind november worden gehouden.

Voor nadere inlichtingen: Monique Haas - Infopublic Harp International - Brand Witlocklaan 24 - 1040 Brussel - Tel.: 02/734.21.08.

Koning Boudewijnstichting: Monumentenwandelprogramma

Traditiegetrouw organiseert de Koning Boudewijnstichting ook deze zomer een monumentenwandelprogramma. De opzet ervan is wel licht gewijzigd in vergelijking met de twee voorbije jaren. De Monumentendag die op 21 juni plaats had in Tongeren, vormde de inzet van het zomerprogramma. De bedoeling was dat de deelnemers aan die dag Tongeren al wandelend zouden verkennen. Van 13u30 af werd op de Grote Markt gezorgd voor onthaal.

Bijzondere aandacht ging naar de Romeinse Muur, een monument waaraan momenteel instandhoudingswerken worden uitgevoerd met de steun van de Koning Boudewijnstichting en de Nationale Loterij.

Naast een vrij bezoek aan het Tongerse patrimonium en een aantal thematentoonstellingen die in een paar van de aangegeven monumenten op touw werden gezet, werd ook gezorgd voor heel wat originele animatie: muziek, cabaret, tekenaars... De bedoeling was dat de wandelaar op een originele manier leert kijken naar en omgaan met het Bouwkundig Erfgoed. De dag werd afgesloten met een barbecue.

De Monumentendag van Tongeren kan wellicht gelden als oefening voor wat volgt: vijf wandelparcours die werden uitgestippeld in de diverse Vlaamse provincies. De wandelaars kunnen deze monumententochten maken op een aantal zaterdagen, zondagen en feestdagen in de periode tussen 28 juni en 7 september.

De Monumentendag van Brussel, op 21 september rondt dan het zomerprogramma af. Precieze gegevens over de

Kessenich-Kinrooi : de ruïne (foto M. Seresia)

ze dag zullen eind augustus worden meegedeeld. Het staat nu al vast dat de activiteiten die dag geconcentreerd zullen worden rond de 'Brasserie de l'Etoile', een monument waarvan de Stichting en de Nationale Loterij de renovatie steunen. Ook de wijk waarin deze brouwerij zich bevindt, komt uitgebreid aan bod.

Documentatiemateriaal is gratis te verkrijgen op de Koning Boudewijnstichting - Brederodestraat 21 - 1000 Brussel - tel.: 02/511.18.40.

Voor de monumentendag van Tongeren, werd een iets beperktere folder samengesteld; voor de vijf monumententochten een wandelkaart. Voor Tongeren werden ook affiches ontworpen.

Verdere inlichtingen met betrekking tot de aan deze wandeltochten verbonden fotowedstrijd zijn reeds op bovenstaand adres te verkrijgen.

Overzicht wandelprogramma

Lier:

- gewandeld wordt op: zon. 29 juni, 6 juli, 13 juli, 20 juli; ma. 21 juli; zon. 27 juli, 17 aug., 24 aug., 31 aug. en 7 sept.
- onthaal: het Lierse Genootschap voor Geschiedenis, in de muziekacademie aan de Gasthuisvest, tussen 13u30 en 14u40.

Lokeren:

- wandelingen op: zat. 28 juni, zon. 29 juni, 6 juli; vr. 11 juli; zat. 12 juli; zon. 13 juli; vr. 15 aug., zat. 16 aug.; zon. 17 aug.; zat. 23 aug. en zon. 24 aug.

Tongeren : de 'Romeinse muur' (foto M. Seresia)

- onthaal: dienst VVV-Toerisme Lokeren, hierin bijgestaan door de Heemkundige Kring 'De Soevereinen' en de Museumcommissie; kantoor: in de smalle Torenstraat 1, die dwars op de noorderbeuk van de kerk staat; tussen 13u30 en 14u30.

Kessenich-Kinrooi:

- wandelingen elk weekend vanaf 5/6 juli tot en met 5/7 sept. en op ma. 21 juli en vr. 15 aug.
- onthaal: in het gemeentelijk lokaal 'De Borg' aan de Kerkstraat, tussen 13u30 en 18u30.

Ettelgem-Oudenburg:

- wandelingen op: zon. 29 juni, 6 juli, 20 juli; ma. 21 juli; zon. 27 juli, 10 aug.; vr. 15 aug.; zon. 17 aug., 31 aug. en 7 sept.
- onthaal: in het voormalig abtsgebouw aan de Stationsstraat, tussen 10u00 en 12u00 en 13u30 en 18u00.

Steenhuffel-Londerzeel:

- wandelingen op: zon. 20 juli; ma. 21 juli; zon. 27 juli, 3 aug., 10 aug.; vr. 15 aug.; zon. 17 aug., 24 aug., 31 aug. en 7 sept.
- onthaal: in het Oud Station van Steenhuffel tussen 13u30 en 18u00.

Jeugdkampen

'Jeugd en Cultureel Erfgoed' v.z.w. organiseert, met de steun van de Koning Boudewijnstichting, een aantal werkkampen voor jongeren van 16 jaar en ouder. Hun activiteiten op terrein worden educatief omkaderd door uitstappen, lezingen, geleide bezoeken.

Een eerste reeks van 4 kampen is georganiseerd rond de Oude Waterburcht van Millen-Riemst (Limburg). Het gaat hier om een voortzetten van het archeologisch onderzoek betreffende deze belangrijke middeleeuwse Burchtsite. (7 t/m 18 juli; 21 juli t/m 1 aug.; 4 t/m 15 aug.; 18 t/m 29 aug.).

Rond de Oude Kartonfabriek Winde-
rickx, gelegen in Alsemberg (Brabant), worden deze zomer eveneens twee kampen op touw gezet. De werkzaamheden rond dit industrieel-archeologisch complex bestaan uit: het inventariseren van het materiaal dat zich er bevindt, het opnieuw gebruiksklaar maken van een paar ruimtes en het herstellen van enkele machines. (7 t/m 18 juli; 1 t/m 12 sept.).

Londerzeel: het Torentje (foto M. Seresia)

Voor inschrijvingsformulieren en inlichtingen: Jeugd en Cultureel Erfgoed v.z.w. - Postbus 20 - 3000 Leuven - tel.: 011/21.25.51 en 016/20.37.53.

Erratum

In M&L jg. 5, nr. 2, p. 25, noot 17, wordt verwezen naar J. Van Belle e.a., *Dictionnaire des signes lapidaires* (1984) met de mededeling dat de chronologie van de gevel Sint-Katelijnestraat 22 in Mechelen verkeerd is opgegeven. Deze noot dient rechtgezet: de datering van de *Dictionnaire* is wel correct, met name de tweede helft van de 18de eeuw. Voorts dient de frase p. 18 'namelijk Ecaussines' vervangen te worden door 'namelijk de streek van Ecaussines, Feluy, Arquennes en Zinnik, lees 'export-groeve' bijgevolg in het meervoud.

ook nog aan de constructie heeft meegewerkt. Vermoedelijk was dit het eerste orgel dat in de kerk een plaats vond. Het orgelbuffet vormde een geheel met het kort tevoren opgerichte tochtportaal met doksaal: ze zijn waarschijnlijk alle door dezelfde schrijnwerker gemaakt, wiens naam ons helaas niet bekend is; orgelmakers maakten doorgaans geen orgelbuffetten.

Het orgel zelf werd een instrument met 1 klavier en 11 registers (waaronder 2 half-registers en 1 deelbaar register), alsook 2 effect-spelen. Een voetklavier is er — naar uit analyse van het meubel mocht blijken — nooit geweest. Bij de demontage en de analyse tijdens de restauratie is ontdekt dat er aanvankelijk ook nog een echo-werkje aanwezig geweest is; het werd wellicht in 1901

verwijderd. Een echo is een klein klavier dat enkel in de discant bestaat, dit wil zeggen enkel die helft waar de rechterhand speelt is uitgebouwd; klein van omvang en van kostprijs, geeft het toch de mogelijkheid tot alternerend klavierspel.

Omdat er maar weinig kerkarchief meer bewaard is, moeten we wachten tot 1862 om nog iets over het orgel te vernemen: in dat jaar komt Pierre-Charles Van Peteghem (1792-1863), zoon van Lambert-Benoit, het orgel herstellen en meteen uitbreiden. Wat deze uitbreiding inhield is niet meer te achterhalen, daar alle sporen hiervan in 1901 uitgewist werden.

In 1870 was aan de orgelactiviteiten van de Van Peteghems een betreurenswaardig einde gekomen en sinds-

Het klavier met de 11 registers (foto D. Stengée)

dien namen diverse kleinere orgelmakers het werkterrein over. In 1881 zijn het de gebroeders C. & A. Delmulle uit Nokere die in Sint-Lievens-Houtem herstellingen uitvoerden. In 1887 vinden we tweemaal Louis Lovert, orgelmaker in Gent, aan het werk: in januari voor onderhoud en niet-gespecificeerde reparaties, en in september voor het plaatsen van een nieuwe blaasbalg (type magazijnbalg).

Het jaar 1901 werd een trieste bladzijde uit de geschiedenis van het orgel: zagezegd om het aan te passen aan de smaak van de tijd werden ingrijpende wijzigingen doorgevoerd, die vanuit de huidige visie op monumentenzorg ronduit als verminkingen en een aanzet tot verval moeten worden bestempeld. We citeren hierna de vermelding aangaande deze ingreep, zoals ze neergeschreven staat in een rekeningboek bewaard in de pastorie van Sint-Lievens-Houtem; iedere orgelkenner zal zich onmiddellijk de draagwijdte van de transformatie realiseren:

'Jaar 1901

8 september : aan Joris Frères, Facteurs d'Orgues d'Eglise Brevetés voor: het orgel kuischen en opnieuw intoneren, een nieuwe speelkas plaatsen van voren het orgel, eenen nieuwen Bourdon 16 voet plaatsen in hout, eenen salicional 8 voet de 12 grote in hout gestopt, eene voix Celeste 8 te beginnen van de 2e do, herplaatsen van orgel en repareren van den blaasbalg, een oud nieuw (sic) klavier, eenen nieuwen tremolo (gratis) en twee pedals voor de registers open en toe te doen ... 1.350 Fr'.

Ter verduidelijking moeten we er nog bijvoegen dat de plaatsing van een vrijstaande speeltafel vóór het orgel inhield dat dit orgel uit de doksaalbalustrade werd losgemaakt en zowat 2,5 m naar achteren geschoven werd op het doksaal.

In de jaren 1930 werd dan nog een elektrische windmachine bijgevoegd door B. Godefroid & zonen uit Oudenaarde. Zij waren hoofdzakelijk pianohandelaar, en eerder gelegenheidsorgelmaker. Tijdens de jongste decennia werd nog enkele keren onderhoud uitgevoerd door de firma Van de Loo uit Leuven.

Sedert 1901 was het historische Van Peteghem-orgel gedegradeerd tot een halfslachtig muziekinstrument, dat bovendien niet meer op een adequate manier te onderhouden viel. In het begin van de jaren '70 was het instrument tenslotte compleet onbespeelbaar geworden en werd de eredienst 'opgeluisterd' met een elektronisch apparaat.

Het is dan ook tijdens de eerste inventarisatiecampagne (1974) door de pas opgerichte Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, dat het orgel van Sint-Lievens-Houtem als het ware herontdekt werd en onmiddellijk onderkend als een tot dan toe onbekend gebleven Van Peteghem-werk.

Het is in Oost-Vlaanderen dat — mede als gevolg van de vermelde orgelinventarisatie — de eerste echte restauratiedossiers op gang gekomen zijn. Zo ook in Sint-Lievens-Houtem, waar pastoor Jozef Van Vlaanderen het

onmogelijke heeft gedaan om het gemeentebestuur te overtuigen van de noodzaak tot revalorisatie van zijn waardevol kerkorgel. Vermits het kerkgebouw beschermd is als monument, en het orgel vanwege zijn historische waarde mede begrepen is in die bescherming, kon gerekend worden op overheidssubsidie, 60 % van het Rijk, 20 % van de Provincie Oost-Vlaanderen en 20 % van het Gemeentebestuur van Sint-Lievens-Houtem. Er was dus geen enkele belemmering voor de Kerkfabriek om spoedig een restauratieontwerp te laten opmaken. Toen uiteindelijk alle overheidsinstanties hun goedkeuring verleend hadden aan het restauratieontwerp — opgesteld in opdracht van de Kerkfabriek door orgeldeskundige Gabriël Loncke uit Overmere (gedateerd 9.4.1975) — stond het licht definitief op groen. Toch heeft het nog tot 3 mei 1979 geduurd eer de aanbesteding werd gehouden; het werk werd toegewezen aan orgelmaker Ghislain Potvlieghe-De Maeyer uit Ninove-Denderwindeke, die op 1 april 1980 het 'bevel tot aanvang der werken' (zoals dat in administratieve taal heet) kreeg. De restaurateur had een goede twee jaar de tijd om stipt alle bepalingen van het lastencohier uit te voeren. In januari 1983 werd het werk voorlopig opgeleverd; de definitieve aanvaarding volgde een jaar later.

Het is onthutsend dat de periode van vernieuwde belangstelling voor het historisch orgel in Vlaanderen, die pas sinds de vroege jaren '70 op gang gekomen was, wegens allerhande financiële beperkingen thans alweer aan het uitdoven geraakt. Precies binnen die periode wist pastoor J. Van Vlaanderen de revalorisatie van zijn orgel te bewerkstelligen: hij heeft daarbij zijn welverdiende opruststelling niet willen aanvragen vooraleer het klinkende resultaat van zijn jarenlange ijver in de Sint-Lievens-Houtemse kerk te horen was.

Sinds zijn restauratie geniet dit orgel de belangstelling van vele organisten en organologen uit binnen- en buitenland: tot nog toe ging de aandacht vrijwel exclusief naar het Van Peteghem-orgel in Haringe (1778). En zoals in Haringe in het verleden, zijn er in Sint-Lievens-Houtem plannen voor diverse radio- en grammofoonplaatopnamen.

De restauratie

Voor een volledige technische beschrijving is op deze bladzijden geen plaats; het zou ons in dit kader te ver leiden. We zullen ons daarom beperken tot de essentie van de restauratiewerkzaamheden.

Het orgel werd in 1974 in fel gedegradeerde toestand aangetroffen:

- het orgelbuffet was uit de doksaalbalustrade losgemaakt en achteruit geschoven; alleen het kleine pijpenfront (dat toen geen klinkende functie had) was in de balustrade blijven zitten; het meubel was op diverse punten beschadigd;
- er was een vrijstaande speeltafel (d.i. een klein meubel met de klavieren en registertrekkers erin) ge-

plaatst vóór het orgel; slechts een gedeelte van de oude toets- en registertractuur was hierbij bewaard gebleven (o.m. het wellenbord); de klavieromvang was gewijzigd tot C-g^{'''};

- de oude windlade was bewaard, doch gedeeltelijk bezet met nieuw en veel te groot pijpwerk;
- de oude windvoorziening (hoogstwaarschijnlijk een drietal spaanbalgen) was verdwenen;
- delen van het oude pijpwerk (waarvan gelukkig meer dan de helft bewaard was gebleven) waren erg verminkt.

De restauratiewerkzaamheden vingen aan met de demontage en een opmeting van alle oude onderdelen (het pijpwerk werd zeer gedetailleerd opgemeten).

Ziehier de toestand na de restauratie:

('oud' wil zeggen: daterend uit 1780, 'nieuw' wil zeggen: vervaardigd door restaurateur Gh. Potvlieghe).

Orgelkast

Alle geschonden regels en stijlen, paneelwerk, lijsten en snijwerk werden hersteld. Verf- en vernislagen werden verwijderd en het meubel werd opnieuw geboend met was. De kast werd op haar originele plaats teruggeschoven en opnieuw verankerd in de zijmuren.

Pijpwerk

Om het ontbrekende pijpwerk zo getrouw mogelijk te reconstrueren werden niet minder dan 15 Van Peteghem-orgels in dezelfde streek en uit dezelfde periode onderzocht. Uit een metaalanalyse gemaakt door de Rijksuniversiteit Gent kon worden geconcludeerd dat de metaallegering voor het nieuw te maken pijpwerk uit 4,87 % tin, 0,4 % antimonium en 94,7 % lood diende te bestaan. Dit metaal werd gesmolten, gewalst alsook geschaafd en gehamerd in het atelier van de restaurateur die een van de weinige orgelmakers is die dit vak nog beheerst.

Hoofdwerk (bespeeld vanop het bovenste klavier):

Cornet 5 koren: de 3 kleinste koren: oud, de 2 grootste: nieuw.

Prestant 4 voet: oud; de grootste pijpen, die in het front staan, werden opnieuw met tinfoel bekleed.

Bourdon 8 voet: oud.

Doublette 2 voet: oud.

Flute 4 voet: oud.

Nasard 3 voet: deels oud; nieuwe aanvullingen.

Tierce (1 3/5 voet): nieuw.

Fourniture 4 koren: nieuw.

Trompet 8 voet (deelbaar in bas en discant): oud.

Claïron 4 voet (enkel bas): nieuw.

Voix humaine 8 voet: nieuw.

Positief (bespeeld vanop het onderste klavier):

Bourdon 8 voet: nieuw.

Corneture 2 koren: nieuw.

Doublette 2 voet: de grootste pijpen waren reeds aanwezig en stonden in het frontje in de voet van de kast (in de balustrade dus); de kleine pijpen zijn nieuw.

Flute 4 voet: nieuw.

Larigot 1 1/3 voet: nieuw.

Cymbal 2 koren: nieuw.

Kromhoren 8 voet (deelbaar in bas en discant): nieuw.

Wat betreft de nieuwbouw van dit positief: Van Peteghem had in origine voor menig dergelijk orgel voorzien dat het inderdaad met een positief of onderwerk zou kunnen worden vervolledigd, en plaatste daarom reeds een prospect (pijpestok met boringen én twee-voets pijpen) in de onderkast.

Bijspeelen:

Rossignol & Ventille: nieuw.

Tremblant (in het windkanaal liggende vibrato-klep): nieuw.

Uit de nog beschikbare authentieke corpuslengtes van het oude pijpwerk in Sint-Lievens-Houtem werd een oude stemming ('temperatuur') afgeleid met een viertal reïne tertsen erin. De toonhoogte ('diapason') is ongeveer een halve toon lager dan wat thans gebruikelijk is.

Windladen

De eikehouten hoofdwerklade uit 1780 werd grondig gerestaureerd (winddicht maken, ventielen vlakken en van nieuw leder voorzien, pijpstokken terug bevestigen met handgesmede spijkers, ...).

De lade van het positief is nieuw en werd geconcipeerd naar Van Peteghem-model, zij het met gesponseld fundament in plaats van een volledig blad boven de scheien. Dit was voornamelijk met het oog op de bedrijfszekerheid bij de huidige verwarmingssystemen in de kerk. Er werd een zelfregistrerende hygrometer bij het orgel geplaatst om een permanente controle te hebben op de klimatologische omstandigheden (die sterk beïnvloed worden door de verwarming).

Tractuur

Het wellenbord van het hoofdwerk en een gedeelte abstracten waren nog origineel gebleven, maar voor het overige moesten ruim wat onderdelen van de mechaniek gereconstrueerd worden. Voor het positief moest uiteraard alles nieuw gemaakt worden. Het hoofdwerk werkt met een trekmechaniek, het positief met een stekersmechaniek. De registertractuur moest voor beide werken zo goed als nieuw vervaardigd worden.

Klaviatuur

Er werden twee nieuwe staartklavieren gemaakt naar Van Peteghem-model; de toetsen werden belegd met ebehout (halve tonen) en met gepolijst beleg uit gebleekt been (hele tonen). Dit alles werd tot in het kleinste onderdeel zelf vervaardigd door de orgelrestaurateur.

De beide klavieren kunnen samengevoegd worden door middel van een schuifkoppel. De klavieromvang is C-D - f^{'''} (dus 53 toetsen per klavier).

Windvoorziening

De bestaande blaasbalg (een magazijnbalg) moest helemaal vernieuwd worden; hij wordt gevoed door een elek-

Goldschmidt-silikonen.

"DE" OPLOSSING VOOR VOCHTIGHEIDSPROBLEMEN

TEGOSIVIN® HL 100

laag-moleculair poly-siloxaan, dat diep in minerale bouwstoffen dringt en een onzichtbare, langdurige en betrouwbare bescherming biedt tegen

- regendoorslag
- vorstschade
- zoutuitbloeiing
- verfafbladering
- opstijgend vocht

TEGOSIVIN® HS "SPECIAAL"

te injecteren gemodificeerd poly-siloxaan voor de behandeling tegen opstijgend vocht in muren met hoog zoutgehalte

TEGOVAKON® V

steenverharder op basis van ethylkieselzuurester voor de behandeling van verweerde oppervlakken (beton, baksteen, natuursteen)

REDICOLOR

siloxaanverf voor buiten (beton, baksteen, bepleistering) is bijzonder weerbestendig en waterafstotend.

TH. GOLDSCHMIDT N.V.

— Afdeling Tego-Bouwchemie —

Kapucijnenlaan 1 - 1030 BRUSSEL
Tel. 02/241 87 50 - Telex 25 421 tego b

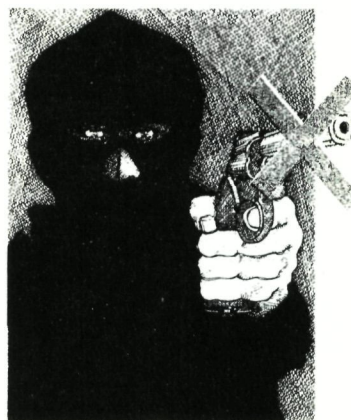

*Volgens DIN 18363/2.4.5
Zonder kunststoffen
100 % dampdoorlatend
Volledig UV- en weerbestendig
Onbeperkt houdbaar*

Invoer en advies :

W. MERTENS
St. Jan Baptiststraat 7
2040 Antwerpen
Tel. : 03/568.00.91

HOU ZE BUITEN!

Vertrouw alleen een erkende en gespecialiseerde
beveiligingsonderneming om ervoor te zorgen dat niemand
ongewenst zich met uw have en goed komt bemoeien.
Hold-ups, inbraken, vrijwillige brandstichting, gluiperige
indringers houden wij voor u buiten.
Van elektronische diefstal- en brandbeveiliging tot de meest
geperfectioneerde camerabeveiliging in gesloten TV-
circuit... ABECO doet het.

LATEN WE ZE SAMEN BUITEN HOUDEN!

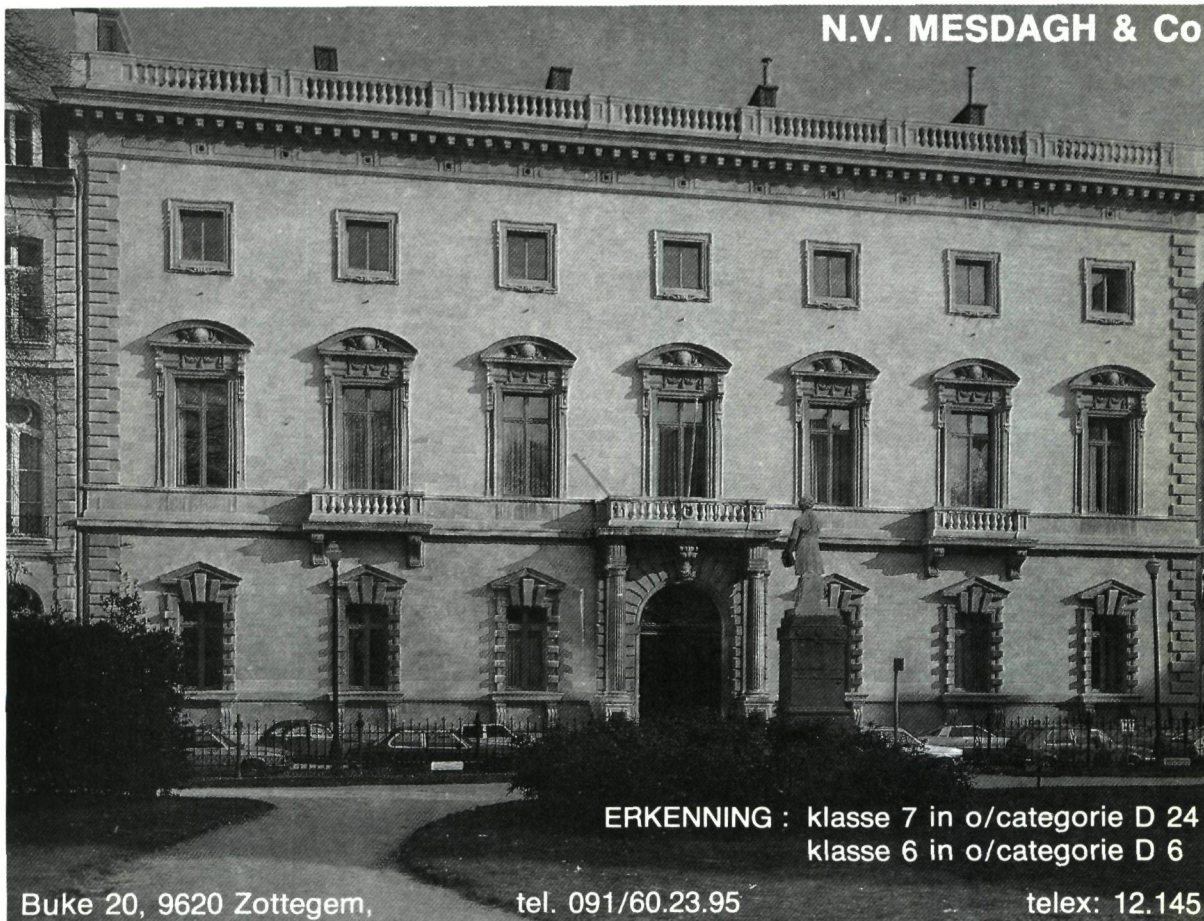
erkende
beveiligingsspecialist
B.V.V.O.-U.P.E.A.

elektronische diefstal-
en brandbeveiliging
& camerabeveiliging via
gesloten TV-circuit

ABECO SECURITY SYSTEMS n.v.
Kattenberg 63 - 9000 GENT
Tel. 091/22.97.14 en 15

RESTAURATIEWERKEN — NATUURSTEEN
N.V. MESDAGH & Co

ERKENNING : klasse 7 in o/categorie D 24
klasse 6 in o/categorie D 6

Buke 20, 9620 Zottegem,

tel. 091/60.23.95

telex: 12.145

trische ventilator. De winddruk bedraagt 92 mm W.K. In oorsprong waren er, zoals toen gebruikelijk, een drietal spaanbalgen, doch hiervan is geen spoor meer overgebleven; men heeft het niet opportuun geacht om spaan- of schepbalgen te reconstrueren vanwege hun delicate manuele bedieningswijze en ook omdat het niet gemakkelijk is om er een elektrische ventilator op aan te sluiten.

De windkanalen, de Tremblant en de Rossignol zijn nieuw (een 'Rossignol' is een in de 18de eeuw geliefd effect-register dat vogelgetjilp nabootst).

De officiële inhuldiging van dit orgel gebeurde op 7 september 1984. Na de inzegening door vicaris-generaal F. Temmerman, afgevaardigde van de bisschop van Gent, volgde een concert waaraan werd meegewerkt door organist Antoon Fauconnier en het parochiaal zangkoor van Sint-Lievens-Houtem. A. Fauconnier kreeg de opdracht tot de orgelbespeling toebedeeld, omdat hij in zijn functie van inspecteur orgelzaken bij het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, de restauratiewerken nauwlettend en intens had begeleid.

Voor een uitgebreide woordenlijst verwijzen we naar dr. A.J. Gierveld, Inleiding tot de orgelbouw, Gereformeerde Organisten Vereniging, 1983 (4de druk) p. 63-75.

Bibliografie

- Gregoir E.G.J., *Historique de la Facture et des Facteurs d'Orgues*, Antwerpen, 1865, p. 198.
- Loncke G., *Bijzonder bestek & plans met betrekking tot de restauratie van het orgel te Sint-Lievens-Houtem*, Overmere, 1975 (onuitgegeven administratief dossier).
- Potvlieghe Gh., *Het Historisch Orgel in Vlaanderen*, deel I, orgelinventaris uitgegeven door de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, Brussel, 1974, p. 130.
- Potvlieghe Gh., *Het gerestaureerde Van Peteghem-orgel te Sint-Lievens-Houtem*, in *Orgelkunst*, driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst v.z.w. jg. VII, nr. 1, maart 1984, p. 11-20.
- *Het rococo-orgel in Vlaanderen*, (themanummer over de orgelmakersfamilie Van Peteghem, bijdragen van verschillende auteurs), in *Vlaanderen*, jg. XI, Roeselare, 1972.
- *Programma-brochure*, samengesteld naar aanleiding van de inhuldiging van het gerestaureerde orgel te Sint-Lievens-Houtem, 7 september 1984.

KLANKOPNAMES

Op het gerestaureerde Van Peteghemorgel in Sint-Lievens-Houtem, evenals op het Van Peteghemorgel in Semmerzake, dat in een volgende aflevering van M & L wordt toegelicht, speelde organist Joris Verdin aangepaste literatuur, o.a. werk van Mathias Vanden Gheyn en Nicolas Chretien Van Der Borgh. Van beide orgels werd een uitgebreide klankband gemaakt, waarvan de voornaamste stukken binnenkort op plaat zullen verschijnen. Meer informatie hierover volgt ...

De Waux Hall in Brussel

G.J. Bral, kunsthistoricus

In 1933 vond het laatste concert plaats in de Waux Hall-kiosk in het Brusselse Warandepark. Een en ander was het gevolg van een evolutie in de vrijetijdsbesteding die zich in onze westerse wereld vanaf de jaren '30 heeft doorgezet, mede onder invloed van radio en bioscoop. Danspartijen en concerten in openlucht raakten 'uit de mode'.

Vanaf dit laatste concert in de Waux Hall zette het verval van het gebouw in met als resultaat de toestand die we vandaag kennen: een weinig romantische, ontoegankelijke 'quasi-ruïne'; bestemmingsloos.

Sedert enkele jaren wordt middels een aantal gebruiksvoorstellen getracht het complex nieuw leven in te blazen: een bijkomend klein plateau voor het Koninklijk Park Theater (architect Demaret, 1981 in opdracht van de Stad Brussel, Architectuurdienst) of een joggersbuffet met ondergrondse uitbreiding (Witboek C.F.C., 1986)? In het licht van de huidige schaarse middelen konden deze ideeën de financiële analyse, uitgevoerd door de stadsdiensten, niet doorstaan.

Investeringskredieten, instandhoudings- noch werkingsmiddelen konden bij de openbare besturen gevonden worden. De muziekkiosk en de bijhorende hoefijzervormige galerij leken gedoemd tot verder verval en misschien zelfs afbraak. De overige gebouwen — het café Velloni, het Parktheater — stellen niet zo'n probleem: private organismen hebben een huurpachtovereenkomst met de stad Brussel en zorgen voor animatie en ... onderhoud.

Toeval en doorzettingsvermogen maken soms de gekste ideeën reëel. Een 'kunstliefhebber en kunsthistoricus' ontdekte toevallig de noodtoestand van de oude kiosk. Hij kon de stadsdiensten overhalen de kiosk te laten onderzoeken op de mogelijkheid er een woongelegenheid in onder te brengen. De nodige investeringen zouden dus eventueel uit de particuliere sector komen. De intentie werd in een huurovereenkomst gegoten waarbij de stad zich verzekerde van het (mogelijk) gebruik van het proscenium (voorscène).

De nieuwe huurder vroeg ons in september 1985 hem te begeleiden en te adviseren als architect. De zeer 'gevoelige' ligging van de kiosk in het park — vlakbij het parlement en de Cercle Royal Gaulois — noopte tot omzichtigheid. Een degelijke kunsthistorische analyse van het complex van de Waux Hall leek dus des te meer een conditio sine qua non.

Deze studie werd toevertrouwd aan Guido Jan Bral, met wie wij reeds samenwerkten voor de samenstelling van het restauratiedossier van het Concert Noble-gebouw (Henri Beyaert, 1873).

*J. Van Dessel, architect-stedebouwkundige
vennoot Groep Planning - Brussel (3.1982 - 6.1986).*

Zonder de inzet van volgende personen zou dit dossier niet tot stand gekomen zijn. We danken hen dan ook voor hun vertrouwen en medewerking.

De heer G.J. Bral, zaakvoerder van het Restaurateurscollectief p.v.b.a.

De heer E. d'Huart, opdrachtgever.

De heer Leclercq, schepen van Schone Kunsten, stad Brussel.

De heer Deleau, adjunct-secretaris, stad Brussel.

De heren Detandt, Lessine en Bigarre, resp. architect diensthoofd, hoofdarchitect en architect op de architectuurdienst van de stad Brussel.

1780: oprichting van de Waux Hall

Op het einde van de 18de eeuw werd het gebruikelijk in de toen opkomende openbare tuinen, parken en wandelingen, ontspanningsinfrastructuren te creëren, waar naast drank- en eetgelegenheden ook allerlei vermaak werd aangeboden in de vorm van muzikale en theatrale spektakels. Het oeridee zou ontstaan zijn in de tweede helft van de 17de eeuw, in Engeland, waar in de tuinen van graaf van Breauté, bijgenaamd 'Faulk', allerlei gemakkelikheden werden georganiseerd. Zijn tuinen kregen weldra de benaming 'Vaux Hall Gardens' toebedeeld. Dat initiatief kende onmiddellijk navolging. Op korte termijn verrezen in de belangrijke Westeuropese steden gelijkaardige complexen, meestal op privé-basis: de 'Vauxhall d'hiver' van Parijs (1764), in ons land de Waux Halls in Spa (1769) en in Brussel (1780)... (1)

De site. Van classicistisch naar romantisch park

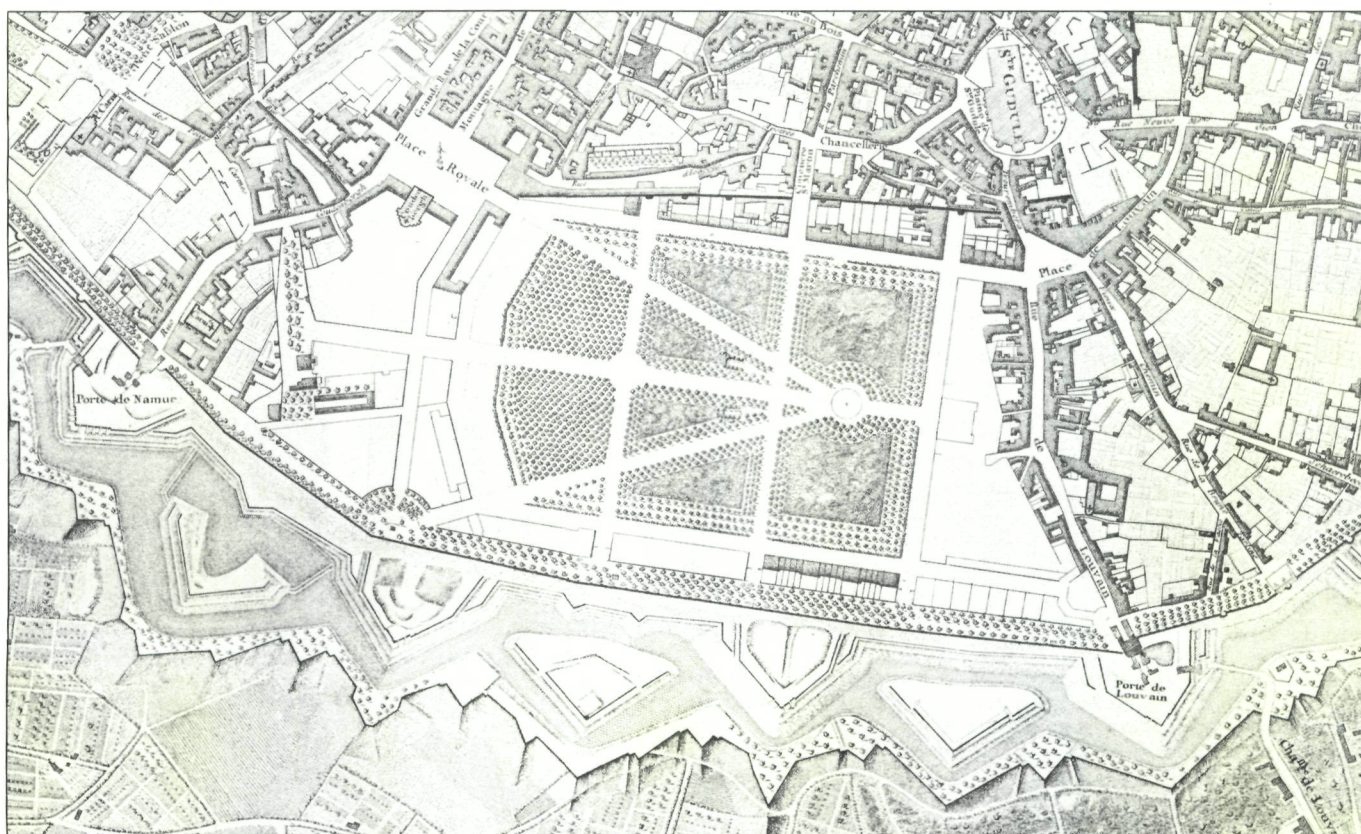
Het Koningsplein en het Park zijn een belangrijke realisatie van het laat-18de-eeuws classicistisch urbanisme, volgens de principes van Charles de Wailly (1730-1798), internationaal schilder-architect van formaat. Charles de Wailly verbleef trouwens in de hoofdstad in juli 1785 om zijn eerste urbanistische projecten voor een nieuwe Muntshouwborg, gepland vlak bij de Zavel, voor te leggen. Deze plannen werden niet gerealiseerd (2).

Topografisch plan van Brussel door L.A. Dupuis, 1777.

De ideeën van deze kunstenaar kunnen invloed hebben gehad op architect Barnabé Guimard († 1792), geassocieerd met de Weense landschapsarchitect Joachim Zinner, die van de Oostenrijkse regering opdracht kreeg de plannen te ontwerpen voor een openbaar park op de site van de oude tuinen van het Hertogelijk Paleis, door brand vernietigd in 1731.

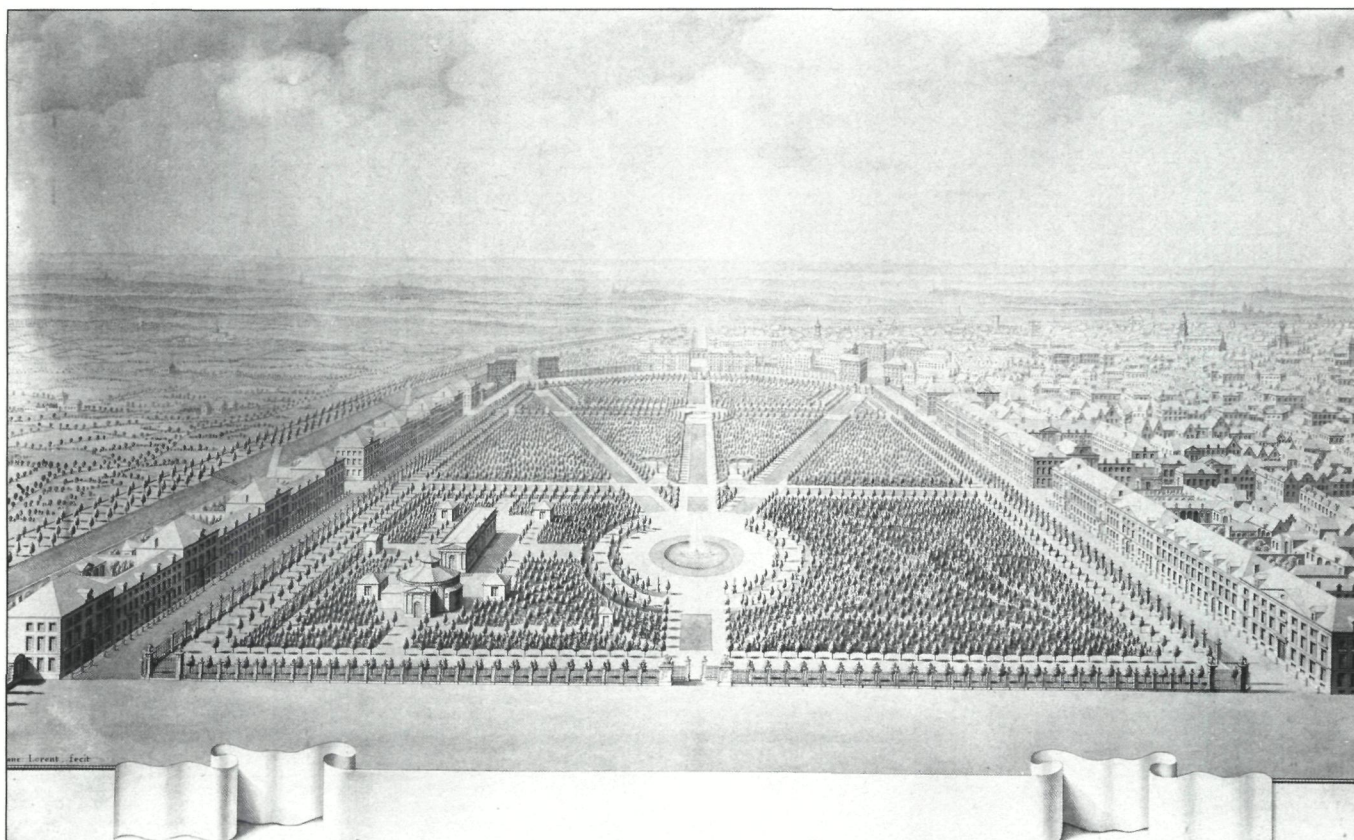
Toen in 1776 een verdrag werd gesloten tussen de Stad Brussel en de Regering omtrent aanleg en bebouwing van en rondom het park, nam de Stad de nivellering van de verwaarloosde grond en de aanleg van de drie lanen rondom op zich. De gebouwen die werden opgetrokken op de percelen langs die lanen, werden door een urbanistisch reglement aan zeer strenge regels onderworpen. Datzelfde reglement zal vermoedelijk ook gelden voor de eerste ernstige bouwphase van de Waux Hall, dus voor gebouwen op te trekken binnen het parkdomein, wat zeker niet was voorzien in de oorspronkelijke plannen van Zinner (3).

Het initieel plan voorzag een sterk symmetrische opbouw: drie lanen vertrokken vanuit het Paleizenplein, één centraal en twee naar de uithoeken. Twee horizontale lanen kruisten het tracé en verdeelden het park in drie delen. De massieven die aldus ontstonden werden heel patroonmatig met bomen beplant, de lanen met bomen afgelijnd. Wanneer nu de Oostenrijkse autoriteiten in 1780 aan de concessiehouders van de Muntshouwborg, de gebroeders Bultos, de toelating verlenen tot het oprichten van een Waux Hall in het park zelf, zal dit in eerste fase gepaard gaan met respect voor de strenge bouwvoorschriften in het algemeen en de symmetrische aanleg van het park in het bijzonder.

François Lorent, graveur, maakte dit ideaalplan in opdracht van de Oostenrijkse regering in 1780, in nauwe samenwerking met Jean-Baptiste Martin en Barnabé Guimard, architect (Stadsmuseum Brussel).

Toch wordt met deze eerste bouwtoelating het startsein gegeven voor het romantiseren van de parkaanleg. Blijft de hoofdindeling van het park behouden, de individuele wandelroutes binnen de 'bosquets' daarentegen wijzen op een kruising van het Franse classicistische principe en het Engelse landschappelijke type. Binnen die overgang ontstaat en groeit de Waux Hall (4).

Bultos en Montoyer

In 1779 dient de 'Société de l'Académie de Musique', het latere 'Société du Concert Noble', een bouwaanvraag in om een concertzaal op te richten in het park; een aanvraag die zonder gevolg bleef.

Kort hierop, vanaf 1780, krijgen de gebroeders Bultos hun bouwtoelating voor het oprichten van gebouwen, deels in hout, deels in metselwerk, dienstig voor een Waux Hall. Reeds in 1782 leggen de initiatiefnemers ter goedkeuring een ontwerp voor van architect Louis-Joseph Montoyer (1747-1811). Het voorzag de oprichting van stenen duurzame gebouwen voor een theater, een drank- en eetgelegenheid en een balzaal (5). Zij bekomen ook een octrooi om voor een periode van tien jaar zes kleine commerciële gelegenheden uit te baten, waarvoor zes kleine paviljoenen werden opgericht. De bedoeling was parfum, juwelen, boeken en gravures alsook modeartikelen en oudheden aan het publiek te verkopen (6).

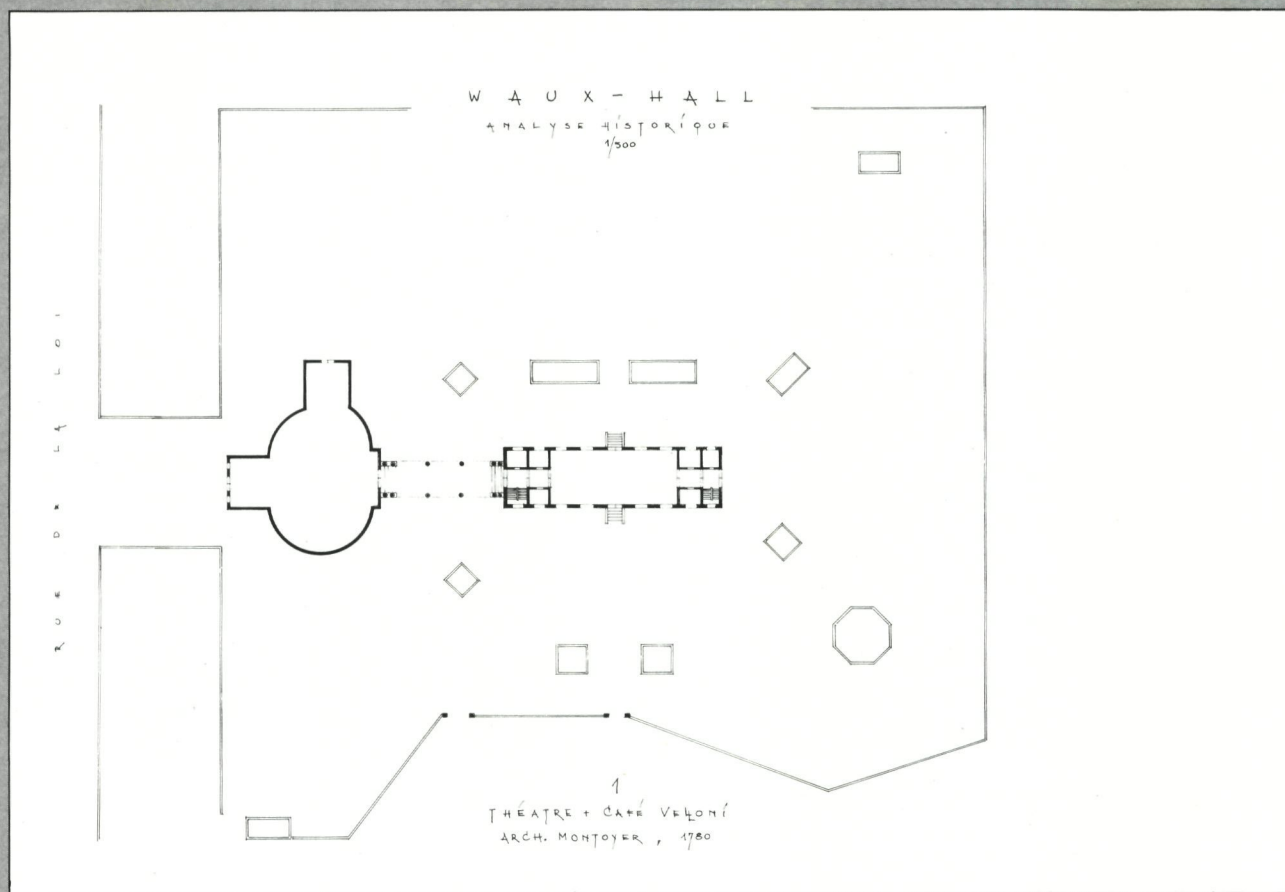
Voor dit project diende Montoyer een uniforme compositie en vormgeving te bedenken, conform de stedenbouwkundige voorschriften. Hij ontwierp als het ware een soort forum waar alle gebouwen vrij symmetrisch waren opgesteld in een streng classicistische opbouw (7). Aan de beplanting zoals voorzien en uitgevoerd in het ontwerp Zinner, werd niet geraakt.

Het originele ontwerp van Montoyer en een vermoedelijk later vervaardigd luchtperspectief van het complex (8) tonen duidelijk de centrale fontein van het park, de rotondebouw van het theater, een zuilengaannderij die het theater verbond met een langwerpig rechthoekig gebouw (in opstand voorzien van twee bouwlagen met frontonbekroning op de vier zijden), later bekend onder de naam 'café Velloni', en een aantal paviljoenen (elf in totaal), waarvan de belangrijkste voorzien waren van frontonbekroningen.

De gebouwen, uitgevoerd in overeenstemming met de toen heersende Lodewijk XVI-bouwtrant, bleven in die vorm bestaan tot omstreeks 1820, het startpunt van de eerste en lange reeks uitbreidingen die de Waux Hall in de loop van de 19de en de 20ste eeuw zou kenmerken. Speciale vermelding verdient het feit dat het theater uitsluitend kindervoorstellingen bracht en bekend was onder de naam van 'klein theater' — filiaal dus van de Koninklijke Muntchouwburg — of 'Waux Hall theater'.

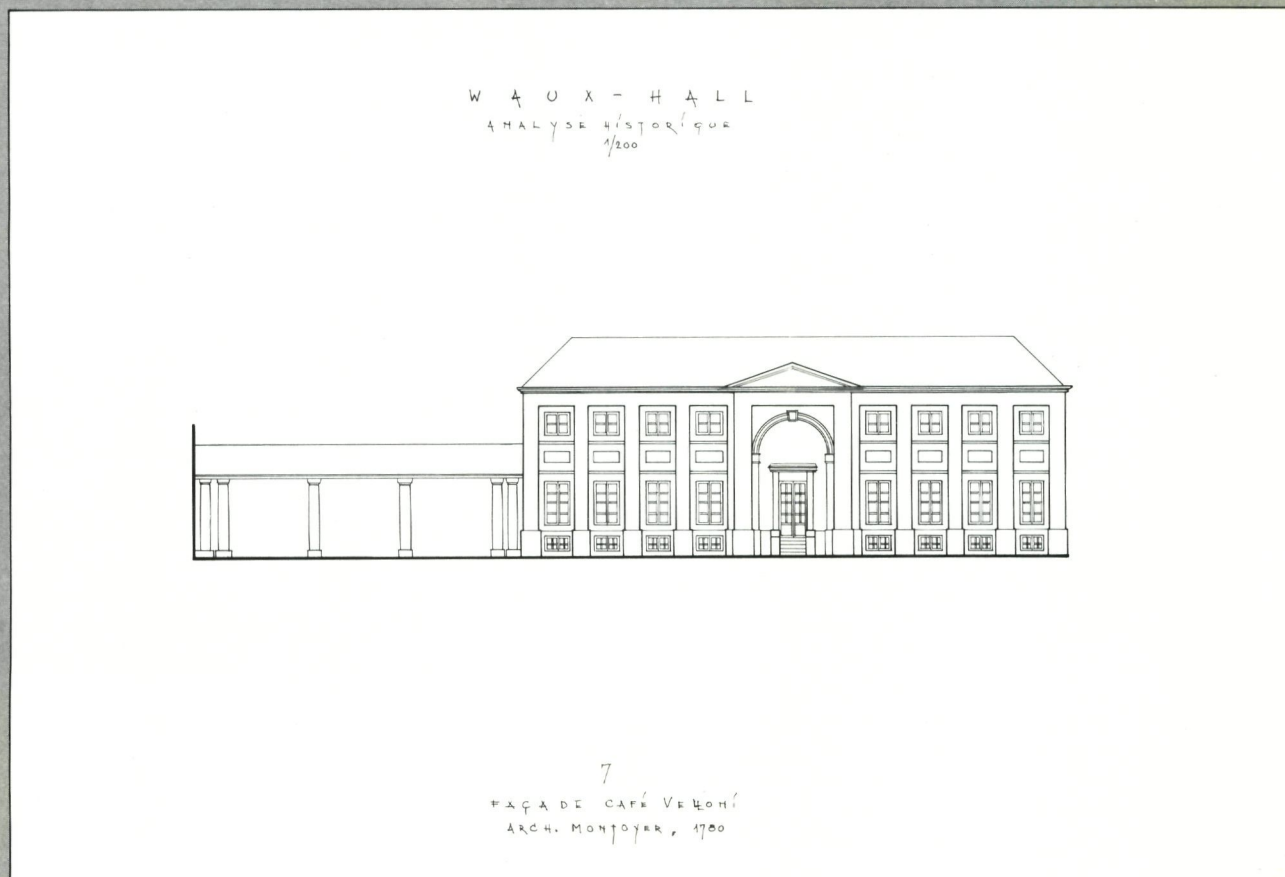
Vele illustere bezoekers hebben de Waux Hall met hun aanwezigheid vereerd: zo ontvingen de Oostenrijkse

Plattegrond van de Waux Hall in 1780 naar ontwerp van Louis-Joseph Montoyer (tekeningen nrs. 1-5, 7 : J. Van Dessel).

Gevelopstand van het café Velloni, ontwerp van Louis-Joseph Montoyer, fase 1780.

Gouverneurs, Prins Albert van Saxen-Teschen en aarts-hertogin Maria-Christina er in 1783 de Graaf van Artois, de latere Koning Karel X.

De politieke omwentelingen op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw gingen voor de instelling gepaard met confiscaties en heropeningen voor ontvangsten en illustere feestelijkheden. Zo werden keizer Napoléon en keizerin Joséphine er op een grandioos festijn ontvangen (9).

Op 16 juni 1818 kwam — wegens falen — een einde aan de concessie van de gebroeders Bultos. De Stad Brussel verwierf alle rechten op het complex en verhuurde het vanaf dat moment in zijn geheel en in verschillende loten aan diverse verenigingen en instellingen. Elk van deze huurders zal, ongeacht zijn belang, niet aarzelen sporen na te laten in de vorm van verbouwingen en functiewijzigingen (10).

De 19de-eeuwse uitbreiding

De 'Société du Concert Noble', ontstaan in het laatste kwart van de 18de eeuw vermoedelijk mede op initiatief van Prins Albert van Saxen (11), organiseerde geregeld dansavonden in het theatergebouw. In 1820 wordt tussen die vereniging en de Stad Brussel een huurcontract afgesloten voor een periode van vijftig jaar, waardoor het Velloni-gebouw en enkele andere bijgebouwen in huur

werden genomen. Voor het eerst ontstaat hier dus een opsplitsing van het Waux Hall-complex in afzonderlijke huurpercelen, wat later zal uitgroeien tot vier à vijf huurpercelen, de toestand van vandaag.

Onmiddellijk werd een beroep gedaan op een befaamd architect, Charles Vanderstraeten (1771-1834), om de plannen te ontwerpen voor een nieuwe en ruime balzaal. Charles Vanderstraeten, hofarchitect van Koning Willem I, verbouwde onder meer het Hotel van het Paleizenplein, gebouwd in 1781 voor Belgioso (huidig Koninklijk Paleis). Hij is de auteur van het Paleis der Academiën (1823-1826), en van het Paleis van Tervuren, gebouwd in opdracht van de Prins van Oranje (vernield in 1879).

Er werd geopteerd om deze balzaal aan te bouwen aan het bestaande 'café Velloni', in langsrichting zijde Hertogstraat, met respect evenwel voor de architecturale kenmerken van de site (11).

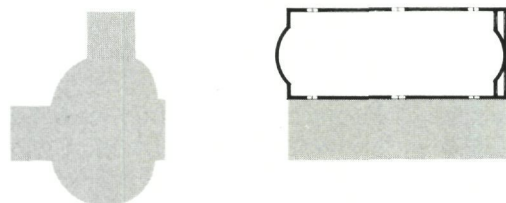
Qua exterieur verdubbelde de architect het oorspronkelijke koffiehuis in volume; vermoedelijk zijn dan de frontons op het oudste gebouw verdwenen. Binnen werd in de aangebouwde vleugel een indrukwekkende balzaal ingericht in een laat-Empire stijl. Deze balzaal is momenteel intact bewaard en bevat in de afgeronde korte zijden de vier kariatiden die de Parijse beeldhouwer François Rude ontwierp en uitvoerde (12). François Rude (1784-1855) werd de belangrijkste artistieke raadgever van architect Vanderstraeten en werd door hem benoemd als zijn 'directeur de toute la sculpture des monuments qu'il construira' (13).

„Trente soldats écossais dînant au Waux Hall du Parc de Bruxelles après la bataille de Waterloo et chantant le „God save the King” ou ils furent conduits par M. Van Schorel”, 1815 (S.A. Brussel, A 790).

W A U X - H A L L
ANALYSE HISTORIQUE
1/500

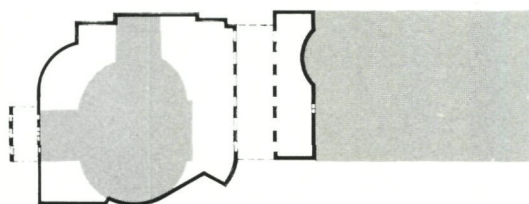
2

SALLE DU CONCERT NOBLE
ARCH. VANDERSTRAETEN, 1820

Uitbreiding naar ontwerp van architect Charles Vanderstraeten, fase 1820.

Uitbreiding naar ontwerp van de architecten Henri Beyaert en Emile Janlet, fase 1882-1884.

W A U X - H A L L
ANALYSE HISTORIQUE
1/500

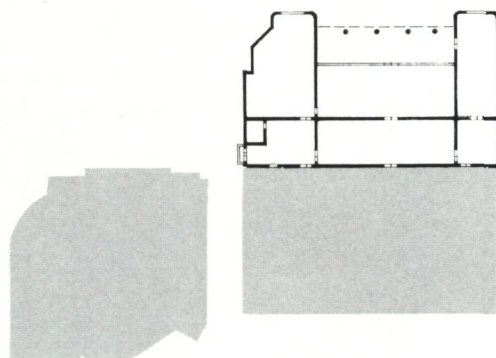

3

AGRANDISSEMENT
ARCH. BEYAERT + JANLET, 1882-84

W A U X - H A L L
ANALYSE HISTORIQUE
1/500

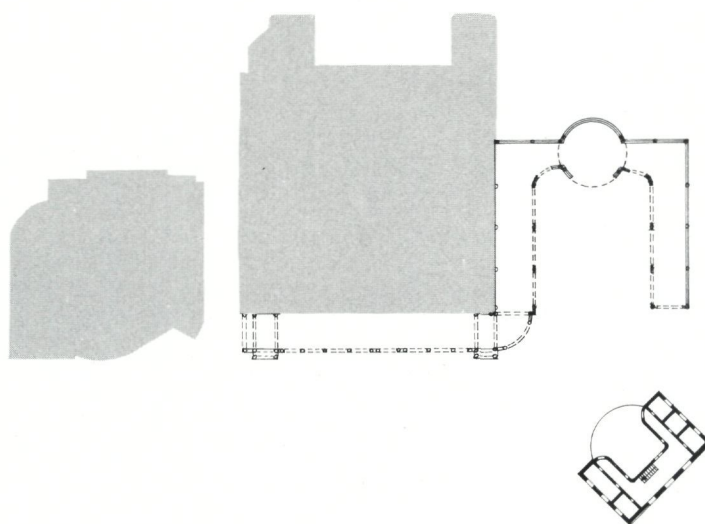

4
AGRANDISSEMENTS
ARCH. VANSEN DYCK, 1882
ARCH. CHARLIER, 1902

Uitbreiding naar ontwerp van architect Jules J. Van IJsendijck, 1882.

Het project Malfait, 1913.

W A U X - H A L L
ANALYSE HISTORIQUE
1/500

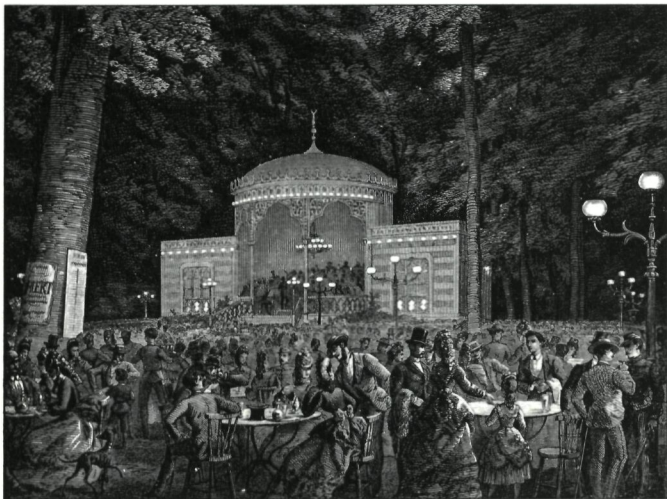

5

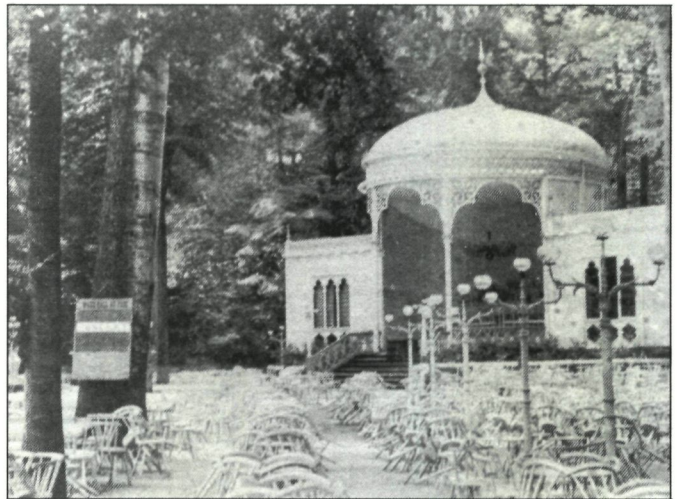
ARCH. MALFAIT, 1913-14

Illustratie naar een tekening van De Joncker uit *Illustration Européenne*, 1872, jg. 2 n° 42 (S.A. Brussel G 971).

Afbeelding van de „Kiosque mauresque”, rond 1900 (foto archief dagblad Le Soir).

In 1841 nog legde de 'société' aan het stadsbestuur een algemeen plan voor om de omgeving van de feestzalen te herschikken. Dit ontwerp van de hand van architect François Partoes (1790-1873) werd vermoedelijk niet uitgevoerd (14).

Het Waux Hall-complex onderging in de tweede helft van de 19de eeuw ontelbare verbouwingen, waardoor het eenheidskarakter verzwakte om tenslotte helemaal verloren te gaan ten gunste van een wat ordeloze diversi-

ficatie en onsamenhangende versnippering. Het 18de-eeuws classicistische karakter moest plaats ruimen voor de eclectische smaak van huurders-bouwheren en ontwerpers. Architect Henri Beyaert (1823-1894) ontwierp in 1867 een globaal reorganisatieplan waarbij hij de nieuwe gebouwen, die de 'Société du Concert Noble' wenste op te trekken, in relatie wou brengen met de monumentale bebouwing van de Wetstraat (15). Dit ontwerp was echter afhankelijk van een nieuwe huurovereenkomst

Panoramisch gezicht op Brussel vanuit het Paleis der Academiën, na 1849 - Paul Lauters del., lithogravure van Simonau en Toorey

tussen de vereniging en de Stad Brussel. Onenigheid in de onderhandeling deed de besprekingen afspringen, waarop de vereniging door dezelfde architect haar monumentale zalen liet optrekken in de nabijgelegen Aarlenstraat (16).

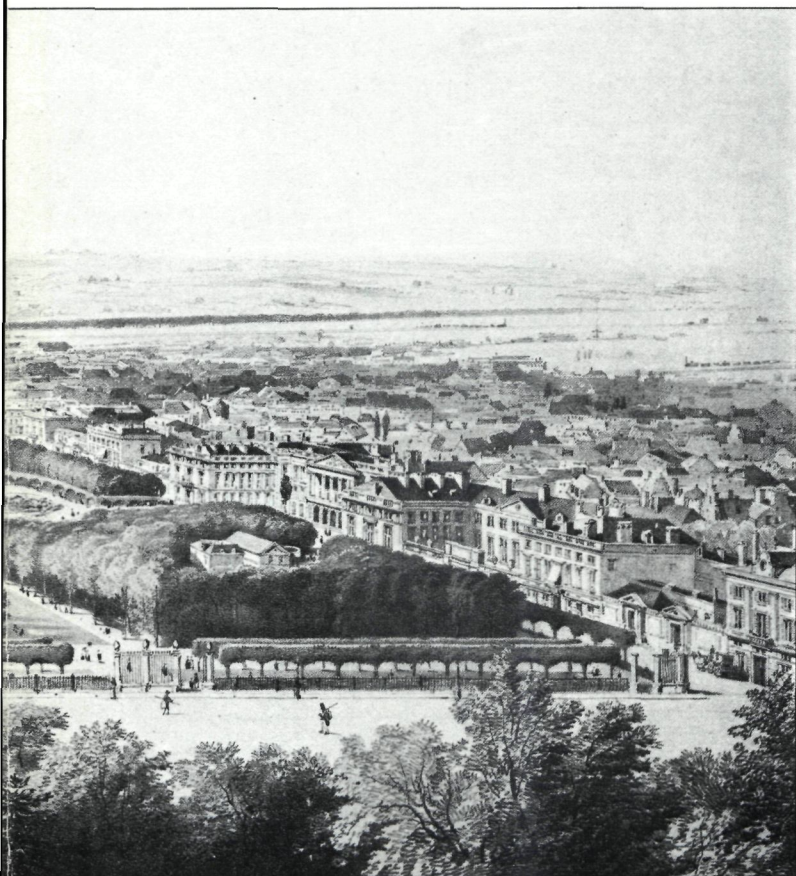
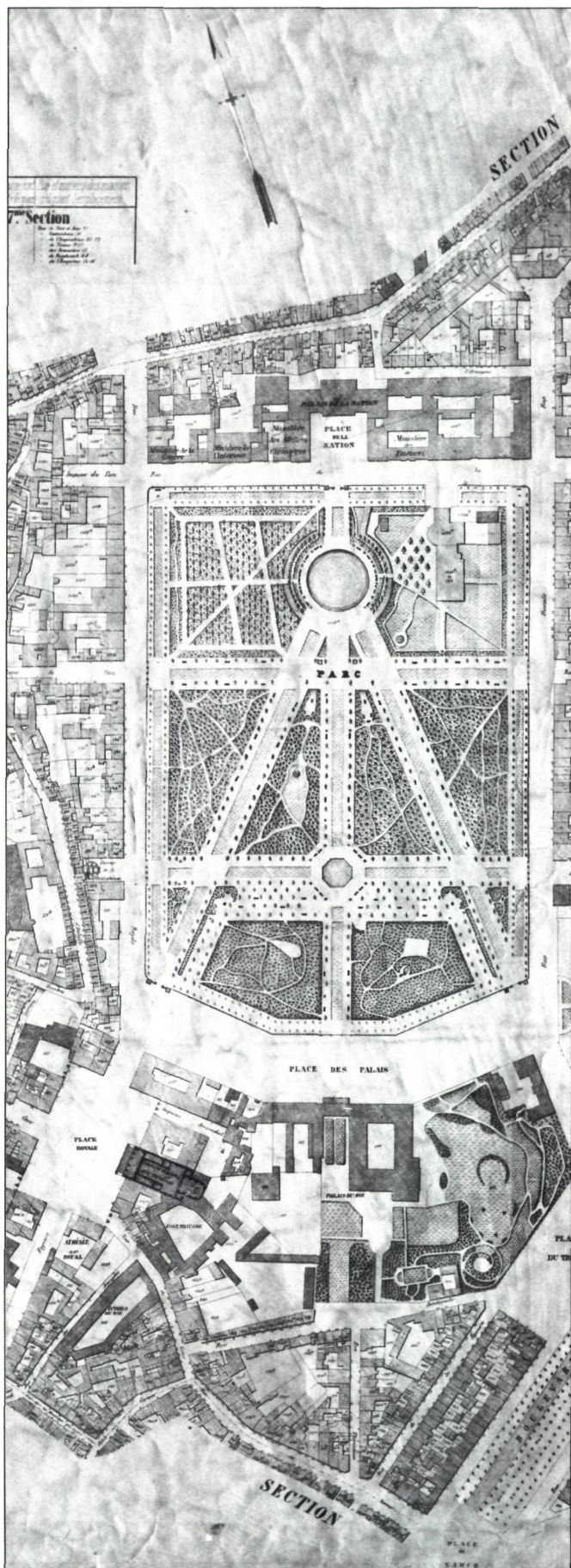
Na het vertrek van de belangrijkste huurder werd de 'Cercle Littéraire' aangezocht voor een huurcontract. In 1882 zou de vereniging een lage aanbouw laten oprichten naar de plannen van architect Jules J. Van Ysendyck (1836-1901) (17). Tien jaar later bouwden twee architecten-leden van deze vereniging, Henri Beyaert en Emile Janlet (1839-1918), een overdekte kiosk. Ze werd in oriëntalistische stijl opgevat en zou als 'kiosque mauresque' in 1913 worden afgebroken om plaats te maken voor de huidige kiosk. Tenslotte werd door architect J.L. Barbier nog een aanbouw — een tentoonstellingsruimte — toegevoegd in 1905 (18).

Bij wijze van recapitulatie zag het complex er in 1905 als volgt uit:

het parktheater, oorspronkelijk ontworpen door architect L.J. Montoyer in 1782 en als rotonde opgevat, werd in de tweede helft van de 19de eeuw door aanbouwen gecamoufleerd; de geveldisposities werden sterk gewijzigd naar ontwerp van H. Beyaert (19). Het 'café Velloni' werd onherkenbaar vervormd door uitbreiding en

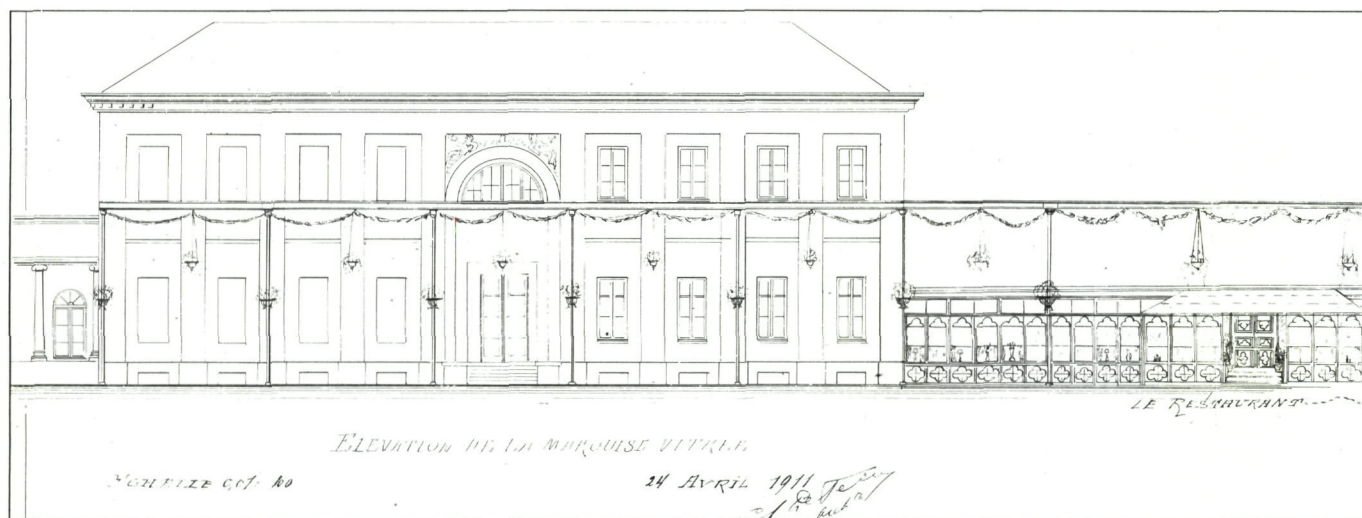
(S.A. Brussel, iconografisch fonds K 417).

Plan Popp, Brussel 1866, sectie 7 (Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en plannen).

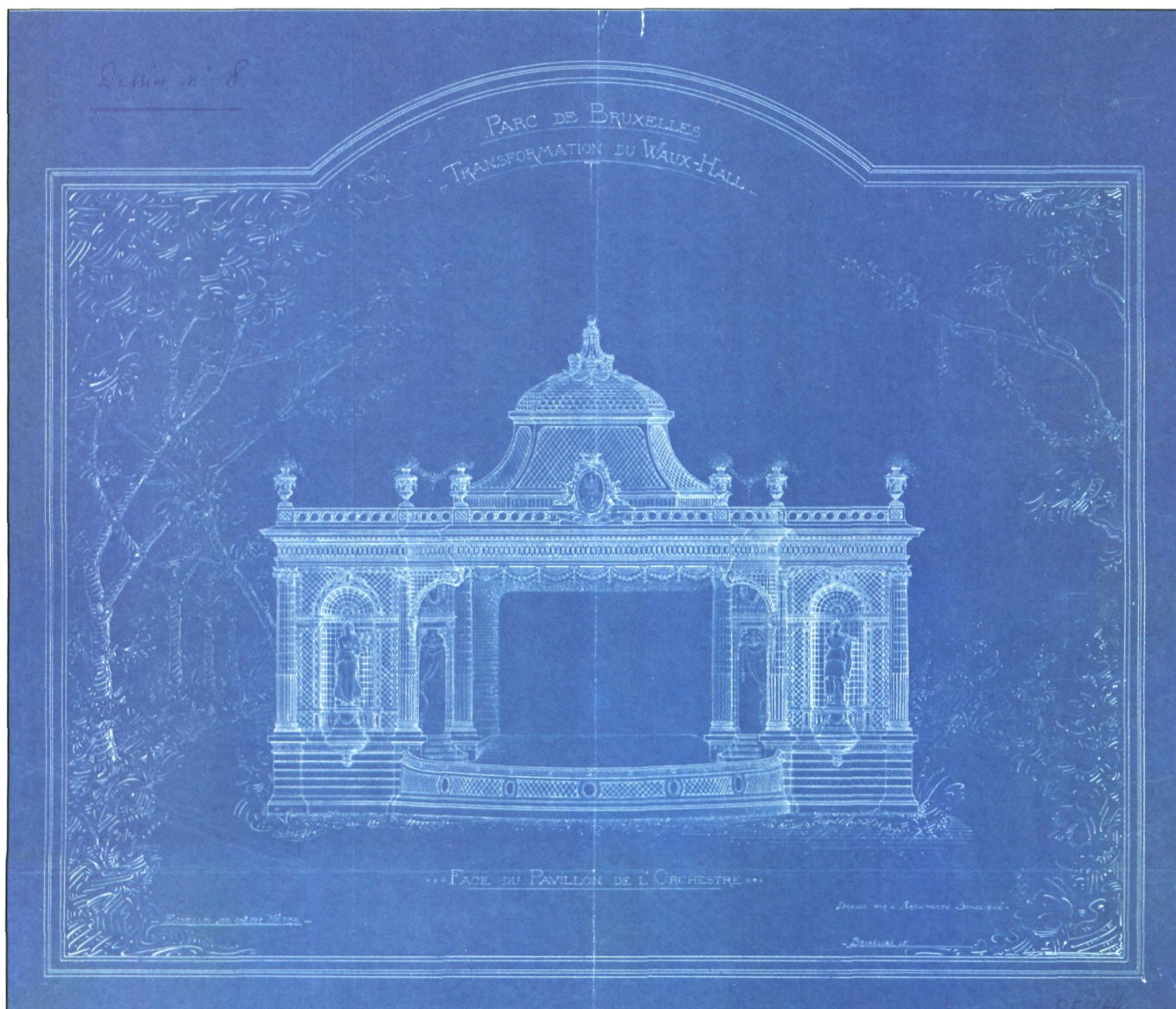

Voorontwerp Petein, 1911. Opstand (S.A. Brussel, Openbare Werken, 32440).

Ontwerp Malfait, 1913, de kiosk, vooraanzicht (Archief Dienst Architectuur, Brussel - bundel K 7).

aanbouw. De paviljoenen die L.J. Montoyer ontwierp in 1782, verdwenen vermoedelijk rond 1820. De oriëntalistische kiosk in de tuin werd in 1892 aan het pakket toegevoegd. Qua stijl was — met uitzondering van de kiosk — een neutraal classicisme overheersend.

Reorganisatie en nieuwe stijlleenheid

Na deze reeks verbouwingen, die werden gerealiseerd door de huurders na overleg met de Stad Brussel, eigenaar van het complex, gingen steeds meer stemmen op om het roer zelf in handen te nemen en het complex visueel en functioneel grondig te reorganiseren. De Stad liet twee ontwerpen maken, respectievelijk door de architecten Charles Petein en Paul Hamesse (1877-1956), en door architect François Malfait (1872-1955). Het ontwerp van laatstgenoemde kreeg de algemene goedkeuring en werd uitgevoerd vanaf 1913. Dit project Malfait bepaalt nog steeds in grote mate het huidige uitzicht van de Waux Hall (20).

Op vraag van het opdrachtgevend stadsbestuur omschreven de architecten Petein en Hamesse de bestaande toestand van het complex en lichtten zij hun nieuwe en ingrijpende plannen toe (21). De exploitatie van deze stadseigendom was hopeloos verlieslatend te noemen; anderzijds was het de naam Waux Hall niet langer waardig. Het complex was niet meer publiek toegankelijk en was nagenoeg volledig in handen van diverse huurdersverenigingen.

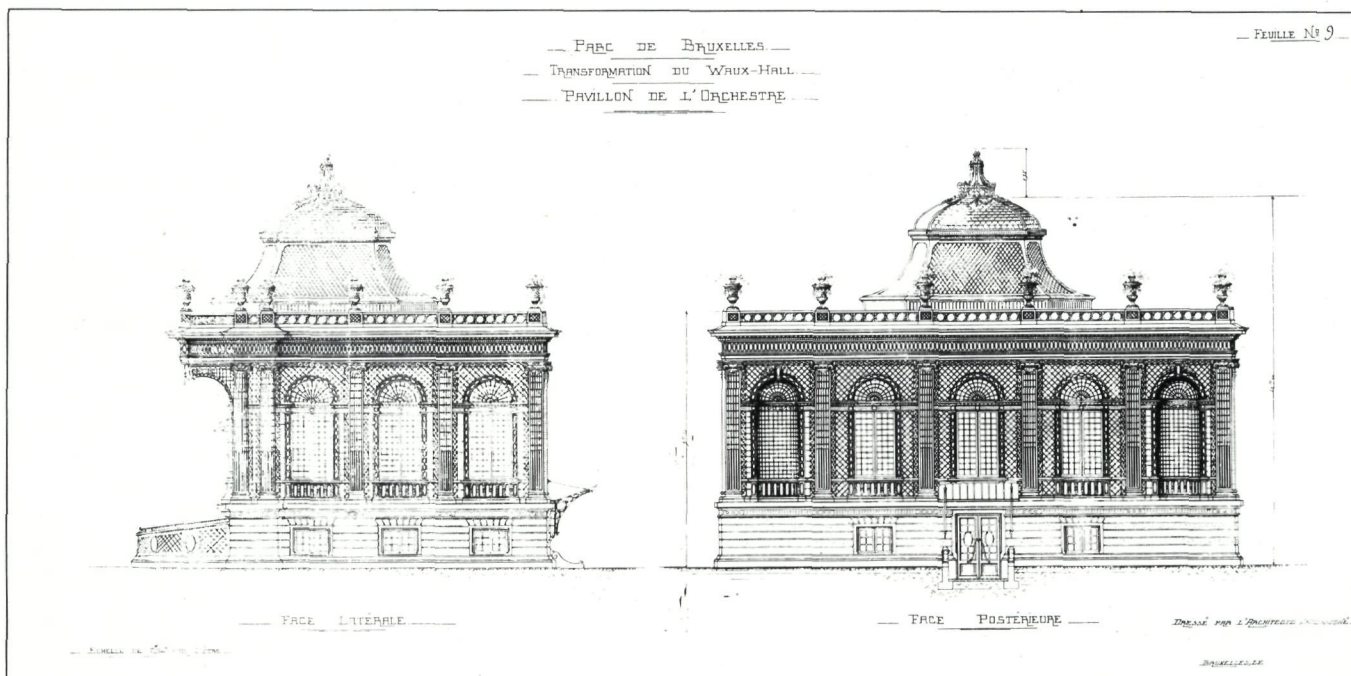
Volgens de ontwerpers moest aan het complex dringend het cachet van Waux Hall teruggegeven worden, wat zij omschreven als een galerij met gedeeltelijk overdekte

ruimtes waar geregeld semi-openluchtconcerten konden worden gegeven zonder de huurders-belanghebbenden van de andere percelen te hinderen. In feite poogden zij een nieuwe Waux Hall te ontwerpen op een klein lapje grond, ongeveer een vierde van de oorspronkelijke oppervlakte.

Om een zekere eenheid van decoratie te bekomen stelden de architecten voor op de Waux Hall-uitbreiding tuindecoraties in de vorm van treillages in Lodewijk XVI-stijl op te richten. Het zou hen toelaten een soort camouflage-decoratie uit te werken, te versieren met vazen, beelden en klimplanten (22). Op de plaats van het huis van de parkwachter voorzagen zij de oprichting van een café-restaurant, naar het Parijse voorbeeld van de 'Pré-Catalan', met een mogelijke uitbreiding naar een Palmarium. Het voorontwerp met omschrijving werd ter goedkeuring aan de toenmalige burgemeester Adolphe Max voorgelegd.

Een heftige reactie van Charles Buls op dit plan, dat volgens hem volledig strijdig was met het geometrisch uitgebalanceerde plan van de eerste Waux Hall van Montoyer, duidt op de oppositie die toen in Brusselse kringen heerste tegen elke vorm van verdere aftakeling van dit zeer intensief bebouwde parkonderdeel (23). Charles Buls verwoordt met zijn protestbrief zelfs het verlangen om het park opnieuw zijn oorspronkelijke luister te geven van vóór 1780, toen er van een Waux Hall nog geen sprake was (24). Getuige zijn brief van 28 september 1912: '*...L'idéal à poursuivre par l'Administration communale devrait être de débarrasser le Parc de toutes les constructions parasites qui encombrant le massif du Waux Hall et de lui rendre le caractère et la destination des autres massifs...*'.

Volgende pagina : toestand van het project Malfait, foto zonder datum, vermoedelijk 1924 (Archief Dienst Architectuur, Brussel - bundel K 7).
Ontwerp Malfait, 1913, de kiosk, zij- en achtergevel (idem).

Voorgevel kiosk, project Malfait, 1913, huidige staat (foto Joël Coppens).

De optie van Petein en Hamesse, evenals het idee om 'treillages' uit te werken, was bepalend voor het tweede ontwerp, opgemaakt door architect François Malfait (24).

Op 19 april 1913 dient Malfait een dossier in met 22 plannen voor een reorganisatie van de Waux Hall. Het wordt goedgekeurd en nog in hetzelfde jaar wordt een aanvang genomen met de bouw van een monumentale kiosk (orkestpaviljoen) en een treillage-galerij langs het Velloni-gebouw, met een architectonisch uitgewerkte hoofdzervormige uitbouw in de as van de nieuwe kiosk. Het project Malfait roept herinneringen op aan de tuinpaviljoenen van het park in Versailles waarvan enkele ontwerpen onder meer uit 1751 bewaard zijn gebleven (25).

De toepassing van een speelse interpretatie van de Ionische Orde in de treillage-decoratie, maakt van het geheel een transparant architecturaal decor dat wel, qua geest, in schril contrast staat met het massieve van de door architect Montoyer ontworpen architectuur. Aan de andere kant is het project Malfait te begrijpen als een overgang van de massieve bebouwing naar het park toe.

Poging tot verzoening in een Lodewijk XVI-concept

Het plandossier Malfait met zijn — zoals vermeld — 22 plannen, omvat een aantal algemene plattegronden die de bestaande toestand weergeven naast het ontwerpplan. Voor het orkestpaviljoen zijn grondplannen en opstanden van de voor-, zij- en achtergevels en de doorsneden bewaard. De toegangsportieken van de galerij langs de gevel van het Velloni-gebouw, op dat moment verhuurd aan de 'Cercle Littéraire et Artistique', de galerij zelf en een variante, zijn gedetailleerd weergegeven. Qua stijl is het geheel van de overdekte galerijen en het orkestpaviljoen opgevat als een totaalconcept in Lodewijk XVI-stijl met eclectische reminiscenties; het heeft met andere woorden een Lodewijk XVI-stijlvormgeving aangepast aan nieuwe functionele noden. Zowel in de vormgeving (aard van de kolommen, vazen, guirlandes) als in de compositie overheerst een neoclassicistische ordening die op internationaal vlak net vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog aan een heropleving toe was. Deze optie beantwoordde wellicht perfect aan de opdracht om een aangepaste transparante architectuur te creëren ten-

Hiernaast : 1e zaal Vanderstraeten, detail van het interieur (foto Joël Coppens).

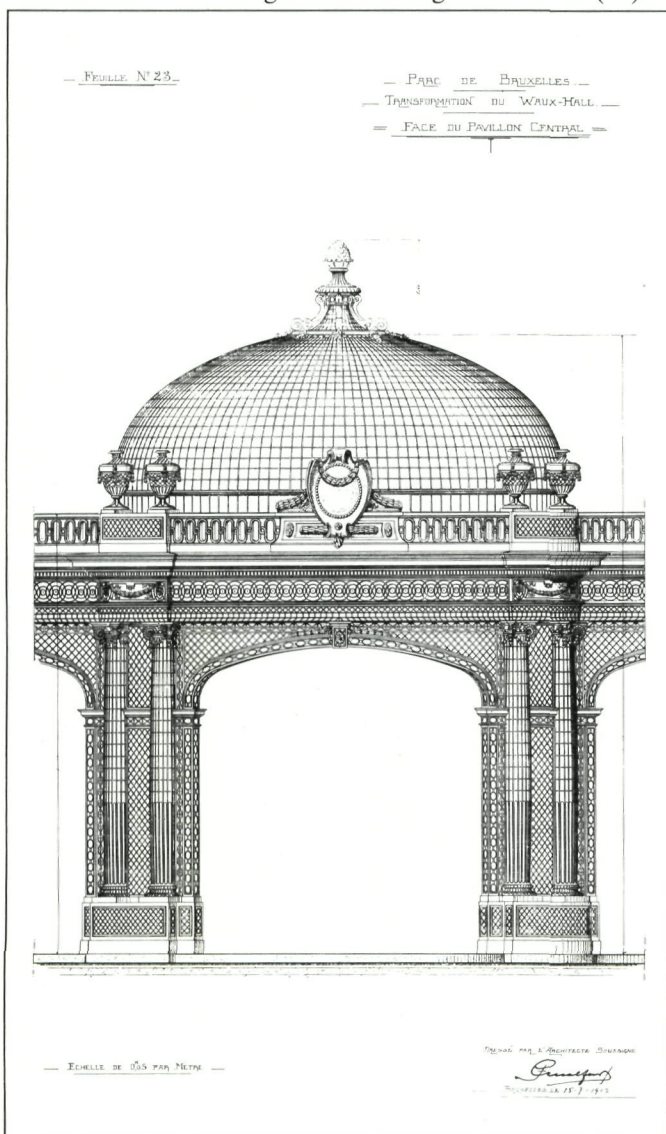

einde de bestaande bebouwing niet nog méér te verzwaren.

Het belangrijkste decoratiemiddel van dit project is in elk geval de toepassing van de treillage, een netwerk van smalle gekloven latten. Ze werden vervaardigd uit kastanje, soms ook den, en hebben steeds een afmeting van 2 à 3 cm breed bij 10 mm dik. In de cultuurbossen rond Parijs bestond in de 19de en 20ste eeuw een kastanjecultuur gericht op het vervaardigen van treillage-decoratie (26). De cultuur verliep telkens met een kweek van zeven jaar. Na het vellen van de jonge bomen werden ze in horizontale positie over de volle lengte versneden met een speciaal kliefmes, met gebogen lemmet en voorzien van twee handgrepen.

De meest eenvoudige vormgeving van de treillage-schrijnwerkers is het bekende ruitvormige patroon. Dit patroon is trouwens het meest voorkomende element in de decoratie van de Waux Hall. Met uitzondering van de kolommenbasementen en de schachtkernen, die voor een deel in gietijzer werden uitgevoerd, zijn alle architecturale motieven door de hoofdaannemer der werken, Jean Carsoel uit Brussel, in onderaanneming uitgegeven aan het befaamde Huis Bocquet in Parijs, gespecialiseerd in het vervaardigen van treillage-decoraties (27).

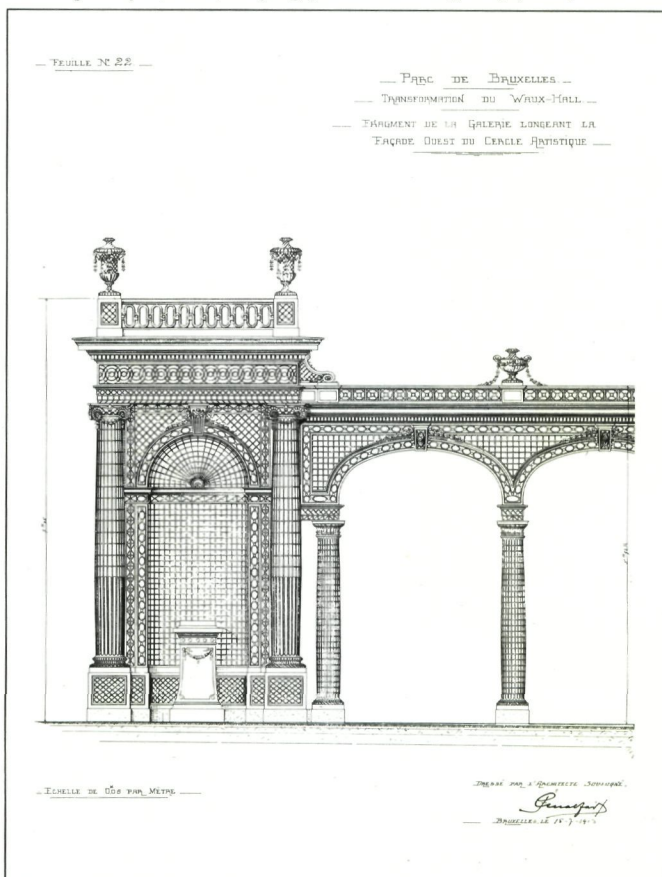
Voor het orkestpaviljoen alleen al dienden deze gespecialiseerde schrijnwerkers volgende elementen te vervaardigen: de kolommen en pilasters met basementen en schachten (rondom een gietijzeren kern), kapitelen, nissen met imposten, archivoltten, sleutels, balustraden, plinten, kaders, architraven, geornamenteerde friezen, kroonlijsten, een opengewerkte attiek met bekroning van vazen, reusachtige consoles onder de lintelen van de voorscène, een grote cartouche op het voorfront; zelfs op de dakbedekking van de veelzijdige koepel werd een treillage-bekleding voorzien. Deze treillage-werken dienden geschilderd te worden in een 'verd de gris de treillage', een perfect-harmonische camouflage-kleur.

Voor de juiste bepaling van de kleur greep men ongetwijfeld terug naar laat 18de-eeuwse voorbeelden.

In het project Malfait waren ook sculpturen voorzien. Vermoedelijk werden die enkel in voorontwerp in staff (gewapend pleister) uitgevoerd en voor goedkeurig geplaatst in hun respectieve nissen. De beeldhouwer Emile Namur (1852-1908) leverde een model op ware grootte van een beeld, voorstellende 'Cendrillon'. Jacques Marin (1877-1950) leverde een niet gespecificeerd beeld; Au-

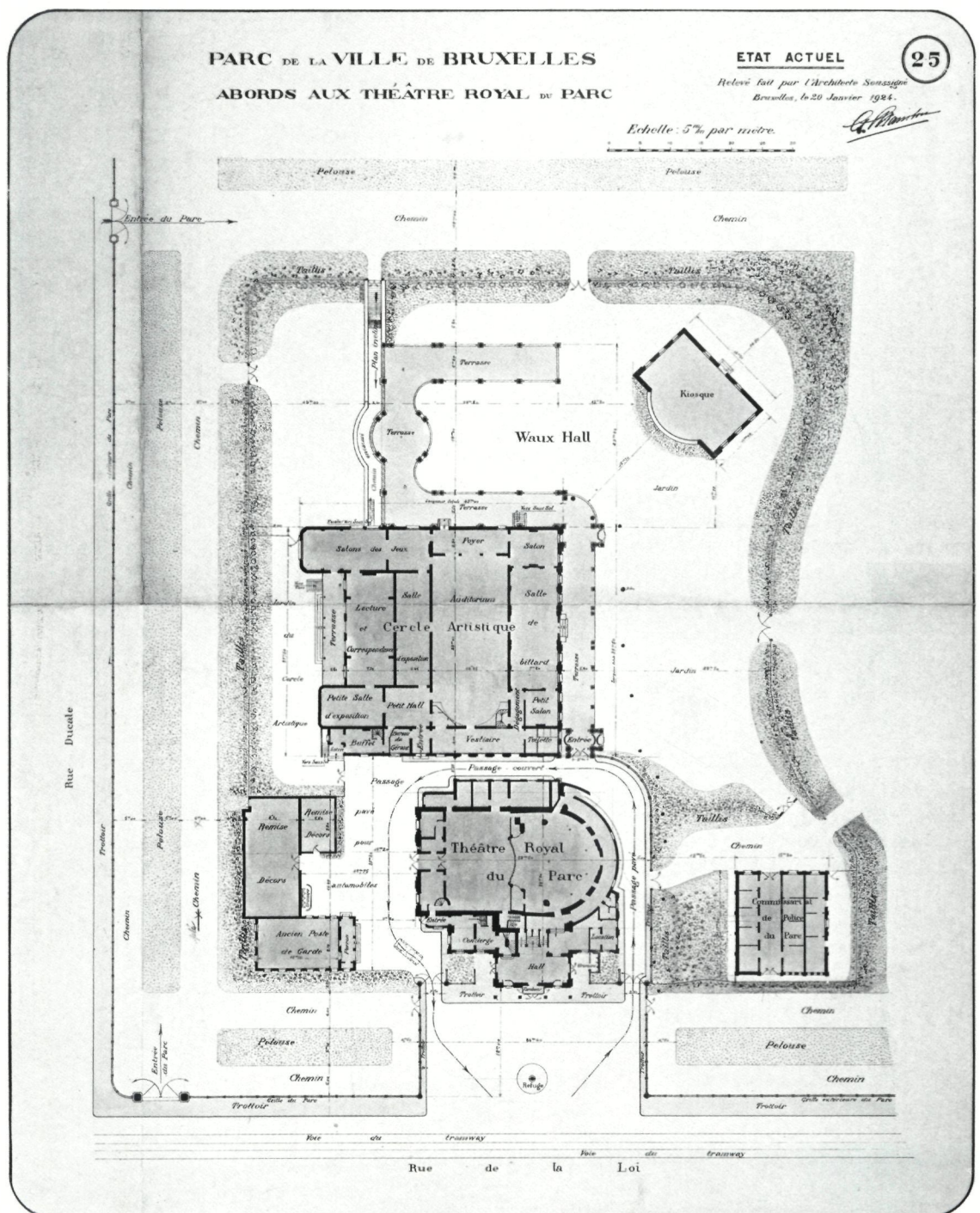
Ontwerp Malfait, 1913, hoefijzervormige galerij uitbouw, centraal koepelgebouw (Archief Dienst Architectuur, Brussel - bundel K 7).

Ontwerp Malfait, 1913, toegangsportiek van de galerij (idem).

Achtergevel kiosk, project Malfait 1913, huidige staat (foto's BML, 1985).

Plattegrond van de Waux Hall, architect Gaston Chambon, 1924. Architect Dienst Architectuur, Brussel - bundel K 7.

Interieur van het Vellonigebouw, in 1782 opgericht, huidige staat (foto Joël Coppens).

guste (?) Puttemans (1866-1922) creëerde het symbool van 'De Muziek' en Marnix d'Haveloose (1885-1973) tenslotte ontwierp een figuur van 'De Dans'. Deze ontwerpen werden in september 1915 ter plaatse opgesteld. Vermoedelijk zijn zij nooit in marmer uitgevoerd, zoals was voorzien (29).

Door de oorlogsomstandigheden werd het complex door de Duitse bezetter geconfisqueerd en als private casino voor de Duitse officieren uitgebaat. Pas in 1921, na herstelling van de grootste hierbij aangerichte schade, werd de Waux Hall opnieuw voor het publiek opengesteld (30). De kiosk werd voor het laatst gebruikt in 1933 naar aanleiding van een accordeonwedstrijd (31). In 1958 werd de verfkwest nog eens uitgehaald, met het oog op de Wereldtentoonstelling in Brussel. Aldus verloor de Waux Hall langzaam zijn nieuwe functie: het verval trad in.

1986. Een nieuwe start

We staan ver van de heftige oppositie van Charles Buls wanneer hij stelt dat het idee alleen al om een Waux Hall te installeren reeds in 1780 als een daad van vandalisme

moest beschouwd worden. Zijn voorstel om alles met de grond gelijk te maken en het park opnieuw zijn volwaardige kortstondige glorie van tussen 1776 en 1780 te bezorgen zal weinig voorstanders hebben, hoewel ... . Dan immers dienen de restanten van het project Montoyer (Theater en Velloni-zaal 1782), het gaaf bewaarde project Vanderstraeten (1820), de diverse verbouwingen respectievelijk van de architecten Beyaert, Van Ysendyck, Charlier (laatste kwart 19de eeuw) en het gedegradeerde maar nog integraal bestaande project Malfait (1913) te worden afgebroken.

Door een restauratieopdracht te laten uitwerken van het symbool van Malfaits Waux Hall, de kiosk, monumentaal zichtbaar vanuit het park, zal een eerste stap gezet worden in de herwaardering van dit uitzonderlijk boeiend bouwkundig gegeven in een uniek stedenbouwkundig concept.

Voetnoten

- (1) Fabri R., Lombaerde P., *De Waux Hall te Spa, laatste getuige van een 18de eeuws speelhuis in België*, in *De Woonstede door de eeuwen heen*, 1985, 3de kwartaal.
De Gentse Waux Hall bevond zich tijdens de regering van Maria Theresia op de Coupurewandeling in Gent (mededeling van de Heer G. Van Doorne, Gent).

- (2) Charles de Wailly, *peintre-architecte dans l'Europe des Lumières*, catalogus, Caisse nationale des monuments historiques et des sites. Les projets pour Bruxelles (1791), p. 67 e.v.
- (3) Desmarez G., *Guide illustré de Bruxelles*, Deel 1. Monuments civils et religieux, Brussel, 1913, p. 196-201.
Desmarez G., *La place royale à Bruxelles. Génèse de l'oeuvre, sa conception et ses auteurs*, Brussel, 1923, p. 90-91.
Henne A. en Wauters A., *Histoire de la Ville de Bruxelles*, 1845, vol. 3, p. 337-339.
- (4) Charageat M., *L'art des jardins, précis historique sur l'art des jardins*, Paris, 1930. Hoofdstukken V. Le XVIIIe siècle-VI. Le XIXe siècle.
- (5) Chevalier H., *Général: Le Waux Hall du parc de Bruxelles*, in *Cahiers Bruxellois*, 1956, p. 195-206.
- (6) S.A.B., Stadseigendommen nr. 976.
- (7) S.A.B., Stadseigendommen nr. 976.
A.R.A., Conseil des Finances, karton 2.109.
- (8) idem 7. Brussel, Stadsmuseum.
- (9) Hymans L., *Bruxelles à travers les âges*, 1884, vol. 2.
- (10) S.A.B., Openbare werken, nr. 3859, 'Waux Hall, arrêté du 23 avril 1817. L'administration communale de Bruxelles est autorisée à transiger avec les héritiers Bultus au sujet de la reprise des bâtiments du Waux Hall'.
- (11) *Le Concert Noble, ses origines et ses membres, notice historique*, Bruxelles, 1879.
- (12) Chevalier H., *op. cit.*
- (13) Landowski P., Rude ..., *Bulletin de la classe Beaux-Arts de l'Académie royale de Belgique*, 1955, 5-9, p. 126-141.
- (14) *Le Concert Noble, op. cit.*, '1841. Le procès verbal de l'assemblée du 19 décembre à propos d'un plan proposé par l'architecte Par-toes pour dégager les abords du local de nos fêtes'.
- (15) *Le Concert Noble, op. cit.*, '1867-1870. L'architecte Beyaert est désigné ... pour faire un plan qui mette les nouvelles constructions du Waux Hall en rapport avec le caractère grandiose des hôtels de la Rue de la Loi.'
- (16) *Le Concert Noble, op. cit.*, '1871, 2 avril: La Société décréta la création d'un local. 1873, janvier: le nouveau local fut inauguré en janvier 1873.'
Chevalier H., *op. cit.*
- (17) S.A.B., Openbare werken nr. 14048, 'Waux Hall 1882. Le Cercle Artistique et Littéraire y construit de nouveaux locaux.'
- (18) S.A.B., Openbare werken nr. 2858.
- De bouwaanvraag voor een tijdelijk tentoonstellingsgebouw werd Wingediend door de Cercle artistique et littéraire. Ter gelegenheid van de Nationale Feesten 1905 werd er een tentoonstelling over tapijten en kunsten in Brussel ingericht. Eind 1905 werd deze zaal gesloopt.
- (19) S.A.B., Openbare werken nr. 33573 '1882-1884- fronton à y établir, construction de balcons et d'un auvent.'
- (20) S.A.B., Openbare werken nr. 32440 doc. nr. 9/27 'septembre 1912. Décision du Collège chargeant M. Malfait d'étudier l'aménagement du Waux Hall'.
- (21) S.A.B., Openbare werken nr. 32440 doc. nr. 6, 'Projet de transformation du Waux Hall'.
- (22) Idem 21. 'Tout autour du jardin des treillages en style Louis XVI garnis de verdure.'
- (23) S.A.B., Openbare werken nr. 32440 doc. nr. 7. Brief van 30 september 1912 gericht aan Burgemeester A. Max 'Lettre au sujet du remplacement du kiosque'.
- (24) S.A.B., Openbare werken nr. 32440.
- (25) *Projets pour Versailles, dessins des archives nationales*, Hôtel de Soubize, Paris, 1985.
Vergelijkingsmateriaal in deze catalogus: nr. 85 'un portique de treillage pour le potager vers 1750' en nr. 157 'Elévation du décor de treillage pour le salon frais et arcades du pourtour du nouveau jardin, 1751'.
- (26) Larousse M.P., *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, Paris 1876 T. 15/Treillage.
- (27) S.A.B., Openbare werken nr. 32440 'document de soumission, 26 août 1913. Les travaux seront exécutés par les firmes indiquées ci-après, sous mon entière responsabilité: (3) Treillages décoratifs de la Maison Bocquet, 215 rue Championnet à Paris.
Le Soumissionnaire, Jean Carsoel, rue de Florence, 53-Bruxelles'.
- (28) Bullet M., *Architecte du Roi et de l'Académie Royale d'Architecture*, Architecture pratique, Paris, 1788.
Treillage des jardins, leur construction, toisés, détails, p. 650 e.v. Comment se toise la peinture sur treillage, p. 549.
- (29) S.A.B., Openbare werken nr. 32440, 'projet de contrat pour les statues'.
- (30) *Le Soir*, Bruxelles et sa région, 2 juni 1986, p. 6.
- (31) Idem 30.
S.A.B. : Stadsarchief Brussel.
A.R.A. : Algemeen Rijksarchief.

Voorgevel van het Koninklijk Parktheater, geveldispositie naar ontwerp van Henri Beyaert, toestand vóór de verbouwingswerken uitgevoerd kort na 1924 naar ontwerp van Gaston Chambon. Archief Dienst Architectuur, Brussel - bundel L 3.

Summary

The Van Peteghem Organ (1780) at St. Lievens Houtem Restored

The St. Michael's church at St. Lievens Houtem, a rural village in the province of East Flanders, was protected as a monument by Royal Enactment of 25 July 1942. Its furniture, including the organ, dates back to a building campaign of the second half of the 18th century.

Several sources ascribe the organ to the Ghent family of organ builders Van Peteghem. The patriarch, Pieter Van Peteghem (1708-1787), was the son of a brewer. His interest for organ building was excited during works on the organ in the church of his native village Wetteren. He started a career as independent organ builder in Ghent in 1773, a business that soon turned out to be very successful, to such a degree even that his sons became soon involved in it as well.

The heyday of the Van Peteghem production lies between 1776 and 1787. From the French Revolution on the organ branch went through a black period. The sons would never be able again to attain the former success. Their activities would definitively come to an end in 1870.

The organ at St. Lievens Houtem is built by Lambert-Benoit Van Peteghem in 1780. The instrument had one keyboard and eleven organ-stops. There were no traces found of a pedal keyboard.

The history of the organ is further unknown till 1862, when it was restored and at the same time extended; these alterations would completely be obliterated during the works carried out in the year 1901. Under the pretext of adapting the organ to the fashion of the day it was then downright mutilated, an intervention that may be held responsible for the set in of the decay, which would eventually result in the organ being unfit for play in 1970.

The revalorization of this Van Peteghem organ has mainly been enabled thanks to the tenacious efforts of the parish priest. The works were carried out from 1980 to 1983. The inauguration occurred in 1984. Since its restoration the organ enjoys a widespread appreciation and interest. There are plans even for making grammophone records. The restoration of this part of our cultural heritage seems therefore to be even more justified.

The Restoration of the House Freren Fonteinstraat no. 14 in Bruges

The restoration of this Bruges dwelling house, protected as a monument since 1980, confronted Monument Conservation with a conceptual problem in the course of the works.

The house is a combination of an unusually small 'deep' house (ridge perpendicular to the street), and an adjoining 'broad' house (ridge parallel to the street). In spite of differences in their outward appearance — the former having a plastered bell gable, whereas the latter displays a brickwork cornice gable — these two constituents form an interior unity.

There are no conclusive evidences about when this union happened, although the first half of the 19th century appears to be the most likely date.

The restoration was mainly concentrated on the facades and the roofs. There would be no structural alterations, since a reconstruction was almost ever possible on the basis of elements preserved.

The outer covering of the facades was more difficult to deal with. The bell gable was covered with several coats of paint, which were badly scaling off. Only when the entire layer was removed did one find out that the entire gable was built of stone, by then in an advanced though not irreparable state of weathering. The gable was therefore not dismantled but thoroughly cleaned, what led to the discovery of linseed oil traces which had deeply permeated the stone. After their removal a mortar — in structure and in colour adapted to the stone — was applied.

Painting was the next question to be decided upon. A few arguments pointed in favour of a similar treatment: there was a discrepancy between the concept and the actual manifestation of the facade after its cleaning; several building materials occurred next to one another, what might suggest that a final covering was indeed intended. Besides the composition of the stone blocks does not combine with the decorative imitation-joinings. In addition this bell gable constitutes an inseparable unit with the adjoining painted cornice gable.

Hence the option for painting.

The bell gable of this house is of a remarkable architectural-historical and artistic value; the type has been widely spread in Bruges from 1715 on. The recent restoration works on facades and roofs save this house from further decay. Another 18th-century bell gable of the Bruges townscape has thus been preserved for the present.

A Closer View of the 'Huis Van tSestich' at Louvain

The Directorate for Monuments and Landscapes undertook an archaeological inquiry of the central part of the Van tSestich complex at Louvain, a complex that constituted the subject already of an extensive contribution in a former issue of our periodical (M&L 3/2).

The remarkable Gothic face of the central part distinguishes it from the rest of the complex. To a certain extent it is the core around which the complex has grown.

The inquiry comprised the search of the soil as well as an accurate analysis of inner and outer walls, and resulted in a rather radical correction and completion of the former conclusions which were primarily based on historical inquiry.

The oldest core, dated in the last quarter of the 14th or the first half of the 15th century, could now be isolated from all later additions, and the original interior and exterior outlook reconstructed. Traces of any attending buildings — which must have existed — could as yet not be found back.

The influential Van tSestich family, occupying this old house from the end of the 15th till in the 17th century, would make it into a huge complex. The results of the inquiry enabled to elaborate a coherent and logical reconstruction of this important building period. Archaeological inquiry, the study of the building materials and their history, and a critical assessment of the archives, all contributed to this reconstruction.

The same method was applied for the identification of rebuildings carried out in the 17th century, when the complex was divided in two parts which would each lead its own life.

The restoration of a building the history of which is so complicated as that of the Van tSestich complex, can indeed not be realized without a detailed historical knowledge of the separate constituents. As such the merit of this inquiry is not as much situated in the historical-scientific field as in the field of monument conservation. It allowed for the formulation of proposals and options for a restoration respecting the historical identity of the complex and at the same time combined with a reconversion in a contemporary context.

The Waux Hall at Brussels

The history of the Waux Hall complex situated in the Warandepark in Brussels, appeared to be evolving inevitably towards a state of profound dilapidation and — ultimately — disappearance until recently, when projects came into being for its revalorization.

The phenomenon Waux Hall derives from England in the second half of the 17th century, when count Breauté (nicknamed 'Faulk') organized all kinds of entertainment in his gardens. They were soon named 'Vaux Hall Gardens' and would be imitated throughout Western Europe.

The classical-symmetrical designs by architect G. Guimard for the layout of the Warandepark were realized in 1776 and successive years. In 1780 already the concessionaries Bultos were granted the permission by the then Austrian Authorities to erect a Waux Hall in the park. Two years later they introduced the plans by architect J.L. Montoyer comprising several buildings in stone for a theatre, a café (Velloni) and a ball room, all in a rigidly Classical style.

The concession of the Bultos came to an end in 1818, after which the town would acquire the complex. This meant the start of a series of extensions and rebuildings, as the complex would be divided among several tenants which would all leave their mark on it.

The history of the complex till 1905 evolved — roughly sketched — like this: the theatre conceived by Montoyer as a rotunda, was disguised in the second half of the 19th century by annex buildings. A thorough reorganization of the disposition occurred in 1867 to the designs of architect H. Beyaert. A series of extensions changed the outlook of the Velloni café beyond recognition. The 1782 pavillions by Montoyer disappeared at about 1820. An orientalistic kiosk was built in 1892 to the designs of Beyaert and Janlet. Except for the kiosk the style is predominantly Classical.

This confused situation was the inducement for the town council to commission a reorganization of the Waux Hall. Two projects were made, a first one in 1912 by Petein and Hamesse, a second one in 1913 by Malfait. The project of the latter would be selected, although it derived the 'treillage-idea' (a kind of trellis in wood forming a gallery) from the former.

The building of a huge kiosk and of the treillage gallery was started in the same year 1913, both conceived in a late Louis XVI style with eclectic reminiscences. The structure and com-

position were mainly in Neoclassical style. This option probably answered perfectly to the commission for creating a transparent kind of architecture mitigating the heavy aspect of the existing buildings.

The complex was occupied by the Germans in the first world war, and opened to the public again in 1921, after the worst damages were repaired. 1933 saw the last concert in the kiosk. The gradual decay of the Waux Hall could begin.

A restoration project has been agreed upon for the kiosk, the symbol of Malfait's Waux Hall. Its realization will be a first step in the revalorization of the architectural phenomenon of the Waux Hall in a unique urban concept.

11de kunst-en antiekbeurs knokke 9 t/m 17 augustus scharpoord

cultuurcentrum meerlaan 32 zegemeer
open dagelijks van 15 tot 21 u. zon.- en feestdag van 11 tot 21 u.
realised by publi gil brugge

IMPERPLEX

KLEURLOOS® zonder siliconen

De oplossing voor al uw problemen tegen vocht, erosie en vervuiling ...

Inlichtingen : Mechelsestraat 125, 3000 Leuven - Tel. 016/23.98.25

multiprotect

Spinnerijkaai 47
8500 KORTRIJK - Tel. 056/22 23 21

„UW PARTNER VOOR TOTALE BOUWBESCHERMING“

Bouwproblemen zijn veelzijdig - Wij ook ! - 500 produkten voor bouwsanering !

DOCUMENTATIEMAP LANDSCHAPSONDERZOEK 14

= KUSTDUINEN VERSUS WATERWINNING & VEGETATIE VAN EEN RIVIERDUIN

Een uitgave van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu - BESTUUR VOOR MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN - 65 bladzijden - offset - talrijke kaarten en diagrammen - uitgebreide Franse en Engelse resums - formaat 21 x 29,7 cm - prijs : 100 Bfr.

Documentatiemap Landschapsonderzoek nr. 14 (juni 1986) bevat volgende bijdragen :

• **Flora en geomorfologie versus waterwinning in het duingebied Groenendijk te Oostduinkerke** door G. Ostryn.

'Groenendijk' is een van de weinige duingebieden aan de Belgische kust waar de overgang van strand via duinen naar polders nog duidelijk aanwezig is en waar nog tijdelijk onder water staande pannen voorkomen.

Deze situatie wordt echter ernstig bedreigd door een geplande waterwinning. (33 pagina's)

• **Geomorfologie en vegetatie van een rivierduinrelict : het Speelbos te Wetteren** door P. van den Bremt.

Het Speelbos, het best bewaarde restant van de stuifduinmassieven langs de Schelde in Oost-Vlaanderen, herbergt een aantal vegetatietypen die buiten het Kempisch district zeer zeldzaam zijn geworden. Deze vegetaties kunnen slechts in stand gehouden worden indien bepaalde beheersmaatregelen worden getroffen. (20 pagina's)

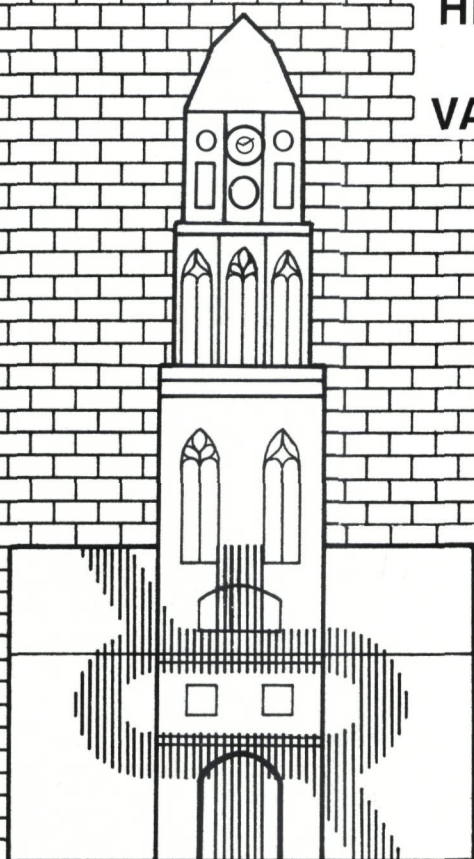
• **Genoteerd in de Marge** (6 pagina's)

Een selectie van opmerkelijke citaten uit recente aanwinsten van het Documentatiecentrum voor Landschapsecologie en Milieuplanning.

De Documentatiemap kan bekomen worden door 100 Bfr te storten of over te schrijven op de rekening nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg.

HEDENDAAGSE METHODEN BIJ DE ZACHTE RESTAURATIE VAN GEBOUWEN EN MONUMENTEN

- Constructieve scheurinjectie
- Consolidatie van hout en steen
- Restauratie van steen en beeldhouwwerk
- Behandeling tegen muurvocht
- Constructieve restauratie van houten draagbalken en balkkopen
- Curatieve en preventieve behandeling van hout
- Antizwambehandeling

- onderzoek
- advies
- fabricatie van produkten
- uitvoering van werken

steenrestauratie met RESILITH
muurafdichting met EPISIL C 55

nv resiplast sa

Mallekotstraat 63, 2500 Lier - Tel. 03/489.04.48

TIENJARIGE
WAARBORG

1956-1986

DRY WORKS

César Franckstraat 53-55
1050 BRUSSEL

☎ 02/647 05 26
02/647 52 29

SPECIALE WERKEN
WATERDICHTHEID
INJECTERINGEN
GUNITERING
DROOGMAKING VAN MUREN

tegen opstijgend vocht door
transfusie onder lage druk
(Brevet Peter Cox).

**Toen gebouwd
voor eeuwen,
nu ook duurzaam
te beschermen.**

IMLAR^{*}

Clear Protective Coating

Aan de traditionele bescherming van natuursteen tegen zure regen kleeft een groot nadeel. Ze zijn van veel te korte duur. Met IMLAR Clear Protective Coating van Du Pont kan u die bescherming veel langer laten duren.

IMLAR CPC is een elastische, kleurloze bescherming met vocht-regulerende eigenschappen, die elke soort natuursteen blijvend tegen zure regen en andere industriële vervuiling beschermt.

IMLAR CPC wordt aangebracht met een kwast, rol of spuit op een vochtige ondergrond. Ideaal dus als laatste onderdeel van een reiniging, restauratie of renovatie.

Stuur nu de onderstaande bon in. En ontdek de duurzame bescherming voor alles wat gebouwd werd voor eeuwen.

DU PONT

Dhr. _____
Bedrijf/Beroep _____
Straat _____ Nr. _____
Postnr. _____ Gemeente _____
Tel. _____

Opsturen naar Du Pont de Nemours (Belgium)
IMLAR CPC - Mercure Centre - Rakestraat 100
1130 Brussel - Tel.: (02)722.07.77.

P.V.B.A.
AANNEMINGEN

SEYNHAEVE

KONING ALBERT I-LAAN 77

8800 ROESELARE

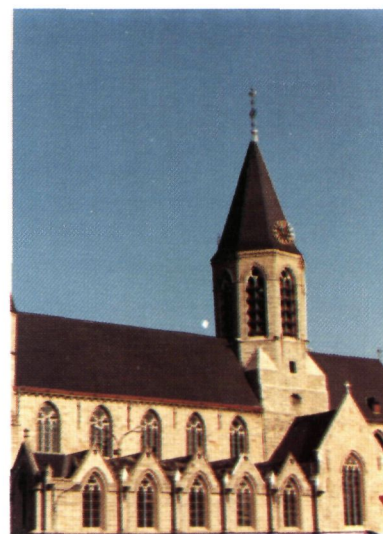
TEL. 051/20.09.31

ERKENNING NR. 3021

KLASSE 5 CAT. D.D1.D24

KLASSE 4 CAT. D12

KLASSE 3 CAT. D9

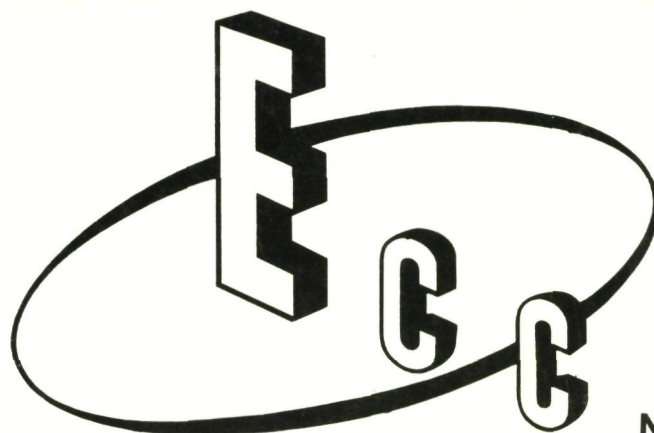

ALGEMENE BOUWWERKEN

RESTAURATIEWERKEN

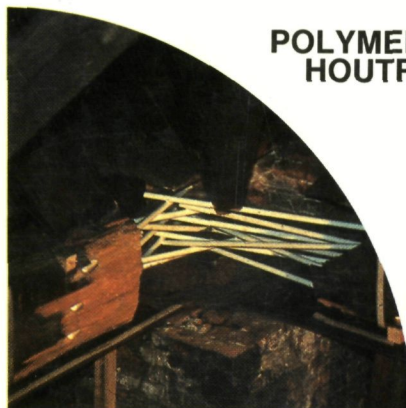

N.V.

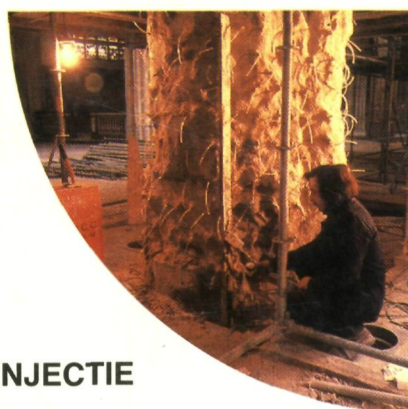
CEMENTINJECTIE

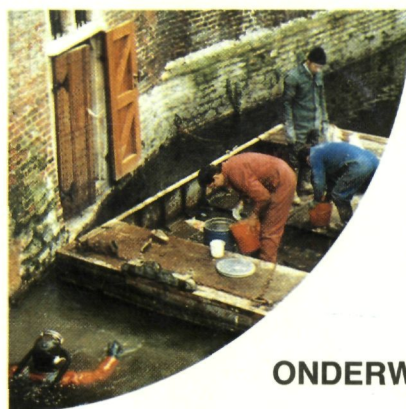
POLYMEERCHEMISCHE
HOUTRESTAURATIE

EPOXYINJECTIE

ONDERWATERINJECTIE

Slopen hoeft niet : N.V. E.C.C. restaureert
oude metselwerken, houten balken, natuursteen, beton,
enz...

Ook uitwendig gelijmde wapeningen en verlijmingen.

Lost extreme problemen probleemloos op.

En brengt tevens het herstelde op zijn oorspronkelijke
sterkte terug. Zonder hak- en breekwerk. Snel en zeker.

**NEEM LIEVER DE TELEFOON EN
BEL N.V. E.C.C. 03-828.94.95 (5 L.)**

N.V. E.C.C.

Terbekehofdreef 50-52 - 2610 Antwerpen
Tel. 03/828.94.95 (5 l.) - Telex 73332 ECC